

**Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка**

**ЛЕКСИКА
НА ПЕРЕТИНІ
НАУКОВИХ ПАРАДИГМ**

**Монографія
за редакцією Л. Струганець**

Тернопіль – 2018

УДК 811.161.2+811.133.1]’37

Л 43

Рецензенти:

Олександр Стишов – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка;

Ірина Шкіцька – доктор філологічних наук, професор кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства Тернопільського національного економічного університету;

Тетяна Мельник – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ДВНЗ «Тернопільський державний медичний університет імені І. Я. Горбачевського МОЗ України».

*До друку рекомендувала вчена рада Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
(протокол № 9 від 27 лютого 2018 року)*

Лексика на перетині наукових парадигм: монографія /
Л 43 за ред. Л. Струганець. Тернопіль: Осадца Ю. В., 2018. 212 с.

ISBN 978-617-7516-61-2

Монографію присвячено комплексному аналізу лексики літературної мови на перетині наукових парадигм: лексикології, лінгвостилістики і когнітивної лінгвістики. Висвітлено основні динамічні процеси в лексико-семантичних системах української та французької мов.

Для наукових працівників, викладачів, аспірантів, студентів, учителів.

УДК 811.161.2+811.133.1]’37

ISBN 978-617-7516-61-2

© Колектив авторів, 2018

© ФОП Осадца Ю. В., 2018

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА (Любов Струганець)	5
РОЗДІЛ 1. СЛОВО ЯК ОБ'ЄКТ ЛЕКСИКОЛОГІЇ.....	6
1.1. Слово у лексико-семантичній системі (Любов Струганець, Юрій Струганець)	6
1.2. Чинники розвитку словникового складу літературної мови (Любов Струганець)	21
РОЗДІЛ 2. СЛОВО У ПЕРМАНЕНТНІЙ ДИНАМІЦІ.....	26
2.1. Основні типи змін у лексико-семантичній системі української мови (Любов Струганець)	26
2.2. Інноваційні процеси в лексичному складі французької мови (Ольга Косович)	37
2.3. Неологізація як відображення загальної мовної еволюції (Ольга Косович)	51
РОЗДІЛ 3. СЛОВО НА ПЕРЕХРЕСТІ СТИЛІВ	61
3.1. Специфіка лексичних засобів функціональних стилів літературної мови (Марина Навальна).....	61
3.2. Лексична норма і стилі мови (Марина Навальна).....	75
3.3. Стилiстично нейтральна, стилiстично та функціонально маркована лексика (Марина Навальна)	79
3.4. Образотворчий потенціал лексикону в поетичному тексті (Володимир Мельничайко).....	88
РОЗДІЛ 4. СЛОВО У ВИМІРІ КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ.....	106
4.1. Слово і концепт: методика аналізу (Тетяна Вільчинська).....	106
4.2. Особливості вербалізації сакрального концепту «Бог» в українській етнолінгвокультурі (Тетяна Вільчинська).....	122
РОЗДІЛ 5. СЛОВО У ТЕМАТИЧНИХ КЛАСТЕРАХ.....	135
5.1. Українська суспільно-політична лексика в інтернет-виданнях 2012–2017 рр. (Юлія Костюк).....	135

5.2. Футбольна лексика української мови початку ХХІ століття (Юрій Струганець).....	156
5.3. Негативнооцінна лексика в мові сучасної української газетної періодики (Юлія Калужинська).....	166
ВИСНОВКИ.....	186
ЛІТЕРАТУРА	189
ПРО АВТОРІВ.....	211

ПЕРЕДМОВА

Лексика – динамічна система, для якої здатність розвиватися є природним способом її соціального існування. Водночас це складний багатоаспектний феномен, дослідження якого у межах лінгвістики не може бути вичерпним. Словниковий склад змінюється, реагуючи на всі зрушення відповідної мовної спільноти. Модифікації лексикону зумовлені перманентним впливом екстра- та інтралінгвальних чинників, тому потребують постійного дослідження та адекватної кодифікації. У зв'язку з розвитком когнітивної, комунікативної і прагмалінгвістики лексична одиниця постає у вимірі нових парадигм наукового знання: вербалізує концепти, репрезентує ознаки загальномовної та індивідуальної картин світу, виражає мовнокомунікативні стратегії і тактики особистості.

Хоча науковий доробок українських мовознавців, у якому висвітлено специфіку лексико-семантичної системи, вагомий, усе ж відсутні інтегральні розвідки, що синтезовано відображали б стан і статус лексики з комплексом інтердисциплінарних параметрів. Актуальність дослідження колективу авторів детермінована й тим, що студіювання тенденцій розвитку словникового складу мови має першорядне значення для національної лексикографії.

Мета дослідження – схарактеризувати лексику літературної мови (на прикладі української та французької мов) в інтегральному вимірі. У монографії слово постає як об'єкт лексикології, в перманентній динаміці, на перехресті стилів, у вимірі когнітивної лінгвістики та в ракурсі тематичних кластерів.

Висвітлюючи задекларовані питання, автори опираються і на класичні праці, і на новітні дослідження. Така позиція дає змогу простежити еволюцію лінгвістичної думки. Ілюстративний матеріал дібрано з різних джерел: із кодифікаційної практики, художньої літератури, мови ЗМІ, інтернет-комунікації. Це дає змогу авторам передати дух живого слова.

Сподіваємося, що наша розвідка сприятиме цілісному баченню лексики на перетині наукових парадигм.

РОЗДІЛ 1 СЛОВО ЯК ОБ'ЄКТ ЛЕКСИКОЛОГІЇ

1.1. Слово у лексико-семантичній системі

Осмислення об'єктивного світу нерозривно пов'язане з лексичним складом мови. Лексика – це не проста сукупність слів, а певна система. У лінгвістиці поняття системності лексики обґрунтовували дослідники ще наприкінці ХІХ ст. Учення О. Потебні про слово [Потебня 1993] дало могутній поштовх до розвитку лексикології та семасіології. Утвердженню думки про системність лексики слугували праці Г. Остгофа, К. Мейера, Г. Шпербера, Й. Тріра, Г. Іпсена, В. Порціга. «Так, зокрема, Г. Остгоф говорив про існування в мові системи значень. К. Мейер... дійшов висновку, що кожен термін отримує свою вартість із власної позиції в загальній номенклатурі. Г. Шпербер прийшов до думки про існування полів значень. Й. Трір висунув ідею про поняттєві поля, Г. Іпсен – про лексико-граматичні поля..., а В. Порціг – про лексико-синтаксичні поля... Далі Е. Оксар і О. Духачек уводять поняття лексико-семантичне поле, В. В. Виноградов – термін лексико-семантична система, а О. Смирницький – лексико-семантичний варіант» [Кочерган 2006, с. 264]. Продовжили розробляти теоретичні основи лексикології Л. Лисиченко [Лисиченко 1977], Л. Новіков [Новиков 1982], А. Уфимцева [Уфимцева 1962; Уфимцева 1968; Уфимцева 1986], В. Русанівський [Русанівський 1983; Русанівський 1988], М. Кочерган [Кочерган 1976; Кочерган 2000; Кочерган 2006], І. Стернін [Стернин 1985; Стернин 1997; Стернин, Попова 2014], О. Муромцева [Муромцева 1985], О. Тараненко [Тараненко 1989; Тараненко 1996; Тараненко 2000⁴; Тараненко 2000⁵], Е. Кузнєцова [Кузнєцова 1989], Л. Струганець [Струганець 2002], О. Стишов [Стишов 2003], О. Селіванова [Селіванова 2008], М. Навальна [Навальна 2011], Є. Карпіловська [АРСУН 2013], Р. Помірко, О. Косович [Помірко, Косович 2014; Косович 2014] та ін.

Загально визнаним у лінгвістиці є розуміння лексико-семантичної системи як одного із ярусів мовної структури, що складається із слів та їхніх значень. На думку Н. Шведової, лексико-семантична система постає як самодостатня організація, що характеризується такими параметрами: 1) сучасна лексична система склалась історично і відображає багатовіковий досвід народу; у ній паралельно функціонують як окремі одиниці, так і цілі їх підмножини, що містять відбитки попередніх ступенів розвитку мови; таким чином, у самій системі закладені властивості співіснування одиниць, різних за своїми індивідуальними генетичними (хронологічними) характеристиками, стилістичним забарвленням; 2) лексична система живе за власними мовними законами, які регулюють її існування і розвиток; 3) лексична система складається з окремих ділянок (підсистем), які взаємодіють між собою, але в цілому існують під егідою системи; ці ділянки також внутрішньоорганізовані: мають певне ядро, до якого спрямовані компоненти такої підсистеми; 4) лексична система є відкритою; ця відкритість неоднакова для різних її ділянок: одні легко приймають новації, інші майже строго консервативні; 5) при входженні новацій у ту чи іншу ділянку системи у ній відбуваються певні зміни; нова одиниця не просто розміщується на цій ділянці: її присутність впливає на співвідношення і якість одиниць відповідної множини; 6) лексична система як природна і жива, історично сформована цілісність забезпечує можливість такого відтворення мовної картини світу, що ґрунтується на множині ієрархічно організованих номінацій, у своїх зв'язках і відношеннях, осмислених засобами самої мовної системи [Шведова 1999, с. 4].

Лексико-семантична система – найбільш складний рівень лінгвальної ієрархії, оскільки характеризується численністю елементів, багатовимірністю, відкритістю, динамічністю, взаємодією підсистем у межах системи. Системність лексики полягає: «1) у вивідності одних лексичних одиниць з інших, тобто у можливості тлумачення будь-якого слова іншими словами тієї самої мови; 2) у можливості опису всіх лексичних одиниць за допомогою обмеженого числа елементів – семантично найважливіших слів...; 3) у системності й упорядкованості зафіксованого в лексиці об'єктивного світу» [Кочерган 2000, с. 282].

Словниковий склад мови науковці досліджують у синхронії та діяхронії. При синхронічному підході вивчають лексику певного історичного періоду з погляду її сучасної організації: значення слів, стилістичну диференціацію словникового складу, тематичне і лексико-семантичне групування слів, системні відношення між множинами і зв'язки між одиницями усередині цих множин. З погляду діяхронії аналізують формування і розвиток словникового складу мови, історію слів, зміни в різних групах слів. Синхронічний і діяхронічний аспекти вивчення лексики репрезентують два види діалектичного підходу до студіювання лінгвальних явищ.

У мовознавстві Е. Кузнецова виокремлює два напрямки досліджень: зовнішній, соціолінгвістичний, і внутрішній, системно-семасіологічний [Кузнецова 1989, с. 4–5]. У лексико-семантичній системі ці два напрямки частково збігаються із розмежуванням лексикології у вузькому значенні слова і семасіології. Лексикологія вивчає у словниковому складі мови перш за все ті явища, які спричинені факторами позамовного, соціально-історичного характеру. У її завдання входить дослідження питань формування словникового складу мови, історичних змін, що відбуваються у ній, систематизація лексики з погляду її походження, активного і пасивного вживання, розшарування за сферами вживання і т. ін. Семасіологія вивчає лексичну систему і слово як елемент цієї системи передусім із погляду внутрішніх закономірностей. Об'єкти семасіології – це різні вияви системності лексики: лексико-семантичні групи слів, явище семантичного варіювання, закономірності сполучуваності слів, усі види семантичних і формально-семантичних опозицій слів.

Водночас за будь-якого із зазначених підходів реальний об'єкт дослідження один – лексичні норми літературної мови. Науковий опис лексичної норми – в ідеалі – є «повною... конденсацією і препарацією відношень слова до інших одиниць класу... і тих екстралінгвальних ситуативних умов, у яких це слово функціонує» [Шведова 1982, с. 154].

Мова – універсальна знакова система, що служить для передачі змісту за допомогою матеріальних форм. О. Федик констатує: «Пізнання неможливе без найменування реалій, без ідентифікації предметів, явищ, процесів у свідомості людей. Ця функція – пріоритет

слова як лексичної одиниці мови» [Федик 1990, с. 40]. Відношення маніфестації, які зв'язують елементи плану змісту з елементами плану вираження, мають у її структурі виняткове значення. Ці відношення у словах, що є знаками мови у класичному вигляді, реалізовані у зв'язках зовнішньої матеріальної форми слова – лексеми – з її внутрішнім, ідеальним виявом – семемою. З таким значенням термін «лексема» функціонує у сучасних лексикологічних дослідженнях [Кузнецова 1989, с. 10].

Системні зв'язки між лексичними одиницями виявляються у відношеннях чотирьох типів: 1) внутрішньослівних, 2) парадигматичних, 3) синтагматичних, 4) асоціативно-дериваційних.

Так, внутрішньослівні відношення характерні для багатозначних слів. Значення полісемічного слова утворюють певну структуру, елементи якої по-різному залежать один від одного і по-різному пов'язані між собою [Кочерган 2000, с. 282].

Парадигматичні відношення у лексиці являють собою антиномію між елементами мови, об'єднаними певними асоціаціями. В їх основі лежить формальна або семантична подібність слів, наприклад, відношення синонімії, антонімії та омонімії, гіперонімічно-гіпонімічні зв'язки. Парадигматика передбачає аналіз спільних і відмінних рис однотипних одиниць мови. Риси, які дають підставу включати слова до однієї парадигми на основі спільності, називають ототожнювальними; а семантичні особливості, за якими значення слів протиставляються, кваліфікують як диференціальні семантичні ознаки.

Синтагматичні відношення ґрунтуються на закономірностях сполучуваності мовних одиниць. Попри парадигматичну цінність слово володіє іншим видом реляційної значимості – синтагматичною, повним змістом, який виникає на основі індивідуального значення слів за умови їх сполучуваності у лінійному ряді.

Системні відношення у лексиці мають ще один вимір, який називають асоціативно-дериваційним (М. Кочерган), епідигматичним (Д. Шмельов) або дериваційним (П. Денисов). У ньому відображено відношення слів на лінії словотворення, смислових асоціацій і фонетичних уподібнень. Як приклад асоціативно-дериваційних зв'язків за формою М. Кочерган наводить слова *земляний*, *землистий*, *землекоп*, що асоціюються зі словом *земля* «ґрунт», тоді як слова

земний, наземний, земноводний асоціюються зі словом *земля* «суша» [Кочерган 2000, с. 284].

Виокремлюють також відношення варіантності, оскільки лексичні норми існують у вигляді: а) інваріантних абстракцій, які складають глибинну основу мовної системи, і б) у вигляді варіантів, які репрезентують ці абстрактні одиниці у мовленні. Тому розрізняють поняття «віртуальний знак» й «актуальний знак». Ці терміни вказують на різні модифікації слова й розмежовують його відносно двох сфер мовної діяльності.

Віртуальний (узагальнений) знак стосується номінативно-класифікативної діяльності мови й представлений у згорненому вигляді в словниковому складі; актуальний знак, віднесений до акту мовлення, функціонує у конкретних висловлюваннях. Слова-ономатеми – це знаки, які мають самостійний зміст і можуть бути осмислені поза контекстом, незалежно від функціонування у складі речень. Це узагальнені одиниці лексичної системи, головною функцією яких є номінація. Саме у своєму ономатемному статусі слова зв'язуються між собою парадигматичними відношеннями. Таким чином, лексико-семантична система мови складна і багатовимірна.

Виділимо головні ознаки слова як одиниці лексико-семантичної системи: а) ознака формальна: матеріальна форма виражена комплексом морфем, фонетично зв'язаних одним наголосом; б) ознака семантична: значення, закріплене в комунікативній практиці; в) ознака функціональна: слово служить для найменування предметів позамовної дійсності.

Знакову природу слова традиційно зображають у вигляді семантичного трикутника (рис. 1.1).

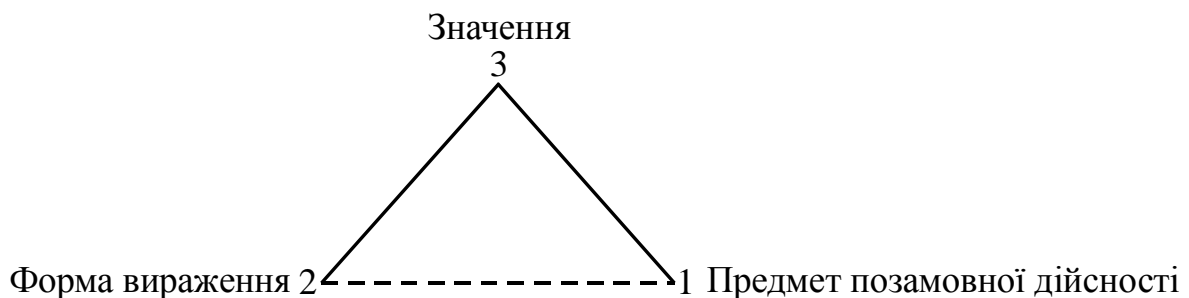

Рис. 1.1. Знакова природа слова

Компоненти структури слова – знаки, яким умовно відповідають вершини семантичного трикутника, мають певне термінологічне вираження. Так, предмет позамовної дійсності кваліфікують як денотат або референт. Під денотатом розуміють не конкретний, реальний предмет, а клас відповідних предметів. Позначуваний словом конкретний предмет, реальний вияв денотата номінують референтом [СУЛМ 1997, с. 115–116].

Відображення у людській свідомості властивостей певного денотата репрезентує сигніфікат – значення словесного знака, ідеальне, психічне утворення, антитеза матеріальному денотату. Денотат (референт) і форма словесного знака перебувають в опосередкованому сигніфікатом взаємозв'язку. У семантичному трикутнику це відображено пунктирною лінією між відповідними вершинами.

Таким чином, значення слова є суспільно закріпленим відображенням предмета, явища чи відношення у свідомості, яке входить у структуру слова в ролі внутрішньої його сторони, оформлене за законами граматичної структури і зумовлене семантичною системою словника конкретної мови. О. Федик зауважує: «Слово як сакральне явище є творцем дійсності в тому розумінні, що воно формує ідеальну дійсність як автономну (тобто самостійну), яка не повторює реальність, не копіює її, а формує паралельний світ, що є самодостатнім» [Федик 2000, с. 73].

Окрім понятійного (денотативно-сигніфікативного) змісту, лексичні значення багатьох слів включають у себе емпіричний, мотиваційний і конотативний компоненти [Кузнецова 1989, с. 21–28]. Емпіричний компонент відображає унаочнено-чуттєвий образ денотата. Мотиваційний компонент наявний у похідних словах, мотивованих тими лексемами, від яких вони утворені. Конотативний компонент значення складається із низки ознак емоційного, оцінного і власне стилістичного характеру. Усі ці ознаки не входять до основної понятійної частини значення, містять у собі додаткову, певною мірою суб'єктивну інформацію.

М. Зарицький, розглядаючи властивості слова як мовного знака, будує його модель, використовуючи для цього геометричну форму куба (рис. 1.2). Бічні площини куба позначає символами *a*, *b*, *c*, *d*, а

верхню і нижню – k , l . При цьому a означає денотативний компонент; b – сигніфікативний, $(a + b)$ становить предметно-логічне або лексичне значення (ЛЗ); c – граматичне значення (ГЗ); d – стилістичне значення (СЗ). Таким чином, бічні площини символізують зміст слова, який тлумачиться складниками ЛЗ + ГЗ + СЗ. Верхня площина k (фонетична зовнішність) та нижня площина l (морфологічна зовнішність) представляють собою форму слова або план вираження (ПВ). Тоді СЛОВО можна змоделювати за допомогою формули:

$$\text{СЛОВО} = \frac{\Phi(k+l)}{\text{ЗМІСТ}(a+b)+c+d}$$

або

$$\text{СЛОВО} = \frac{\text{ПВ}}{\text{ЛЗ}+\text{ГЗ}+\text{СЗ}}$$

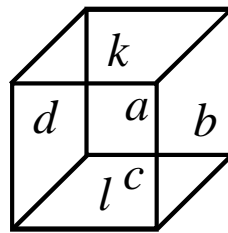

Рис. 1.2. Геометрична модель слова як мовного знака М. Зарицького

Тобто форма являє собою фоно-морфологічну зовнішність, а зміст – суму предметно-логічного (ЛЗ), граматичного (ГЗ) і стилістичного (СЗ) компонентів значення.

У монографії «Мова як духовний адекват світу (дійсності)» О. Федик аналізує кілька способів номінування: 1) одна назва – одна реалія, 2) одна назва – дві і більше реалії; 3) дві і більше назв – одна реалія [Федик 2000, с. 91]. До першого різновиду відносить однозначні слова, до другого – всю багатозначну лексику, а також ті слова, які вживаються в переносному та образному значеннях, до третього – слова-синоніми. Дослідниця не сумнівається, що варіант «одне слово – одна реалія» у плані членування дійсності є найдосконалішим, однак у цьому випадку мова розрослася б кількісно до такої міри, що практично було б дуже складно опанувати її лексичною системою. Саме тому «мова обирає інший шлях членування реальності –

номінативно-семантичний, який ускладнює семантичну систему мови, однак спрощує лексичну» [Федик 2000, с. 92].

В основі третього способу членування реальності, на думку О. Федик, можуть лежати різні причини: а) пізнавальна (коли синоніми відображають різні грані предмета, явища, різні зв'язки і співвідношення з іншими предметами і явищами); б) етимологічна (коли одну і ту саму реалію іменує національне слово та запозичене); в) соціальна (коли спеціальні інституції впроваджують в обіг ті чи інші слова, називаючи відповідні установи, організації тощо, і ці назви функціонують паралельно) [Федик 2000, с. 92].

Підсумовує погляди автора на онтологічне членування дійсності така теза: «Адекватність мови щодо дійсності не може обійтися без таких важливих явищ, як узагальнення і конкретизація: кожна номінація поєднує в собі певні типологічні ознаки того чи іншого класу слів і одночасно має здатність до контекстуальної конкретизації, ця дихотомія також спрямована на впорядкування лексичної системи мови, яка членує дійсність на окремі предмети, явища, процеси тощо» [Федик 2000, с. 93].

Важливим видається питання про типи лексичних значень слова. Зазвичай їх виділяють з урахуванням таких ознак: а) зв'язку слова з дійсністю (значення прямі, переносні та конотативно-зумовлені); б) походження (вихідні і похідні); в) функції (значення номінативні, оцінні й експресивно-синонімічні); г) зв'язку з контекстом (значення вільні, лексично зв'язані і фразеологічно зв'язані); г) граматичної організованості – значення синтаксичні (враховуються особливості сполучуваності слів з іншими лексичними одиницями у складі словосполучень і речень), морфологічні і конструктивно зумовлені.

Актуальним є розмежування типів лексичних значень слів, що ґрунтуються на характері зв'язку відповідних назв із предметами і явищами позамовної дійсності. Йдеться про прямі, переносні та конотативно зумовлені лексичні значення. Так, словам із прямим значенням властивий безпосередній номінативний зв'язок із позначуванним. Переносні лексичні значення виступають опосередкованими назвами предметів і явищ об'єктивної дійсності. Вони мають статус загальноновживаних, або узуальних. Такі лексичні значення обов'язково тлумачаться або перекладаються у словниках.

Від узуальних відрізняють okazіональні значення, зумовлені авторським образним уживанням слів у відповідних контекстах всупереч усталеним нормам сполучуваності. Природа конотативно зумовлених лексичних значень полягає в тому, що номінативний зв'язок із позначуванним ускладнюється додатковою інформацією про позитивну або негативну оцінку предмета чи явища, ступінь інтенсивності вияву дії або ознаки [СУЛІМ 1997, с. 110–111].

У сучасній лінгвістиці йдеться не лише про лексичне значення слова, а й про семантичну структуру слова, про компонентний склад лексичного значення. Слова розкладаються на елементи, за якими протиставляються окремі значення, або лексико-семантичні варіанти (ЛСВ) полісемічного слова, що входять до семантичної структури слова. Отож, основною одиницею у лексичній семантиці є слово, елементарною одиницею – ЛСВ слова.

ЛСВ – «елементарна клітинка лексико-семантичної системи, що відображає у процесах мислення і комунікації відповідні сегменти дійсності, слова-поняття» [Новиков 1982, с. 112]; сукупність усіх граматичних форм даного слова, співвідносних з одним із його значень. На відміну від ЛСВ, слово являє собою єдність усіх його граматичних форм зі всіма наявними значеннями. Найчастіше називають план вираження слова лексемою, а план змісту – семемою. ЛСВ як елементарна одиниця репрезентує єдність лексеми і семеми:

$$\text{ЛСВ} = \frac{\text{лексема}}{\text{семема}}$$

Сукупність усіх семем утворює значення слова.

Слід зауважити, що термін «лексема» в різних лінгвістичних школах та різними мовознавцями використовується і в інших трактуваннях. Так, О. Тараненко в енциклопедії «Українська мова» подає таку дефініцію: «Лексема – слово як сукупність усіх його форм і значень, як структурний елемент мови – на відміну від слова в його конкретних реалізаціях (словоформах, слововживаннях, «слово значеннях» – окремих значеннях полісемічного слова)» [Тараненко 2000₄, с. 271].

Семема як елементарне значення членується на одиниці нижчого рангу – семи. Сема – мінімальна складова частина (компонент) елементарного значення. Сукупність сем утворює значеннєву структуру семеми.

Таким чином, кожний ЛСВ являє собою ієрархічно організовану сукупність сем – структуру, у якій виділяється інтегральне родове значення (архісема), диференціальне видове (диференційна сема), а також потенційні семи, які відображають побічні властивості предмета чи явища. Такі семи важливі для формування переносних значень слів. При переносному вживанні слова архісема і диференційна сема відходять на задній план, потенційні актуалізуються, набуваючи статусу диференційних.

Оскільки класифікації сем побудовані на різних підходах, їх типологія досить широка. Найбільш детальна типологія сем запропонована у працях І. Стерніна, який, зокрема, розмежовує семи: узуальні й оказіональні, диз'юктивні й інваріантні (стосовно до системи мови); інтегральні й диференціальні (за розрізнявальною силою); яскраві й слабкі (за ступенем яскравості); експліцитні й приховані (за характером вияву); постійні та ймовірнісні (за характером конкретного змісту); актуалізовані й неактуалізовані (стосовно до акту мовлення) [Стернин 1985, с. 56–70].

Кількісний склад сем у структурі лексичного значення – величина не постійна. Використання методики компонентного аналізу дає змогу виявити семи, із яких складається зміст слова. Основні семи звичайно входять у тлумачення значення лексичних одиниць у словниках. Тому при виділенні й об'єктивації сем в основному користуються словниковою дефініцією.

У сучасному мовознавстві домінує ідея системності лексики. Зв'язки слів є досить різноманітними, як і форми їх вияву. Мінімальні вияви парадигматичних відношень утворюють словесні опозиції, максимальні – класи слів. Словесні опозиції – це пари слів, схожі за певними компонентами, які у той же час чимось розрізняються. Е. Кузнєцова класифікує словесні опозиції на формальні, семантичні і формально-семантичні. Кожній із таких опозицій притаманні дві характеристики: співвідношення лексем і співвідношення семем. Залежно від співвідношення компонентів диференціюються ще три

види опозицій: опозиція тотожності; привативна, чи опозиція включення (охоплює і гіпонімічні відношення); еквіполентна, чи опозиція перетину [Кузнецова 1989, с. 43–48].

Водночас кожне слово пов'язане із незліченною кількістю лексичних одиниць безпосередньо і ще з більшою кількістю опосередковано. Таке складне мереживо слів і їх співвідношень було б важко вкласти у певні рамки, якби не існував інший, ніж словесні опозиції, тип лексичної парадигматики – класи слів. Класи слів виділяють залежно від того, які компоненти – формальні чи семантичні – є спільними для слів, що до них входять.

Науковці наголошують на складності класифікації лексичних угруповань у межах лексико-семантичної системи. В. Левицький у монографічному дослідженні «Семасіологія» пояснює таку ситуацію кількома об'єктивними причинами. По-перше, предмети і явища зовнішнього світу пов'язані складними відношеннями. І ці складні, різноманітні об'єктивні зв'язки із зовнішнім світом проектується «по вертикалі» на лексичну систему мови, розподіляючи її на взаємозв'язані лексичні блоки. Причому різні типи об'єктів зовнішнього світу – ділянки «світу речей» і «світу ідей» – без сумніву, відрізняються певною специфікою своїх системних відношень, що іще більшою мірою ускладнює характер взаємозв'язків між лексемами, «які покривають» ці ділянки. По-друге, елементи лексичної системи зв'язані «по горизонталі» своїми, внутрішньомовними, відношеннями, породженими конкретними умовами розвитку та функціонування мови. Обидві системи зв'язків – внутрішньомовна і зовнішньомовна, – накладаючись одна на одну, взаємодіють, створюючи в результаті дивну сітку парадигматичних зв'язків між словами та лексико-семантичними варіантами слова. Спроби враховувати у семасіологічних дослідженнях тільки один тип указаних зв'язків – «вертикальні», орієнтовані на дійсність, чи «горизонтальні», орієнтовані на мову, чи взагалі ігнорувати різницю між тими і тими – до успіху не призвели. Тому, на думку В. Левицького, критерії розмежування різних типів мікросистем і принципи їх практичного виокремлення потребують подальшого вивчення та обговорення [Левицький 2006, с. 207–208].

Традиційно виокремлюють три типи класів слів: формальний (наприклад, дієслова однієї дієвідміни), формально-семантичний (частини мови, гнізда однокореневих слів) і семантичний (синонімічні ряди, які не мають формальної подібності).

Класи слів виділяють чи на основі позамовних критеріїв, чи з опорою на лінгвістичні ознаки слів. Звернемося до найбільш чіткої типології Е. Кузнецової [Кузнецова 1989, с. 70–86]. На її думку, у першому випадку, коли за основу об'єднання слів береться реальна сутність явищ, позначуваних словами, ми маємо справу із семантичним полем, під яким розуміють групи лексичних одиниць, об'єднаних інваріантним значенням (наприклад, семантичне поле кольору, часу, форми). Семантичне поле характеризується такими диференційними ознаками: 1) просторість, 2) змістова атракція, а не бінарне протиставлення, 3) цілісність, 4) упорядкованість, 5) взаємовизначеність елементів, 6) повнота, 7) довільність і нечіткість меж, 8) безперервність [Денисов 1980, с. 127]. Далі виділяють клас слів під назвою «тематична група». У такі групи об'єднуються зазвичай іменники з конкретно-предметним значенням (наприклад, назви рослин, тварин, транспортних засобів та ін.).

У другому випадку, з урахуванням лінгвістичних ознак слів, до класів слів відносять частини мови, лексико-семантичні розряди (наприклад, якісні і кількісні прикметники), лексико-семантичні групи і синонімічні ряди.

Найважливішим із погляду лексичної системи типом класів слів є лексико-семантичні групи. Вони об'єднують слова однієї частини мови, у яких, окрім загальних граматичних сем, є ще (як мінімум) одна спільна сема – категоріально-лексична (архісема, класема). Прикладом лексико-семантичної групи можуть слугувати прикметники на позначення кольорів та ін. Усередині лексико-семантичної групи можуть виділятися підгрупи (підпарадигми), у яких слова зв'язані не тільки категоріальною семою, але й однією, спільною для них диференційною семою.

Усі типи класів слів утворюють складну сферу лексичної парадигматики. Лексична система постає як єдність незамкнених семантичних множин, що багаторазово пересікаються і взаємозв'язані численними семантичними ланцюжками.

Із погляду парадигматичних відношень між відповідними лексичними одиницями у науково-лінгвістичній і лінгводидактичній літературі аналізують такі традиційні лексико-семантичні категорії, як полісемія, синонімія, антонімія, омонімія, паронімія, хоча Е. Кузнєцова розглядає полісемію як вияв відношення варіантності [Кузнєцова 1989, с. 100].

Полісемія (багатозначність) – це здатність слова мати одночасно декілька значень (семем) і служити для позначення різних предметів, явищ, дій, процесів, ознак дійсності. Кожне багатозначне слово становить єдність кількох ЛСВ.

Поширені два види мотивованості ЛСВ у структурі багатозначного слова: зв'язок на основі подібності (метафора) і на основі суміжності (метонімія). У сучасній лінгвістиці існує багато методів вивчення полісемії. В. Левицький виокремлює такі основні методи: контекстологічні, структурні, психолінгвістичні і статистичні [Левицький 1989, с. 18].

Синонімія базується на тому, що слова, які належать до однієї й тієї ж частини мови, характеризуються повним або частковим збігом своїх лексичних значень. Семантична близькість синонімів виявляється переважно у збігові, тотожності частини їх смислового обсягу: певних ЛСВ (їх семем), а також частини сем (компонентів семем). У такому ракурсі синонімія – це тотожність не слів, а окремих елементів їх смислової структури. На думку Л. Новикова, «синоніми семантично тотожні (еквівалентні) у межах певних значень (ЛСВ) чи спільних частин значень слів, що взаємодіють, взаємозамінні у тексті у межах, що відповідають їх спільному змісту (перетину їх смислового обсягу)» [Новиков 1982, с. 225]. Синоніми утворюють парадигми (чи ряди) слів (ЛСВ), які ідентифікуються шляхом встановлення їх подібності і відмінності з домінантою – семантично найбільш простим, стилістично немаркованим і синтагматично найменше закріпленим синонімом.

Лексичну категорію антонімії кваліфікують як семантичне відношення протилежних значень, виражених формально різними словами (ЛСВ). Два (чи більше) ЛСВ є антонімами, якщо у них різне формальне вираження (лексеми) і протилежні значення (семеми).

Омонімія характеризується тим, що «для позначення абсолютно різних предметів позамовної дійсності використовується один і той же форматив, тобто матеріальне вираження словесного знака» [СУЛМ 1997, с. 149].

Паронімія – явище часткової звукової схожості слів при їх семантичному розрізненні (повному чи частковому). Пароніми належать до однієї частини мови, утворені від одного кореня за допомогою різних афіксів.

Семантичні характеристики слова, його статус у лексико-семантичній системі не вичерпують усіх ознак лексичної одиниці. Слова можуть бути охарактеризовані ще у соціолінгвістичному аспекті. Для соціолінгвістичної систематизації словникового складу української мови візьмемо за основу класифікацію лексики А. Грищенка [СУЛМ 1997, с. 174–225]. У результаті такого підходу розглядають лексику з погляду походження (питома лексика, лексичні запозичення з інших мов); функціональної диференціації: лексика з погляду сфер вживання (загальноновживана лексика, спеціальна лексика, діалектна лексика, термінологічна, професійна лексика та ін.), лексика з погляду активного і пасивного вживання (активна лексика, пасивна лексика), хронологічно маркована лексика (неологізми, архаїзми); з погляду стилістичної диференціації (міжстильова лексика, стильова лексика).

Серед сукупності лексичних норм виділяють ядро – основний словниковий фонд і периферійну зону [Кузнецова 1989, с. 133–134], частіше – активний (актуальний) словниковий запас мови і пасивний (неактуальний) словниковий запас мови [Денисов 1980, с. 105]. Основний словниковий фонд охоплює широко вживані слова, які позначають поняття, найбільш важливі і суттєві з погляду загальнолюдських цінностей і в соціальному ракурсі. До них найперше відносять такі базові одиниці різних лексико-семантичних груп, що характеризуються простим морфологічним складом, широкою сполучуваністю, великим обсягом значення, не мають відтінку застарілості і не є недавніми запозиченнями.

До периферійної зони відносять слова обмеженого вживання, у тому числі стилістично марковані; слова, що належать до сфер перетину лексико-семантичних груп; слова із значним обсягом

диференціальних і потенційних ознак, зокрема в межах емпіричних компонентів, велика змістова наповненість яких обернено пропорційна їх уживаності. До пасивного словникового фонду мови в цілому належать: слова, які виходять із мови (застарілі слова); слова, які не ввійшли ще остаточно до загального вжитку чи тільки появились у мові (часто некодифікована лексика). За твердженням М. Зарицького, на периферії «відбувається двобічний рух, що забезпечує гомеостаз, тобто стійкий стан рівноваги цієї частини у її взаємодії із середовищем» [Зарицький 2001, с. 62].

Отже, на синхронному зрізі лексична система літературної мови представлена ядром і периферійною зоною, у яку переходять від центру застарілі слова і через яку постійно пробиваються ближче до ядра неологізми. Це ще раз демонструє певну умовність, плинність меж між різними зонами лексичної системи. П. Денисов зазначає: «Наявність у лексичній системі архаїчних деталей і деталей наднових є іманентною властивістю мови як системи, яка повільно, але правильно рухається у часі, тобто системи, яка має свою історію, еволюцію. На історичному шляху можуть бути періоди бурхливого припливу нових слів і старіння цілих лексичних пластів, загалом же випадання із словника непотрібних слів і їх перетворення в архаїзми, як і входження нових, потрібних слів, неологізмів – процес безперервний» [Денисов 1980, с. 104–105].

Вивчення словникового складу сучасної української літературної мови у системно-семасіологічному і соціолінгвістичному аспектах переконливо засвідчує, що між численними його одиницями наявні усі види системних відношень, які існують у мовній системі в цілому. Безперечно, усі ці відношення на лексичному рівні мають свою специфіку, зумовлену передусім особливою складністю слова як вузлової одиниці мовної системи, його функціональним навантаженням й органічним зв'язком із дійсністю і мисленням.

Лексикологічні студії науковці ведуть в аспекті теорії слова, у семантичному, стилістичному, функціональному, історичному, етимологічному, етнолінгвістичному, соціолінгвістичному, когнітивному, комунікативному ракурсах. Провідні напрямки української лексикології за їх хронологією, пріоритетністю та ступенем опрацьованості до кінця ХХ століття детально представили

О. Тараненко в енциклопедії «Українська мова» [Тараненко 20005, с. 281–282], Л. Струганець у монографії «Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття» [Струганець 2002, с. 51–53].

Безпосередньо реагуючи на зміни в дійсності, лексичні норми перебувають у стані динамічної стабільності. У лексико-семантичній системі літературної мови (на різних її ділянках, у різних множинах) відбуваються перманентні динамічні процеси. Тому розвиток словникового складу літературних мов потребує постійного дослідження.

1.2. Чинники розвитку словникового складу літературної мови

Вивчення динамічних змін словникового складу літературних мов у різні історичні періоди залишається одним із найактуальніших напрямів лінгвістичних досліджень. У сучасному мовознавстві під словниковим складом розуміють не механічну множину слів, властивих мові на відповідному етапі її функціонування як засобу спілкування, а упорядковану за певними закономірностями лексико-семантичну систему. Її елементи пов'язані різними типами значеннєвих відношень, розрізняються за сферами вживання в комунікативній практиці суспільства, характеризуються найвиразнішою, порівняно з одиницями інших мовних рівнів, динамікою якісного і кількісного розвитку, перебувають у безпосередній залежності від явищ позамовної дійсності, відображаючи пізнавальну діяльність, широкий соціально-історичний досвід носіїв мови [СУЛМ 1997, с. 101].

Дослідження розвитку словникового складу тісно переплітається із розв'язанням питань про причини мовних змін. Хоча лінгвальні зміни мають об'єктивний характер, вони не відбуваються спонтанно, оскільки завжди детерміновані певними факторами. Найчастіше розрізняють зовнішні і внутрішні причини мовного розвитку: «До зовнішніх причин належать ті імпульси розвитку, які надходять із зовнішнього середовища, а до внутрішніх – тенденції розвитку, що закладені у самій мові» [Кочерган 1999, с. 187].

Безперечно, мають рацію ті мовознавці, які визнають паралельний вплив на мову зовнішніх (екстралінгвальних) і внутрішніх (інтралінгвальних) чинників [Семчинський 1988, с. 4]. Л. Паламарчук наголошує на тому, що лексичне оновлення та збагачення мов необхідно розглядати як результат взаємодії внутрішніх і зовнішніх факторів і закономірностей, у складному переплетінні яких постає нова якість літературної мови або навіть настає більш чи менш помітна її перебудова [Паламарчук 1982, с. 5]. Проте не втрачають актуальності традиційні, зокрема для культури мови, історії мови та лексикології, запитання: як у мові відображається суспільний розвиток; як зміни у соціумі породжують нові явища в узусі, що згодом призводять до трансформації лексико-семантичної системи.

Відповіді, на перший погляд, очевидні. Нові поняття, що стають набутком колективного мовного мислення, потребують позначення; поява нових продуктів споживання детермінує входження нових номінацій, утворення нових терміносистем. Назви ж предметів і явищ, які вийшли з ужитку чи застаріли, забуваються. Отож, розвиток людського суспільства, його матеріальної і духовної культури, продуктивних сил, науки і техніки належить до домінантних зовнішньомовних чинників.

До соціальних факторів часто відносять вплив шкільної традиції, суспільну необхідність слів, мовний смак соціуму, соціальний і кількісний склад носіїв літературної мови, характер літературної комунікації. Слід зазначити, що у теорії мовної еволюції Є. Поливанова заперечується безпосередній вплив соціальних чинників на розвиток мови. Визнаючи соціальну суть мови і положення про необхідність вивчення еволюції мови у тісному зв'язку з еволюцією її носіїв, учений стверджував: соціальні чинники безпосередньо впливають на соціум, а мовленнєва діяльність останнього – на його мову. Він постійно наголошував, що економічні і політичні зрушення видозмінюють контингент носіїв (соціальний субстрат) мови чи діалекту, а звідси витікає і видозміна першоджерел його еволюції. Власне обсяг і соціальний зміст, кількісні та якісні зміни контингенту носіїв мови певним чином впливають на характер і темп мовної еволюції [цит. за: Журавлев 1991, с. 114].

О. Федик зауважує, що не лише дійсність впливає на мову, відображаючись у системі номінацій, але й нація (та й людина) накладає на реальний світ свою модель, закодовану у слові, ототожнюючи своє уявлення, своє розуміння зі справжнім станом речей [Федик 2000, с. 278–279].

Автори колективної монографії «Вплив суспільних змін на розвиток української мови» стверджують, що вивчення закономірностей і особливостей динаміки мов на сучасному етапі їхнього розвитку набуває значення суспільно-політичного, а не лише суто наукового: «Адже розвиток мови відбиває розвиток спільноти, якій вона належить, виявляє зміни в її когнітивній свідомості, світосприйнятті і водночас сприяє розвитку такої спільноти, оскільки внаслідок його мовці одержують виражальні засоби, що якнайкраще надаються для задоволення нових їх номінаційних і комунікаційних потреб, нових мовних смаків. До того ж, мова, точніше, інформація, знання у мовній формі дедалі більше стають невід'ємним складником інфраструктури сучасного, відкритого, посттоталітарного, знаннєзорієнтованого суспільства, чинником входження національної спільноти до світового співтовариства» [ВСЗРУМ 2017, с. 7].

Другою важливою зовнішньою причиною лінгвальних змін є контактування мов. Результат такої взаємодії особливо відчутний у лексико-семантичній системі, яка вирізняється з-поміж інших мовних рівнів найбільшою проникністю. Впливу мов-донорів – зовнішньому щодо мови-реципієнта – інколи відводиться проміжне становище серед екстра- та інтралінгвальних чинників, бо наслідки мовних контактів залежні як від позамовних факторів (наприклад, від ступеня політичних, економічних і культурних зв'язків із країною), так і від внутрішньомовних (наприклад, від міри системної близькості мов).

Серед внутрішніх причин мовних змін називають необхідність поліпшення мовного механізму, який ніколи не буває ідеальним, необхідність збереження мови у стані комунікативної придатності, внутрішні суперечності, контамінаційні та інші процеси, пристосування мовного механізму до фізіологічних особливостей людського організму [Семчинський 1988, с. 268]. У мові відбувається своєрідна боротьба протилежностей, яка і визначає її саморозвиток. Ці протилежності одержали назву мовних антиномій, оскільки кожне

конкретне вирішення будь-якої з суперечностей породжує нові антагоністичні процеси і, таким чином, їх остаточне вирішення не можливе. Тому антиномії – постійний стимул розвитку мови.

До антиномій (внутрішніх суперечностей) переважно зараховують: антиномію позначувального і позначуваного, антиномію норми і системи, антиномію мовця і слухача, антиномію інформаційної та експресивної функції мови, антиномію коду і тексту (мови і мовлення) [Кочерган 1999, с. 195–196].

Деякі внутрішні закони мови маніфестовані у наукових дослідженнях у формі ряду тенденцій: тенденції до полегшення вимови, тенденції до вираження однакових значень однією формою, тенденції до вираження різних значень різними формами, тенденції до економії мовних засобів і зусиль мовців, тенденції до обмеження складності мовних одиниць, тенденції до абстрагування мовних елементів, тенденції до зміни фонетичної зовнішності слова при втраті ним лексичного значення [Семчинський 1988, с. 269; Кочерган 1999, с. 197–198].

Для лексико-семантичної системи характерна також дія тенденції до експресивності одиниць. Розвиток лексики зумовлений і словотвірними можливостями, системними зв'язками усередині різних груп лексики, синтаксичними відношеннями та стилістичними можливостями вживання слова. Тенденції, як правило, виявляються на нестабільних ділянках мовної системи. Вони служать своєрідним вектором, що вказує напрям руху сил, здатних змінити норму, викликати коливання норми, послабити її стійкість.

Представлені антиномії і тенденції – внутрішні стимули вдосконалення мовного механізму – не можна назвати цілком асоціальними, оскільки вони також детерміновані сутністю мови як засобу спілкування.

Таким чином, екстра- та інтралінгвальні фактори перебувають у постійній взаємодії і спричиняють кількісні та якісні мовні зміни. Ця теза переважно сприймається як аксіома, що не потребує доведення. Проте за лаштунками визначених факторів, антиномій і тенденцій часто залишаються історія побутування у мовному просторі і в певний час конкретних слів, а також мовні процеси, які виникли у лексико-семантичній системі під дією тих чи інших чинників. До того ж одні

зміни поширюються дуже швидко, інші прокладають собі дорогу досить повільно. Об'єктивна оцінка стану літературної мови та її норм має ґрунтуватись не на суб'єктивних особистих судженнях, а на аналізі історичних закономірностей і сучасних тенденцій розвитку мови.

РОЗДІЛ 2 СЛОВО У ПЕРМАНЕНТНІЙ ДИНАМІЦІ

2.1. Основні типи змін у лексико-семантичній системі української мови

Мова змінюється, реагуючи на всі зрушення у суспільстві та в мовній свідомості її носіїв. У сфері лексики динамічні процеси особливо виразні. Вивчення специфіки розвитку словникового складу в різні історичні періоди залишається одним із найактуальніших напрямів лінгвістичних досліджень. Наприклад, лексико-семантичні процеси в українській літературній мові студіювали В. Жайворонок, О. Муромцева, Л. Мацько, С. Єрмоленко, О. Тараненко, К. Ленець, Н. Клименко, І. Кочан, Є. Карпіловська, О. Стишов, Т. Коць, Д. Мазурик, М. Навальна, Л. Кислюк та ін. Те, що увагу дослідників мовної динаміки передусім привертають зміни в номінаційному корпусі мови, цілком очікувано. «Саме він становить той складник системи мови, який найоперативніше «реагує» на зміни в суспільному житті, на соціодинаміку, виявляє лінгводинаміку як спектри нових чи змінених (оновлених) номінаційних одиниць різного походження, формально-семантичної будови, з різними функціонально-стильовими і стилістичними (комунікативно-прагматичними) характеристиками. Крім того, саме одиниці лексикону становлять те осердя, у якому сходяться всі можливі у мові зміни, оскільки саме номінативні одиниці створюють ґрунт для інших складників мовної діяльності спільноти: предикації, або ж творення суджень, та оцінки, вияву мовної експресії, ставлення мовця до висловлюваного, його різних інтенцій» [ВСЗРУМ 2017, с. 7–8]. Хоча науковий доробок українських мовознавців, у якому висвітлено особливості трансформації лексико-семантичної системи, вагомий, усе ж відсутні чіткі класифікації, типові моделі основних змін у словниковому складі літературної мови.

Таку ситуацію можна пояснити цілим рядом причин. По-перше, зміни у лексико-семантичній системі настільки різноманітні, що їх важко підпорядкувати певній класифікації. По-друге, одні і ті ж

процеси названо мовознавцями неоднаково (інколи існує досить великий перелік номінацій). По-третє, врахування системних зв'язків між лексичними одиницями (внутрішньослівних, парадигматичних, асоціативно-дериваційних) ускладнює і так непросту ситуацію. По-четверте, поєднання лексико-семантичних процесів зі стилістичними додає нових труднощів у формуванні типології змін. Наведений перелік причин далеко не повний. Актуальність систематизації основних типів змін у словниковому складі літературної мови визначається й тим, що класифікація лексико-семантичних процесів має першорядне значення для створення комп'ютерних програм різного типу, які відобразатимуть стан і статус лексичних норм літературної мови. Тому змодельємо динаміку лексичних норм, зафіксованих у загальномовних словниках української мови, з комплексом лексикографічних параметрів (семантизацією, стилістичним маркуванням).

Під словниковим складом літературної мови розуміємо не механічну множину слів, властивих мові на відповідному етапі її функціонування як засобу спілкування, а упорядковану за певними закономірностями лексико-семантичну систему [СУЛМ 1997, с. 101]. Її розвиток відбувається такими основними способами: 1) шляхом поповнення новими лексичними одиницями, 2) поступового звуження вживання, а згодом і виходу окремих номенів, що з певних причин виявились застарілими, 3) семантичної трансформації і 4) стилістичної транспозиції уже наявних слів.

До найважливіших способів поповнення (або ж оновлення) лексики належать: творення неологізмів на базі власних мовних ресурсів, запозичення слів і зворотів з інших мов та залучення лексичних елементів із периферійних ділянок мовної системи.

Зміна словника – цілком природний рух у мові. Нові реалії потребують своїх найменувань. Неологізм – це слово, а також його окреме значення, вислів, які з'явилися в мові на сучасному етапі її розвитку і новизна яких усвідомлюється мовцями (загальномовні неологізми) або були вжиті тільки в якомусь акті мовлення, тексті чи мові певного автора (стилістичні, або індивідуально-авторські, неологізми).

Термін «інновації» порівняно недавно увійшов у науковий обіг на позначення складного поняття, пов'язаного з динамікою лінгвальних процесів. Під лексичними інноваціями О. Стишов розуміє: 1) нові слова, зовсім не зафіксовані українськими словниками, 2) неологізми, які хоч і зафіксовані деякими найновішими лексикографічними джерелами, але ще не мають загальноприйнятого тлумачення, 3) лексичні одиниці, тлумачення яких у лексиконах було обмежене ідеологічними постулатами, 4) відроджені українські слова, що змінили свою стилістичну маркованість у зв'язку з динамічними процесами в лексиці сучасної української мови [Стишов 2003].

Неологізми можна охарактеризувати за різними параметрами. Передусім розрізняють за факторами, які спричинили їх утворення. Перший фактор, позамовний (екстралінгвальний) і найбільш сильний, – це поява у житті нових явищ і нових понять. Другий чинник – інтралінгвальний, який зумовлює оновлення уже наявних назв будь-яких явищ під впливом вимог до більшої точності, економності чи виразності, наприклад, *мобілка* замість *мобільний телефон*.

Серед неологізмів розмежовують одиниці двох статусів: лексичні і семантичні. До лексичних неологізмів відносимо слова, новизна яких виявляється перш за все у їх формі. Розглянемо інновації, які репрезентують різні сфери життєдіяльності людини кінця ХХ ст.: побут (*йогурт, гамбургер, слакси, памперси*), сферу медицини (*евтаназія, діанетика, гастроентерологія, акупунктура, гідроколонтерапія*), мистецтва (*андеграунд, трилер, ток-шоу, хіт*), спорту (*віндсерфінг, бобслей, кікбоксинг, армрестлінг*), галузь комп'ютерної техніки (*дисплей, файл, інтерфейс, біт, байт, вінчестер, принтер*).

На початку ХХІ ст. до активного вжитку увійшли такі неолексеми: *буккросинг* (англ. *bookcrossing* – книгообіг) – сучасний громадський рух, що полягає у безкоштовному обміні книгами, які людина залишає в спеціально обладнаному громадському місці (на зупинці транспорту, в парку, кав'ярні, магазині) для того, щоб інша людина могла взяти книгу, прочитати та, у свою чергу, повторити процес; *лайфхак* (англ. *life hack* – зріз (злам) життя) – коротка корисна порада, що дозволяє з найменшими зусиллями вирішити життєве або побутове завдання; рецепт, хитрість; *лоукост* (англ. *low cost* – низька вартість) –

авіакомпанії, які надають послуги повітряних перевезень пасажирів за значно нижчою вартістю, ніж традиційні авіалінії; *селфі* (англ. *selfie*; від англ. *self* – сам, само) – вид фотографії, автопортрет, зроблений за допомогою камери смартфона, фотоапарата чи веб-камери; *фриск* (англ. *freak* – потвора) – особа, яка вирізняється яскравим незвичайним зовнішнім виглядом і зухвалою, найчастіше епатажною поведінкою, має неординарний світогляд, що полягає у підкресленій відмові від соціальних стереотипів; *фрілансер* (англ. *freelancer* – вільний митець) – людина, яка виконує будь-яку роботу віддалено, сама шукає проекти, може одночасно працювати на декілька фірм.

Серед неологізмів велику частку складають лексеми зі сфери інтернет-комунікації: *бан* (англ. *ban* від лат. *ban* – забороняти) – обмеження прав користувача Інтернету як спосіб його покарання за неправомірні дії; *лайк* (англ. *like* – потяг, приязнь) – знак уподобання в соціальних мережах; *пост* (англ. *post* – запис) – опублікований текст із можливим додаванням фото-, відеоматеріалів чи географічної локації в соціальних мережах; *твіт* (англ. *tweet* – щебетати) – назва короткого повідомлення у соцмережі Twitter; *тролінг* (англ. *trolling* – риболовля способом витягання риби тралом) – розміщення в коментарях до поданих на веб-сайтах статей, а також у веб-форумах, чатах, соціальних мережах провокативних зауважень, оцінок із метою образити, принизити, висміяти автора, спричинити конфлікти між учасниками обговорення; *фішинг* (англ. *fishing* – рибальство) – інтернет-шахрайство, мета якого – виманювання в користувачів мережі персональних даних (паролів, логінів, ідентифікаційних номерів, номерів кредитних карт і т. ін.); *флейм* (англ. *flame* – вогонь, полум'я) – підкреслено ворожий обмін думками і судженнями між віртуальними співбесідниками; запальна суперечка, яка містить особисті образи, словесна війна; *хакер* (англ. *hacker*, від *to hack* – рубати) – особа, яка вчиняє незаконне проникнення в чужі комп'ютерні мережі для отримання з них інформації; *хештег* (англ. *hashtag*, *hash* – символ ґратки) – слово або фраза, яким передуює символ «#»; використовується для маркування та подальшого пошуку тематичних записів у соціальних мережах.

Окремі слова мають досить точні хронологічні характеристики входу до лексикону: як-от: *євро* «грошова одиниця

Європейського Союзу, запроваджена з 1998 р.» [СІС-2000-МШ, с. 211]; *біткоїн* (англ. *bitcoin*, від *bit* – мінімальна одиниця комп'ютерної пам'яті і *coin* – монета) «електронна валюта, концепт якої був озвучений 2008 року Сатоші Накамото» (<https://uk.wikipedia.org>).

Семантичні неологізми представлені новими значеннями, які розвиваються у словах, наявних у мові. Наприклад, нові значення, що з'явилися наприкінці ХХ ст.: *легіонер* «2) Переносно – у командних спортивних іграх гравець, який виступає за іншу (перважно зарубіжну) команду» [СІС-2000-МШ, с. 319], *меню* «2) Список варіантів дій на екрані дисплея комп'ютера. 3) Перелік комп'ютерних програм та функцій» [СІС-2000-МШ, с. 351], *піратство* «2) Переносно – форма порушення авторського права щодо літературних творів, аудіо- та відеопродукції, комп'ютерних програм» [СІС-2000-МШ, с. 440]. На початку ХХІ ст. виникли такі неосеманти: *вірусний* «такий, що швидко поширюється через Інтернет», *небожитель* «людина з політичної еліти», *пакет* «комплект документів», *формат* «який відповідає стандартам, прийнятий (про літературу, музику та ін.)». Окремі неосеманти уже фіксує 20-томний академічний тлумачний словник української мови, як-от: *кіборг* «перен. Воїн, що відрізняється винятковою стійкістю, відвагою, готовністю до самопожертви і т. ін.»: *Українські захисники аеропорту стали відомими як кіборги наприкінці вересня 2014 року* (з наук.-попул. літ.); *В Інтернеті з'явилося відео евакуації поранених кіборгів із аеропорту Донецька* (із журн.); *У Кіровограді героїв, яких ворог за незламність прозвав кіборгами, чекали до третьої ночі сотні людей* (з газ.) (<http://services.ulif.org.ua>).

Завдяки словотворенню мова постійно підтримує феноменальну здатність забезпечувати широкі комунікативні потреби суспільства. За нашими спостереженнями, серед неологізмів, уведених у реєстри лексикографічних праць, переважають складні слова. На першому місці стоїть процес утворення нових слів на основі словотворчих можливостей, закладених у самій мові. Ці можливості реалізуються постійно, але з різним ступенем інтенсивності.

При творенні нових слів простежуємо високу активність префікса *нео-* зі значенням відновлення, продовження: *необільшовизм, неодарвінізм, неоімперський, неокомунізм, неомодернізм, неоренесанс,*

неототалітарний; префікса *суб-*, що означає розміщення під чимось чи біля чогось, підпорядкованість. За допомогою цього форманта утворені слова, що стосуються різних сфер: *субантарктичний*, *субарктичний*, *субтропіки* (географії), *субдомінанта* (музики), *субкортикальний* (фізіології), *суборенда* (економіки), *суборбітальний* (космічної сфери).

Українська соборна мова ставить до нової лексики ряд вимог. На думку С. Караванського, така лексика 1) має бути зрозумілою, 2) має легко вимовлятися і не бути довжелезною (динозавруватою), 3) має базуватися на українських коренях, 4) має творитися на підставі українського словотвору, 5) не має усувати з ужитку наявних українських форм (іншомовні – може), 6) не мусить нести в собі небажаного підтексту [Караванський 1994, с. 146].

Важливим чинником мовного розвитку слугують міжмовні контакти – один із способів збагачення словникового фонду. Запозичуючи іншомовну лексику, мова, таким чином, отримує додаткове джерело розвитку власної лексичної бази. Проте існує і негативний аспект такого явища – надмірне захоплення мовними запозиченнями призводить до засмічення рідної мови.

Терміни «запозичені слова» та «іншомовні слова» науковці диференціюють [Ткаченко 2000₁; Ткаченко 2000₂]. Запозичені слова тлумачать як такі, що цілком засвоєні мовою, яка їх запозичила. Вони не сприймаються мовцями як чужорідний елемент і не потребують пояснень щодо форми і значення. Тому зафіксовані у загальномовних словниках разом із питомою лексикою. Іншомовні слова – слова з інших мов, які, на відміну від запозичених слів, не засвоєні повністю мовою, що їх запозичила, усвідомлюються мовцями як чужорідні й зберігають ознаки свого походження. Це виявляється як у їхній формі, так і семантиці. Через те, що засвоєння мовою іншомовних слів – процес перманентний, часто важко провести межу між словами іншомовними і словами запозиченими.

У науково-популярній розвідці «Секрети української мови» С. Караванський ставить питання, чи можна обійтися без запозичень. І тут же висловлює свої міркування щодо цього процесу: «Українська мова може й мусить запозичати слова з інших мов. Але такі запозичення не повинні бути єдиним і виключним джерелом

збагачення лексики. Мова має розвивати свої внутрішні словотворчі можливості. Інакше вона перестане бути самовистачальною мовою, стає мовою-сателітом, приреченою кінець-кінцем на зникнення» [Караванський 1994, с. 147].

У монографії «Мовна картина світу. Взаємодія мов» В. Сімонок зазначає, що в українській мові близько 2000 слів, запозичених із французької мови. Із них 96% – це іменники, 2,5% – прикметники, 1% – дієслова, 0,5% – прислівники [Сімонок 1998, с. 139].

Через те, що наприкінці ХХ ст. становище України на міжнародній арені змінилось, помітно інтенсифікується проникнення іншомовних слів, передусім англіцизмів, в українську мову. Асиміляція іншомовної лексики відбувається практично у будь-якій сфері діяльності людини. Але найбільш виразно цей процес виявляється в інтернет-комунікації, у засобах мас-медіа, науці, спорті. В. Сімонок виокремлює кілька етапів адаптації запозиченого елемента у мовній системі, яка прийняла його: 1) передавання іншомовного слова фонетичними і графічними засобами мови, яка запозичає; 2) уведення його до граматичних парадигм і категорій; 3) фонетична видозміна (асиміляція); 4) виникнення похідних; 5) семантичне пристосування (асиміляція); б) широта і постійність уживання. Слово засвоєне остаточно, якщо воно вростає у дійсність, втрачає ознаки іншомовного походження [Сімонок 1998, с. 108].

У середині ХХ ст. П. Ковалів у розвідці «Чистота і правильність української літературної мови», виданої у Мюнхені, зазначає: «...зовнішні впливи на нашу мову були, є й будуть, але з ними треба вести рішучу боротьбу, якщо вони виходять за межі дозволеного міжнаціональними культурними зв'язками» [Ковалів 1946, с. 3]. Наприкінці ХХ ст. аналогічну позицію займає С. Федорець у статті «Мовні новоутворення: запозичення чи засмічення?», де розглядає проблему «засилля» іншомовних слів (*дилер, маркетинг, холдинг, траст*) у рекламних текстах: «...в українській мові є свої власні відповідники для цих слів і вживання неологізмів не є доречним. Адже вони тільки засмічують мову, бо значення власних слів відомі всім носіям мови, навіть і далеким від сфери економіки, натомість як значення запозичень відоме тільки вузькому колу фахівців» [Федорець 2000, с. 105].

Отже, потрібно дотримуватися паритетного співвідношення норми рідної мови та іншомовного запозичення. Почуття міри та уміння користуватися питомими мовними ресурсами повинно стати вирішальним при виборі варіантів, які конкурують між собою.

Серед способів оновлення словникового складу літературної мови «найнепомітнішим», на перший погляд, є процеси залучення лексичних елементів із периферійних ділянок мовної системи. Можливо, через те, що досі немає комплексного монографічного дослідження усіх напрямків взаємодії ядра і периферії. Наприклад, соборна українська літературна мова і сьогодні поповнюється все новими й новими виразами і формами, почерпнутими з діалектних джерел. Аналіз статусу діалектизмів у лексико-семантичній системі літературної мови повинен поєднувати різні підходи: характеристику діалектизмів із погляду ступеня освоєння у літературній мові, за географічною проекцією і за належністю до вузких чи ширших лінгвогеографічних утворень (говірок, говорів, наріч). Як бачимо, параметрів для адекватної характеристики діалектизма немало. Вивчення процесів залучення лексем із периферії мовної системи ускладнюється тим, що зміна статусу слова супроводжується і трансформацією його стилістичних характеристик (а це суттєво для кодифікації лексичної одиниці).

Водночас із поповненням літературної мови новотворами і запозиченими словами відбувається зворотний, проте не менш важливий для розвитку національної мови процес архаїзації лексичних одиниць. Для визначення міри актуальності чи неактуальності (застарілості) слова необхідна певна точка відліку. Розмежовують слова, які відносяться сьогодні до пасивного складу мови, і слова цілком застарілі [Кузнецова 1989, с. 159]. До першого типу належать лексеми, що мало або зовсім не вживаються у мовленні, проте їх значення широко відоме усім освіченим мовцям (*кіш, війт, жовтеня*). Повні архаїзми невживані і незрозумілі без тлумачення словників, які відображають давніші періоди розвитку мови, як-от: *дат* «количество молочныхъ продуктовъ, даваемыхъ собственникомъ **ПОЛОНИНИ** хозяевамъ пасущагося на ней скота» [СГ, I, с. 359].

Друга ознака, що характеризує архаїзацію, – причини, які її зумовлюють. У такому лінгвістичному ракурсі розмежовують

історизми (або матеріальні архаїзми) і власне архаїзми. Зазвичай архаїзація відбувається дуже повільно. Аналіз словникових статей різних лексикографічних видань дає змогу простежити поетапність аутування окремих лексичних одиниць (або ж окремих ЛСВ слова) з мовного обігу. Для параметризації процесу архаїзації пропонуємо ввести ще одну лексикографічну характеристику слова – останню фіксацію лексеми у словнику. Так, шляхом порівняння кодифікаційних реєстрів відібраних для аналізу словників встановили місце останньої репрезентації конкретних лексем: *єднус* «заст. Дукач» [СУМ, II, с. 497], *хрунь* «діал. 1. лайл. Свиня; // перен. Груба, підла людина... 2. заст. В Галичині – виборець, який продавав свій голос» [СУМ, XI, с. 157] та ін.

Розвиток лексико-семантичної системи в діячронії пов'язаний головним чином зі зміною стану компонентів і залежить, зокрема, від семантичного обсягу слів у різні історичні періоди. Лексикографічні праці підсумовують семантичний обсяг слів на певному етапі і стають основою для формулювання нових ЛСВ або для уточнення чи перебудови семантичної структури слів у подальшій кодифікаційній практиці.

Зіставлення тлумачення слів у лексикографічних працях різних часових зрізів дало підставу для виокремлення п'яти основних типів семантичної трансформації слова, таких як: семантичні зміни у словах з однаковою кількістю значень; розширення семантичної структури слова; звуження семантичної структури слова; процеси утворення і зникнення омонімії; комплексні якісні модифікації значення слова.

У випадках, коли лексична одиниця не змінює загальної кількості значень або ж залишається моносемічною, у семантичній структурі слова чи окремого ЛСВ простежили кілька видів змін: поглиблення тлумачення; узагальнення значення; модифікацію значення; зміну позиції трактування значення у словниковій статті, висунення інших значень на роль основного. Наприклад, модифікації значення зазнало слово *грудень*. Ця лексична одиниця з архісемою «назва місяця» зберегла родове значення, а змінила видове. У СГ слово маніфестоване зі значенням «ноябрь» [СГ, I, с. 332]. У словниковій дефініції зауважується, що воно «употребляется въ этомъ значеніи здавна». Уживання лексеми підтверджується цитатою із «Повісті минулих літ».

З аналогічним семантичним наповненням слово зафіксоване і в інших лексикографічних працях, таких як «Словарь російсько-український» М. Уманця та А. Спілки, «Русско-малороссийский словарь» Е. Тимченка; у календарях «Рідного Краю» на 1907 рік, «Просвіти» на 1908 рік. Лише наприкінці словникової статті СГ вказано, що у галицьких календарях *грудень* – це «декабрь». У ХХ ст. утвердилося узвичаєне для наших сучасників значення. РУС-37 перекладає з російської мови *декабрь* як *грудень*, а СУМ подає таку семантизацію слова *грудень*: «Назва дванадцятого місяця календарного року» [СУМ, II, с. 179].

Наочному увиразненню динаміки змін у значеннєвому наповненні словникового складу сучасної української літературної мови сприяє запропонована нами система формул, моделей і схем трансформацій семантичної структури слів. Так, зміни семантичної структури слова *пасія* відбулись за моделлю «2 ЛСВ (СГ) → 2 ЛСВ (СУМ) → 1 ЛСВ» [СІС-2000-П, СІС-2000-МШ]. Слово латинського походження *пасія* (від лат. *passio* – страждання, пристрасть) у СГ зафіксоване із двома значеннями. У семантичній структурі слова перше місце посідає ЛСВ «*пассія, особое церковное служение...*», а друге – «*...раздражение*» [СГ, III, с. 99].

У СУМі семантичне наповнення слова *пасія* представлене таким чином: «1. *заст.* Любов, пристрасть. Як фаховий і незвичайно здібний слюсар-самоук, він попросту мав пасію до відчинювання замків (Фр.); // *розм.* Предмет кохання, пристрасті; коханий, кохана... 2. *діал.* Гнів» [СУМ, VI, с. 86]. Перша позиція відводиться ЛСВ (відсутньому у СГ), що репрезентований як архаїзована лексико-семантична одиниця (із позначкою *заст.*), і мікрозначенню із стилістичною позначкою *розм.* Перше значення слова *пасія* зі СГ уже належить до розряду семантичних елімінантів, оскільки СУМом не фіксується; друге значення кодифіковане як діалектне – із обмежувальною позначкою *діал.*

Наприкінці ХХ ст. лексикографічні праці маніфестують звуження семантичного обсягу слова, перетворення його на моносемічну одиницю: *пасія* «людина, яку пристрастно кохають, за якою упадають» [СІС-2000-П, с. 717]; «предмет кохання, пристрасті, жаги» [СІС-2000-МШ, с. 424]. Поетапність протікання семантичних трансформацій

слова *пасія* відображає формула «2 ЛСВ – 1 ЛСВ + 1 ЛСВ – 1 ЛСВ = 1 ЛСВ» і схема на рис. 2.1.

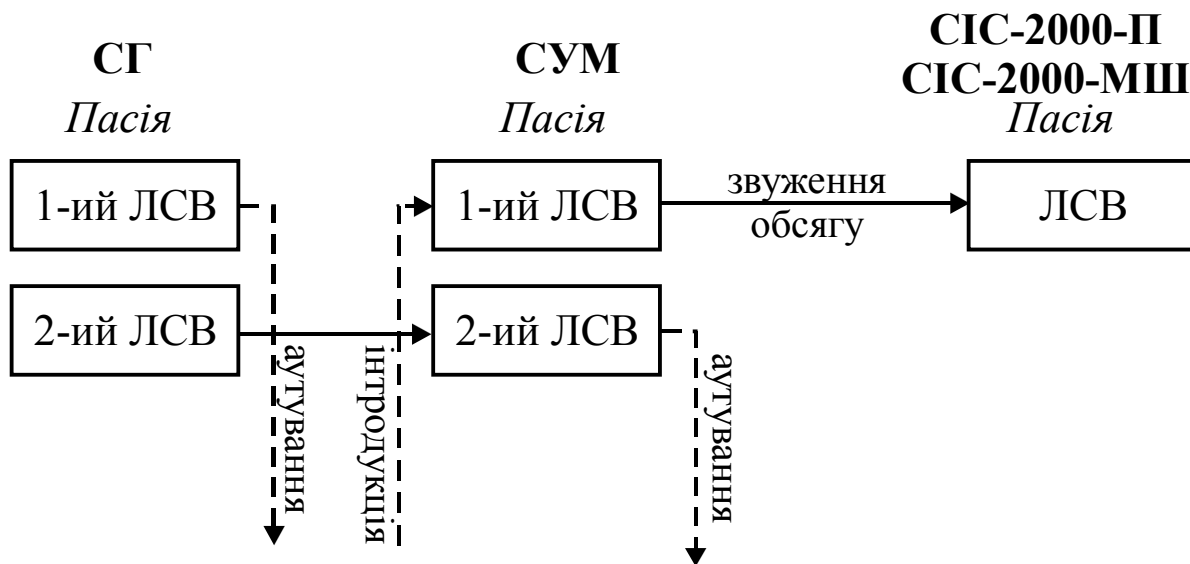

Рис. 2.1. Схема трансформацій семантичної структури слова *пасія*

У словниковому складі української літературної мови процес взаємодії зовнішніх чинників із внутрішніми закономірностями мовного розвитку інтенсивно виявляється не лише у збагаченні й оновленні лексики, але й у стилістичній транспозиції слів. Зміни стилістичного статусу слів української літературної мови відбуваються за такими напрямками, а саме: 1) нейтралізація стилістичного забарвлення слова чи ЛСВ, 2) розвиток стилістичного забарвлення слова чи ЛСВ і 3) перерозподіл між різними групами стилістично забарвленої лексики.

Діапазон стилістичних змін дуже широкий: активно проходять процеси термінологізації і детермінологізації лексики, зміни соціальних конотацій, переорієнтації номінацій, актуалізації та пасивізації лексико-семантичних засобів.

Кожен із названих процесів можна певним чином змодельовати. Наприклад, конотативні трансформації репрезентовані такими трьома тенденціями, як: 1) нейтралізація маркованої лексики (модель «– → 0»: *власник, підприємництво, комерція*; модель «+ → 0»: *перебудова, прискорення*); 2) розвиток конотативного забарвлення слів (модель «0 → –»: *гуртожиток, комуналка, казарма*; модель «0 → +»: *храм,*

вінчання, віктар); 3) кардинальна (часто діаметрально протилежна) зміна конотативного статусу слів (модель «+ → -»: *сталінський, соцреалізм, атеїзм*; модель «- → +»: *національний, багатопартійність, дисидент*).

Лабільність нормативно-стилістичних меж і градацій загальнонародного слововживання неминує породжує суперечності в стилістичній оцінці словникових одиниць, особливо тих, які перебувають на дотичних ділянках різних шарів, розрядів і функціональних сфер. Часто простежується запізнена фіксація у лексикографічних працях уже сформованих стилістичних норм. Така неадекватність кодифікації реальній мовній практиці пояснюється широким діапазоном стилістичних характеристик лексем (не просто вибором із двох параметрів «нормативне явище – ненормативне явище»), більшою динамікою перебігу стилістичних процесів.

Загалом констатуємо, що лексико-семантичні процеси великою мірою детермінують стан української національної мови. Специфіка динаміки літературних норм, адекватність їх відображення у кодифікації, рівень функціонування норм є основою для структурно-історичної диференціації періодів історії літературної мови. Моделювання основних типів змін у словниковому складі – ефективний спосіб вивчення кодифікованих лексичних норм, має прикладне значення для дослідження різних літературних мов.

2.2. Інноваційні процеси в лексичному складі французької мови

Мова є динамічною системою, складним механізмом, що, з одного боку, перебуває у постійному русі, з іншого – зберігає ознаки стабільності та цілісності, будучи основним засобом комунікації. Очевидно, саме тому питання про мовну змінність, суть, чинники і тенденції мовної еволюції є та буде одним з центральних у лінгвістичній науці.

У сучасному лінгвосоціумі панує комунікативна свобода мовлення. Вона виявляється у рясноті інновацій, у наданні переваги нестандартним формам вираження думки, у розширенні нормативних меж мови, а інколи і у свідомому порушенні мовних норм. Інноваційні

процеси відбуваються безперервно, оскільки вони пов'язані з мовленнєвою діяльністю людини. Ці процеси представляють контекстуально зумовлений перерозподіл смислових компонентів у змісті окремої одиниці, внаслідок якого така мовна одиниця стає інформаційно, експресивно або прагматично значимішою у рамках конкретного висловлювання [Ремчукова 2005, с. 32].

Інноваційна діяльність є одним із компонентів процесу мовної еволюції. Інноваційні процеси у французькій мові неодноразово були об'єктом аналізу на певних часових відрізках. Зокрема, розвиток словникового складу мови досліджували Л. Гільбер, Ж.-Ф. Саблероль, М.-Ф. Мортуро, Ш. Марселезі, Г. Вальтер, Ж. Бастужі, Ж.-К. Булянжі, Ф. Кюзен-Берш, А. Гус, В. Гак.

Інноваційні процеси спричиняють зміни як у системно-семасіологічній, так і в соціолінгвістичній характеристиці лексики. Інноваційні процеси в системно-семасіологічному плані пов'язані зі зміною семантичного і/або формального статусу лексичних одиниць [Гочев 2017]. Зміни у політичному просторі, у політико-правовій організації суспільства, економічні перетворення; досягнення науки і техніки, інтернет-технології, електронні засоби комунікації, відкритість суспільства і його інтеграція у міжнародний культурний та інформаційний простір – це ті чинники, які зумовлюють сьогодні активні інноваційні процеси у лексиці французької мови. З одного боку, ми спостерігаємо закономірні значні зрушення у лексико-семантичній системі мови: частина слів, що активно вживаються, оновились семантично та функціонально, а звичні для більшості мовців номінації перейшли в категорію історизмів; низка лексем, навпаки, з пасивного фонду перейшли в активний. З другого боку, зміни в суспільстві зумовили появу численних запозичень (*flashmob m*, *hacker m*, *googlisme m*), які особливо є помітними у газетно-публіцистичному та молодіжному мовленні. Як зазначає Є. Карпіловська, нові запозичення (незапозичення) забезпечують новими словотворчими ресурсами як аспектуалізацію, так і генералізацію семантики слова [Карпіловська 2009]. Окремі аспекти запозичень досліджували на сучасному етапі розвитку французької мови [Рубан 2012]. Однак, коли її лексичний склад постійно поповнюється запозиченими словами, існує необхідність ретельно

проаналізувати джерела, шляхи та способи запозичення, а також з'ясувати необхідність та перспективність функціонування у мові. Адже надмірне захоплення запозиченою лексикою веде до «засмічування» мови, до нівелювання її національних рис [Щербак 2007].

Зазначимо, що вияви інноваційного процесу в соціолінгвістичному плані пов'язаний зі змінами в статусі лексичних одиниць:

1) у сфері їхнього використання: повернення маловживаних або застарілих слів з пасивного словника в активний (*areligieux* adj, *présentement* adv, *plaisant* adj, *connecter*, *ménager*, *couleurs* n.f.pl.), а також відхід лексичних одиниць у пасивний словник (*gasconisme* m);

2) у сфері їхнього розповсюдження: перехід лексичних одиниць із лексики обмеженого використання в лексику необмеженого вжитку, наприклад: *scanner*, *modulateur* (з інформатики), *skating*, *canyoning* (зі спортивної термінології);

3) у сфері їхньої реалізації у мовленні: перехід лексичних одиниць з однієї сфери спілкування в іншу, наприклад, книжне слово *choix* в контексті: *C'est une réflexion que je mène depuis des semaines. Des élus sont venus me voir, je les ai écouté et à un moment, j'ai pris ma décision au bout de quelques semaines. Elle n'était pas facile. C'est un **choix** de passion, pas de carrière, l'appel de Paris est irrésistible», a-t-elle expliqué* [LP3 2013].

Таким чином, зміни в статусі лексичних одиниць у соціолінгвістичному плані є результатом інноваційних процесів переходу наявних лексичних одиниць з одного лексичного пласта в інший в межах кожної з указаних сфер. У результаті цього вони набувають нових ознак, орієнтованих на пристосування до специфічних умов нової ділянки відповідної сфери.

Вважається, що поява нових одиниць відбувається під впливом конкретних зовнішніх, щодо системи мови, і на основі внутрішніх, закладених у самій мові, закономірностей. Дослідження особливостей розвитку словникового складу неможливо проводити без урахування позиції діалектичного підходу до явищ мови в цілому і до словотворення зокрема. Основними є ідеї про взаємозалежність та взаємозумовленість мовних явищ; використовується системний підхід у вивченні об'єктивної реальності.

Найбільш активний розвиток мови здійснюється у галузі лексики, що зумовлено, крім її особливостей порівняно з іншими мовними рівнями, зокрема, більш високим ступенем позамовної детермінованості.

Розвиток мови – це 1) будь-які зміни, які відбуваються у мові (наприклад, розвиток суфікса із самостійного слова); 2) ті з них, які ведуть до вдосконалення виразних можливостей мови, будучи наслідком процесу пристосування мови до потреб спілкування, які постійно зростають. Поняття «розвиток мови» та «зміни у мові» недостатньо чітко диференційовані в лінгвістиці, внаслідок чого зміни, які не ведуть до вдосконалення мови, також відносять до галузі «розвитку мови». Розрізняють відносний та абсолютний розвиток мови.

Прикладом відносних змін у мові є фонетичні зміни, головне завдання яких – ліквідація «ділянок напруги». При цьому можуть виникати нові ділянки напруги, що зумовлює хвилеподібний рух мовних змін. Абсолютний прогрес мовної техніки виражається у пристосуванні мови до форм суспільного життя, яке невпинно ускладнюється (росту виробничих сил суспільства, розвитку науки, техніки і загальнолюдської культури).

Виникає велика кількість нових понять, для яких мова змушена шукати засоби вираження, розширюються суспільні функції мови, ускладнюється стильова варіативність. Мови розвиваються за лінією абсолютного і відносного прогресу одночасно.

Мовні зміни – процеси, які відбуваються у мові в результаті опосередкованого тиску на систему мови екстралінгвістичних чинників. Так, А. Мартіне називав мовними змінами новації у фонології і в граматиці, спричинені принципом економії, що розумівся як вирішення конфлікту між потребами спілкування і природною інерцією людини (наприклад, зміни вираження граматичних категорій у процесі еволюції мови). Насамперед, нові явища є помітними на лексичному рівні, проте вони виникають і на інших рівнях мови, наприклад, в синтаксисі (виражаються у впорядкуванні синтаксису, усуненні багатозначності синтаксичних конструкцій). Зміни у мові виявляються також і в результаті мовного контактування: наприклад, на синтагматичному рівні накопичення інтерференційних явищ

призводить до розвитку полісемії, зміни правил сполучуваності морфем і лексичних одиниць, а також до появи нових синтаксичних конструкцій тощо [Кожемякина, Колесник, Крючкова, Михальченко 2006].

Зміни у мові тісно пов'язані з трансформаціями в її лексичній системі, що є наслідком дії зовнішніх умов функціонування мови (мовна ситуація, мовна інтерференція, взаємовплив національних культур), так і з внутрішньолінгвістичними механізмами (аналогією, тенденціями до стислості висловлювання (економії мовленнєвих зусиль), прагненням до використання експресивно-емоційних засобів вираження, появою нових синтагматичних зв'язків слова, які мають вплив на лексико-семантичні зміни тощо.

Словниковий склад французької мови є багатоплановою складною конструкцією. Його розвиток є закономірним. Мова містить значний відсоток стабільних елементів і одночасно створює нові лексичні одиниці. Словникові зміни супроводжуються процесами уніфікації та диференціації, завдяки яким досягається стабільність словникового складу, певна послідовність його поновлення та збагачення. Стабільність лексичної системи реалізується та сприймається через дію певних умов, що отримали назву умов лінгвальної стабільності, зокрема, таких:

- 1) поступовий, ступеневий характер процесів словотворення, коли словотвірні інновації виникають поетапно відповідно до потреб узусу, а саме словотвірне гніздо перебуває у процесі формації тривалий час;
- 2) характер мовних контактів та неозапозичень, що регулюється;
- 3) семантична стійкість, чітка окресленість меж значень та відповідність мовної практики лексикографічним фіксаціям;
- 4) очевидний характер стилістичної стратифікації [Склярєвська 2001].

Показник стабільності лексичної системи на різних етапах мовного розвитку не однаковий. На початку ХХІ ст. для французької мови є характерний своєрідний «неологічний бум»: відзначаємо значну кількісну та певну якісну трансформацію словникового складу, гнучкість, демократизацію мовної норми. За таких умов виникає проблема введення до нормативних словників нових слів та значень, відновлених застарілих одиниць тощо.

Процеси перегрупування центральних та периферійних лексем відбуваються у мові постійно: нові та відроджені лексичні елементи поступово стають центральними, а певна кількість останніх переходить у периферію словника. Головна властивість мови пов'язана з постійною потребою поповнення її новими засобами, внаслідок чого система мови приймає лексичні неологізми на чітко визначені для них місця [Жайворонок 1999].

Вивчаючи шляхи поповнення лексичного складу французької мови, дослідники найчастіше вказують на три основні джерела: створення нових слів за допомогою словотвірних можливостей самої мови; зміни значення вже відомого у мові слова; запозичення (*clubbeur, buzz, slim, wiki*). Сьогодні відзначається підвищена інтенсивність словотворення, зокрема різні види афіксації (*décohabiter, cyberdépendance*), складення та зрощення різних типів (*adulescent, multijoueur, fluocompact, mobinaute, moto-taxi*) тощо.

Зазначимо, що мова реагує на всі зміни, що відбуваються у суспільній та індивідуальній свідомості, та, відповідно, відображає їх. Соціальні чинники, які впливають на розвиток словникового складу, є різноманітними: рівень виробництва і техніки, соціальна культура суспільства, активність політичних, економічних, науково-технічних, культурних контактів тощо. Наукові відкриття, наукова співпраця ведуть до інтернаціоналізації термінології, міжнародні контакти сприяють певній інтернаціоналізації словникового складу загалом. Взаємодія лексичних пластів розглядається у мовознавстві як процес інтеграції.

Стрімке збільшення спеціальних термінів супроводжується їхнім інтенсивним проникненням до загальнолітературної мови. Соціально-політичні процеси останніх років зумовили численні мовні трансформації, до того ж найактивніше нові форми суспільних відношень виявились у різних семантичних змінах.

Не викликає сумнівів факт безпосереднього зв'язку поповнення лексики мови з життям суспільства і розвитком цивілізації загалом. На це вказував В. Виноградов, стверджуючи, що словниковий склад мови швидше та ширше, ніж інші сторони мовної структури, реагує на зміни у всіх сферах суспільного життя. В розвитку словника здійснюється своєрідна реєстрація цих змін і закріплення невпинної творчої

пізнавальної роботи суспільства. Історія лексики тісно й органічно пов'язана з історією виробництва, побуту, культури, науки, техніки, з історією суспільних світоглядів. Тут зв'язок історії мови з історією суспільного розвитку виявляється безпосередньо і всесторонньо [Виноградов 1977]. Окрім екстралінгвістичних причин, що впливають на розвиток і оновлення лексики французької мови, діють і причини внутрішньолінгвістичні, які значною мірою зумовлені зовнішніми стимулами – соціальною потребою в найменуванні всього нового і в його осмисленні, внутрішньомовними чинниками – тенденціями до економії, уніфікації, системності мовних засобів, варіювання номінацій із різною внутрішньою формою, етимологією, завданнями експресивно-емоційної, стилістичної виразності. Таким чином, поява нових слів продиктована не тільки потребою в номінації нового поняття, яке з'явилося, але й постійним саморозвитком мови, прагненням до вдосконалення способів мовних позначень.

Отож, у словниковому складі мови спостерігаємо тенденцію до ускладнення та збагачення. Динаміка семантичної структури окремого слова зумовлює розвиток словникового складу в цілому, його якісне і кількісне перетворення. Однак, оновлення лексики відбувається не тільки як явне включення до вокабуляру нових одиниць. Оскільки слово знаходиться в постійному функціонуванні, у його семантичній структурі можуть помічатися чи відбуватися зрушення, які призводять до більш чи менш значимих змін. Кількісне збільшення словника не підлягає сумнівам (загалом потрібно зазначити, що процеси архаїзації слів виражені слабше, порівняно зі збагаченням лексики), ускладнюється його організація (склад лексико-семантичних груп, синонімічних, антонімічних, омонімічних тощо), диференціюються наявні дериваційні зв'язки слів (оскільки лексика стає різноманітнішою), посилюється міграція слів різних мовних регістрів. Поява нових ЛСВ веде до суттєвих змін усередині лексичного фонду. Відтак, словник – найбільш прониклива сфера у мові. Про це свідчить безупинне його оновлення новими лексичними одиницями.

Для порівняння подамо динаміку розвитку словникового складу французької мови на прикладах словників *Petit Larousse* та *Petit Robert* (2000-2013) (див. рис. 2.2, 2.3, 2.4).

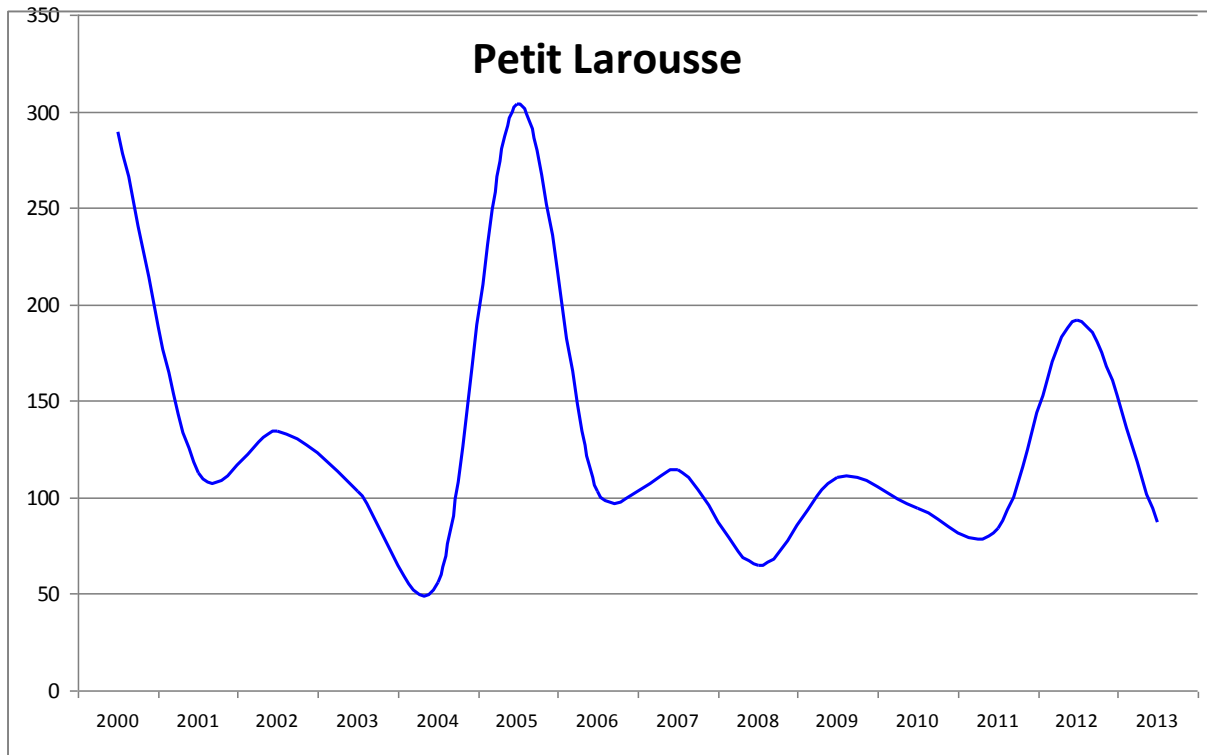

Рис. 2.2. Інновації, що ввійшли до словника *Petit Larousse* упродовж 2000-2013 рр.

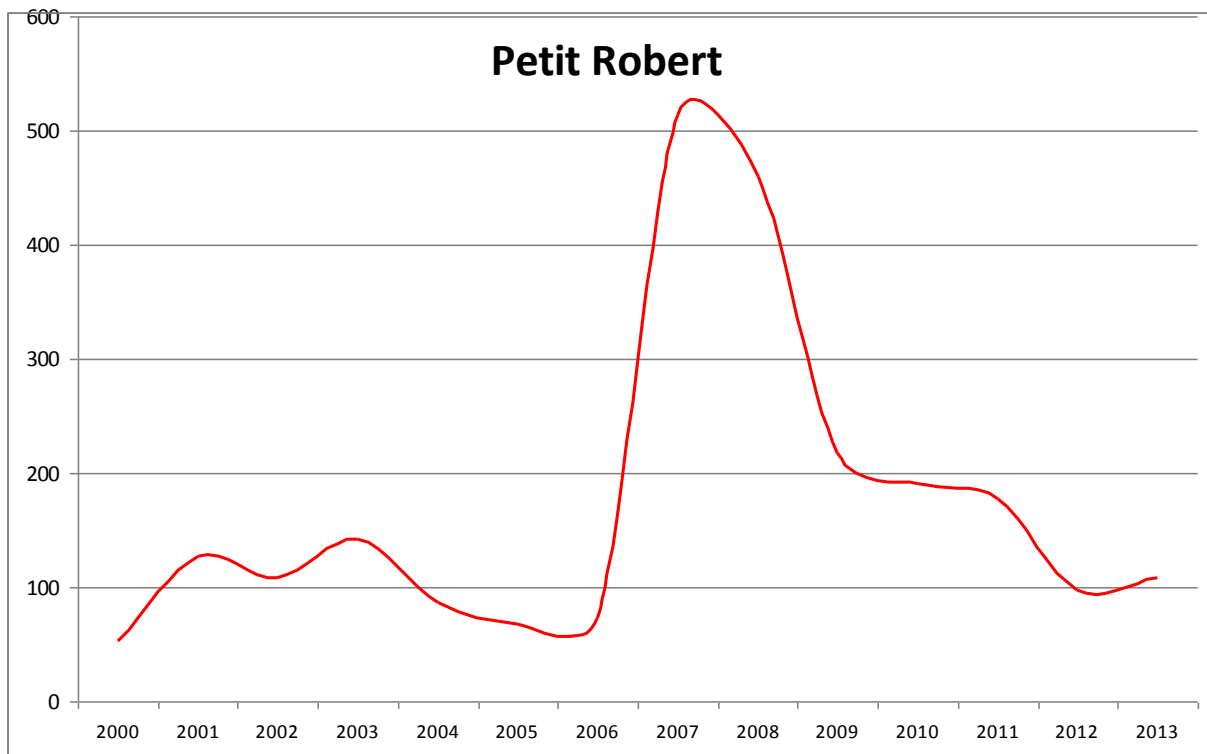

Рис. 2.3. Інновації, що ввійшли до словника *Petit Robert* упродовж 2000-2013 рр.

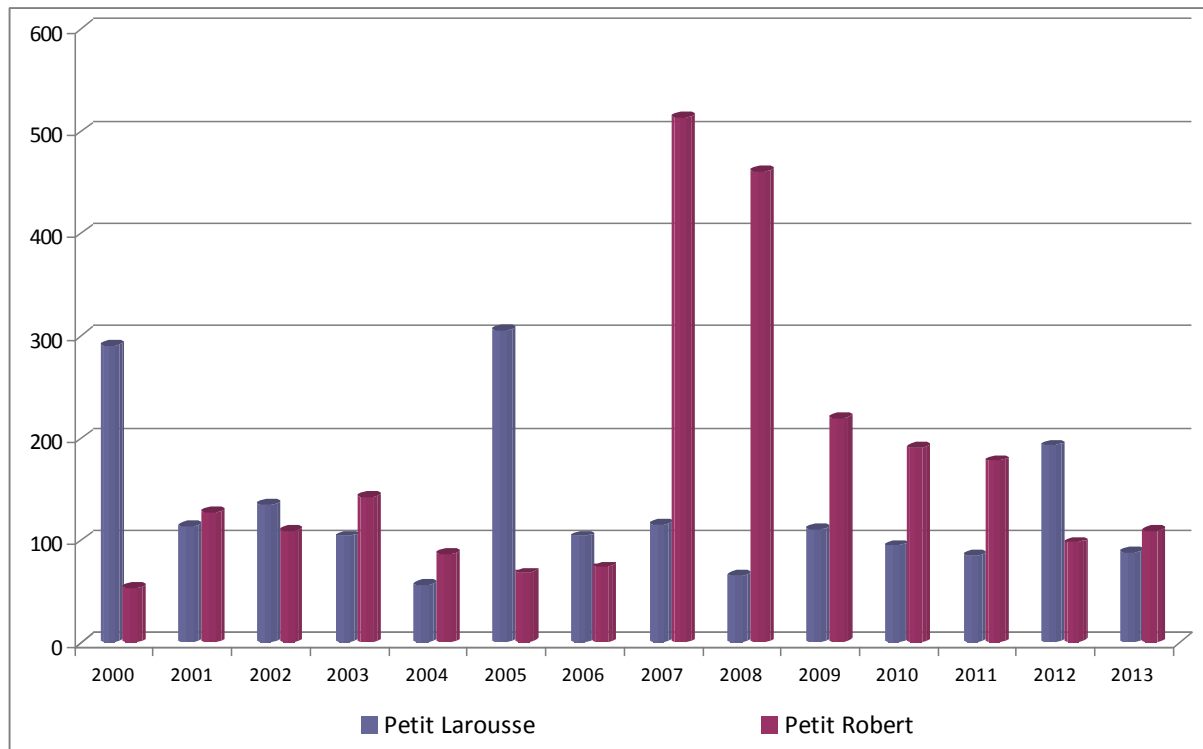

Рис. 2.4. Порівняльна схема входження нових слів

На основі реєстру вибраних словників маємо змогу моніторити розвиток словникового складу, а отже, якомога повніше вивчити процеси архаїзації та неологізації лексики, спрогнозувати основні тенденції лексико-семантичного розвитку, встановити закономірності динаміки мови, виявити причини та чинники мовної еволюції.

Лінгвісти розмежують чинники зовнішнього та внутрішнього розвитку словникового складу мови. Зовнішні чинники співвідносяться, насамперед, з його кількісним ростом, що відбувається шляхом запозичення, словотворення, фразеологізації. Ця єдність сприяє не тільки виявленню структури словникового складу, але й наступності між його різними станами на різних етапах розвитку мови, коли органічно поєднуються мінливість, унікальність зі стійкими тенденціями, а також повторюваність певних явищ та процесів. Усі перелічені чинники діють комплексно та перетинаються з внутрішніми, тому якісна трансформація словникового складу відбувається складним шляхом. Тенденції внутрішнього розвитку ґрунтуються на взаємодії лексичних пластів, переході слів з однієї частини мови в іншу, динаміку розвитку семантичної структури слова,

диференціації варіантів слів, формальному та семантичному злитті слів, варіативності слова тощо. Постійна взаємодія різних лексичних пластів зумовлена також єдністю мовної системи і мовленнєвої діяльності.

Як зазначають науковці, основні зміни в лексико-семантичній системі української мови на початку ХХІ ст. відбуваються трьома основними шляхами, такими як:

- 1) розширення словникового складу української мови за рахунок нових лексичних одиниць;
- 2) перерозподіл між різними угрупованнями всередині словникового складу, що склався;
- 3) зміни в плані змісту словесних знаків [ДПСУЛ 2008].

Наш аналіз фактичного матеріалу показує, що французька мова початку ХХІ століття розвивається за тими ж напрямками. Процес розширення словникового складу мови за рахунок нових лексичних одиниць здійснюється двома шляхами:

- 1) через поповнення словника новими іншомовними одиницями;
- 2) через утворення неологізмів із власних мовних ресурсів.

Запозичення у своїй більшості представлені англіцизмами: *audioblogging* (manifeste de l'audioblogging), *biohacking* (exploration du décodage du génome humain, avant la biologie synthétique avec les doigts, comme nous avons exploré l'informatique avec des lignes de code), *blook* (un livre réalisé à partir du contenu d'un blog ou un livre publié sur un blog), *facebookable* (un contenu digne d'être publié sur facebook, susceptible de susciter l'intérêt des internautes qui pourront «liker» ou commenter sur le réseau), *buzz marketing* (technique marketing consistant à faire du bruit autour d'un nouveau produit ou d'une offre), *fast casual* (concept de fast-food haut de gamme, crédibilise son engagement nutritionnel en s'appuyant sur la caution d'un professionnel de santé). Трапляються запозичення з іспанської мови: *caracoler* (effectuer des caracoles, pour un cheval; évoluer avec vivacité et facilité; prendre une position prédominante, très au-delà des concurrents), з італійської: *barista m* (celui qui a acquis un certain niveau de compétence dans la préparation de boissons au café à base d'expresso), *fascisme* (un mouvement politique italien apparu en 1919), *aggiornamento* (un terme italien signifiant littéralement mise à jour).

Необхідною передумовою для мовного запозичення є існування контактів між народами-носіями мов. На сучасному етапі завдяки технічним винаходам, новітнім технологіям можливості контактів між різними країнами надзвичайно збільшились. Іншомовні слова проникають особливо активно за допомогою ЗМІ: *Le nouveau luxe, c'est... la révolution à table. Le nouveau luxe, vaste programme comme dirait De Gaulle... En 2010, la politesse a pris un tour facebookien. Tout le monde s'embrasse, tout le monde se déclare, «bisous» ponctuent chaque fin de conversation, l'adulcescence s'est emparée de nous...* [LP2 2010]; *La Fouine: «Les clashes, ça peut mal se terminer». Ces clashes à répétition avec Booba, c'est un peu ridicule, non? La Fouine. On est des cons, des bouffons, on donne une mauvaise image de la banlieue, des jeunes des quartiers. Je suis pressé que ça s'arrête* [LP3 2013]; *En fin de journée, deux enseignantes des lycées Bon secours et Sainte-Louise de Marillac ont présenté la flashmob de la fraternité avec près de 200 personnes sur la musique des Black eyed peas, I gotta feeling, au pied du Castillet. Ce samedi à 15 h 45, une célébration d'envoi pour Diacona Lourdes était célébrée par Monseigneur Marceau. Les pèlerins se verront confier le Livre des merveilles et des fragilités pour Lourdes* [LI 2013].

Запозичення найчастіше використовуються для позначення нових понять, явищ, реалій: *web services m pl* (services en ligne, par Internet), *tumblelog m* (variante du blog), *tribal-surfer m* (qui trouve dans Internet sa tribu et le moyen idéal de tisser un réseau relationnel, sans se soucier de la classe sociale, de la langue ou de la race). Найчисленнішу групу складають іншомовні слова для позначення відомих явищ чи реалій, але які не мали у французькій мові однослівних найменувань, наприклад: *un crash d'avion* замість *un avion s'est écrasé*; *une vamp* (femme fatale), *un campus universitaire* (ensemble universitaire situé en dehors de la ville, regroupant des salles de cours, des résidences, des parcs), *un boom* (développement rapide et soudain d'un événement), le baby boom (le boom des naissances). Такі лексичні інновації вважаються не тільки короткими, але й експресивними. Використання деяких запозичень є певною мірою проявом модернізму: *loser m* (personne qui accumule les mauvaises expériences, un perdant), *nerd m* (une personne à la fois socialement handicapée et passionnée par des sujets liés à la science et aux techniques). Неолексема *globish* (anglais décaféiné) часто вживається в

сучасній пресі: *Parlez-vous le **globish**? Avec un vocabulaire d'à peine 1 500 mots, le «**globish**», ou «anglais décaféiné», est devenu la langue véhiculaire planétaire. Dans *The Guardian*, l'écrivain Robert McCrum analyse l'avènement de ce nouveau dialecte du XXIe siècle [BLM 2010]; *Parlera-t-on encore Anglais dans cinq ans? C'est la question bien plus ennuyeuse que je me poserais. Le quart de la population mondiale, les revues internationales, les informations, et tout? C'est vrai. C'est même ma langue de travail ordinaire. Ce qui est certain, c'est que ce n'est pas de l'anglais. On l'appelait il y a peu le **Globish**. C'était assez juste: langue globale, avec des concepts simplifiés, du genre binaire [LF 2010]; *La France à l'heure du «**globish**». L'anglais représente au moins 90% de l'enseignement des langues en entreprise, comme l'a montré le récent salon Expolangues 2011 de Paris. Le «**globish**», dénominateur commun de la mondialisation?* [SC 2011].**

Менш чисельну групу складають запозичення, які мають у французькій мові синоніми-дублети: *un spectacle en solo* (one-man-show), *un mécène* (sponsor), *une réunion bilan* (debriefing), *un buffet matinal* (brunch), *un bar à volonté* (open-bar), *un gratin mondain* (jet set) [TP 2012].

Посилення взаємодії мов в умовах зростання ролі культурних та економічних зв'язків між народами призводить до утворення особливого фонду інтернаціональних слів.

Безумовно, значно інтенсивнішими темпами відбувається процес розширення словникового складу французької мови за рахунок неологізмів, створених із власних мовних ресурсів. Найпродуктивнішими словотвірними процесами в сучасній французькій мові, на думку романістів [Скуратов 2006; Чернышова 2009; Щербакова 2010], є такі:

1. *Суфіксація*. На сучасному етапі розвитку французької мови активно сприяють утворенню нових слів суфікси **-tion**, **-iser**, **-erie**, **-isme**, **-iste** та ін.; наприклад: *confessionnalisation* (fait de confessionnaliser, de donner un caractère confessionnel à quelque chose); *ethnïciser* (donner, attribuer un caractère ethnique; interpréter un fait, un événement sous un angle ethnique), *flexitarisme* (alimentation qui fait la part belle aux végétaux, aux légumineuses et aux céréales), *hyperbolisme* (emploi abusif de l'hyperbole), *libertarianisme* (doctrine politique prônant

un libéralisme jusnaturaliste, posant la liberté individuelle et le principe de non-agression comme principes moraux fondamentaux du droit nature), *hospitaliste* (médecin qui se spécialise ou se concentre sur la médecine hospitalière), *guérillériste* (activiste d'une guérilla), *saladerie* (service de restauration rapide proposant salades, sandwichs, boissons à consommer sur place ou à emporter).

Суфікси *-ien*, *-iste*, *-esque* (*libertarien*, *hoministe*, *bloguesque*)

I. Чернишова виокремлює як найпродуктивніші в утворенні суфіксальних прикметників [Чернышова 2009, с. 127].

2. *Префіксація*. Аналіз префіксальних новотворів показує, що найпродуктивнішими префіксами вважаємо *cyber-*, *hyper-*, *multi-*, *bio-* та ін.: *cyberespionnage*, *hyperterrorisme*, *multilocalité*, *bioproduction*. Префіксальні утворення в сучасній французькій мові детально розглядаються в статті І. Щербакової [Щербакова 2010, с. 170–173].

3. *Парасинтез*: *hyperconsommation* (une consommation excessive), *coéducation* (éducation en commun), *multi-équipement* (plusieurs télévisions pour un même foyer), *rebilanter* (refaire le bilan médical d'un patient).

4. *Усічення*: *prolo* = *prolétaire*, *apéro* = *apératif*, *pub* = *publicité*.

5. *Скорочення*: *MIPS* (million d'instructions par seconde), *VPC* (vente par correspondance).

6. *Словоскладання*: *mégalo-métropole*, *magnéto-laserothérapie*, *cinéma-thérapie*, *ego-cuisine*.

7. *Телескопія*: *globésité* (globe + obésité)(obésité globale), *glamour* (mélange de glamour et d'humour), *Grexite* (mélange de Grèce + exit), *gréviculteur* (adepte de la culture de la grève, qui fait la grève pour la grève).

Перерозподіл між різними підсистемами всередині лексичної системи сучасної французької мови реалізується, головню, у вигляді двох лексико-семантичних процесів: між лексикою активного та пасивного запасів і між лексикою обмеженого вжитку та загальноновживаною.

Щодо процесів переходу лексичних одиниць з активного в пасивний запас, то вони відбуваються повільно, слова та значення зникають разом з реаліями, які вони позначали, як, наприклад, *chef* в значенні «tête», *gens* в значенні «domestiques», або вони стають

маловживаними та, зрештою, виходять з загальнорозмовної мови під впливом нових слів, наприклад: *Les feuilles vont choir. Je n'ai pas eu l'heure de lui plaire* [VLREN 2006, с. 50].

Протилежний за дією процес – перехід із пасивного в активний запас – менш характерний для французької мови. Проте, скажімо, сьогодні у французькій пресі все частіше функціонує слово *moult* (*moult, moulte, moults et moult*) у значенні «*beaucoup de, plusieurs*», яке з'явилося у мові в X-му ст. і вийшло з ужитку в XVI ст.: *Après moult essais, c'est décidé, je reprends le sport ... un jour (zumba, step, danse, gym). J'ai déjà fait du sport en salle dans ma vie. Je sais, après trois enfants cela ne se voit pas, il me reste quelques kilos à perdre* [HLC 2012].

Спостерігаємо також перерозподіл між лексикою обмеженого вжитку та лексикою загальноновживаною за рахунок переходу до класу загальноновживаних лексичних одиниць слів-термінів, що раніше відносилися до книжного різновиду літературної мови (*portail, clé USB, microprocesseur, grippe H1N1* та ін.), а також жаргонізмів, які представляють нелітературні форми існування національної мови (*footeux, ket, meuf*).

За міркуваннями деяких романістів, термінологія – особливий шар лексики, що володіє подвійним зв'язком. Така лексика корелює не тільки з окремими спеціальними науками і техніками, але й входить до складу загальної мови та підкоряється її законам. Термінологія – це відкрита система, що поповнюється за рахунок неологізмів і знаходиться у постійній взаємодії з загальноновживаною лексикою [Скуратов 2006, с. 50–57].

Зазначимо, що однією з рис сучасної мовної ситуації у Франції є підвищена частотність вживання у всіх сферах спілкування різних класів жаргонної лексики. Вагому частину складають словесні одиниці молодіжного жаргону. З появою Інтернету, величезної кількості електронного листування, sms-повідомлень, молодіжна лексика проникає у письмове мовлення. Під впливом реклами, яка для приваблення уваги споживачів прагне використовувати найяскравіші та найекспресивніші мовні засоби, і преси величезна кількість розмовних та жаргонних слів усталилась у мові та ввійшла до словників [Кривоносова 2010, с. 267].

Третій напрямок розвитку лексико-семантичної системи французької мови початку ХХІ ст. стосується зміни змісту словесних знаків, які можуть зачіпати семантичну структуру слова загалом або структуру окремого значення.

Стосовно семантичної структури слова, то зміни у плані змісту виявляються найчастіше як процеси семантичної реструктуризації, тобто зміни ієрархії значень у семантичній структурі слова, а також як процеси семантичної деривації, пов'язані з появою нових лексико-семантичних варіантів відомих у мові слів.

Таким чином, зміни, що відбуваються в лексичній системі французької мови, мають як кількісний, так і якісний характер. Кількісні зміни пов'язані з розширенням лексичного складу за рахунок утворення неологізмів із власних мовних ресурсів та поповнення французької мови запозиченнями. Якісні зміни пов'язані зі зміною змісту лексичних одиниць.

Процеси перерозподілу між активним та пасивним запасом, між лексикою обмеженого вжитку і лексикою загальноновживаною не можуть бути однозначно віднесеними до класу якісних чи кількісних змін. Слова у таких випадках залишаються у межах лексичного складу французької мови і тільки змінюють структуру семантики чи певні стилістичні характеристики, що підтверджує тезу про віднесення таких процесів до класу якісно-кількісних.

2.3. Неологізація як відображення загальної мовної еволюції

Сучасне суспільство безперервно вимагає оновлення словникового складу мови, і, щоб збагнути причини цих змін, доводиться немов би виходити за межі самої мови, «входити» в саму історію суспільства, історію культури, науки, мистецтва тощо. Нова парадигма мовної особистості [Караулов 1987, с. 23–56] визначає головним свободу набору репертуару засобів вираження, які пов'язуються з розквіттю мовців і навіть певною недбалістю.

Динаміка мови, її здатність до інновації уможлиблює виконання складніших когнітивно-дискурсивних функцій, сприяючи відображенню у мовній свідомості явищ, що номінуються. Поступово

разом із перетвореннями та змінами у суспільстві, духовному житті народу, трансформуванням мовної картини світу, що вже склалася раніше, оновлюється і концептосфера мови. В зв'язку з цим набувають релевантності неологічні дослідження, орієнтовані на вияв взаємодії усталеної та прийнятої узусом системи французької мови та її ланок, що оновлюються. Така взаємодія відображає процес гармонізації мовної системи та концептосфери сучасного соціуму, що динамічно змінюється.

З усього розмаїття шляхів та форм зміни словникового складу мови лінгвісти вважають неологізацію основним процесом у розвитку лексики. Інтенсивність неологізації тісно пов'язана зі стимулами появи інновацій. При цьому соціальний характер має не тільки виникнення номінації у відповідь на запит суспільства (з появою нової реалії, поняття), але і власне внутрішньомовні процеси, оскільки вся мовленнєва практика є соціальною, в тому числі й удосконалення способів вираження.

Неологізація пов'язана як із зовнішніми процесами у соціумі, під якими розуміється вся сукупність різних імпульсів із навколишнього середовища, що пов'язані з особливостями історичного розвитку суспільства; так і з дією внутрішніх законів мови – закону аналогії, закону мовної економії, тенденції до регулярності (однотиповості) внутрішньомовних відношень, прагнення до узагальнення, тенденції до диференціації, тенденції до вживання експресивніших позначень вже відомих явищ [Валгина 2003, с. 123–132]. Нові слова, які з'являються внаслідок дії зовнішніх чинників мовного розвитку, називають реалії, що виникають в тій чи іншій галузі соціуму. Нові слова, які з'являються під впливом внутрішніх чинників мовного розвитку, відображають глибинні тенденції розвитку мови. Сюди належать демократизація, формування аналітизму, прагнення до точності – дистинктності, економії мовленнєвих зусиль.

Зазначимо, що сьогодні найактивніше діють такі екстралінгвальні чинники, як ідеологія і соціальна структура суспільства, завдяки чому основна кількість неологізмів у сучасній французькій мові відноситься до галузі суспільно-політичного життя. Це – слова, що виражають взаємовідношення у суспільстві, а також слова, пов'язані з діяльністю держави.

Структурно-семантична та стилістична різноплановість новацій пояснюється самими причинами неологізації. Загалом можна констатувати, що неологізація словника відбувається під впливом різних рухомих сил, одні з яких пов'язані з відображенням у мові сучасної картини світу, інші – з призначенням мови як засобу спілкування.

Перші слугують цілям номінації нових предметів, які з'являються в об'єктивній дійсності, другі – потребі покращення мовної техніки. Збагачення словникового складу – один із важливих чинників розвитку мови. Мови не можуть не змінюватися через те, що в основі актів комунікації, засобом практичного здійснення яких є мова, лежить відображення дійсності, яка сама по собі знаходиться в постійній динаміці.

Стосовно системи літературної мови можна говорити, по-перше, про поєднання об'єктивних та суб'єктивних позамовних чинників та, по-друге, позамовних і мовних (структурних). Дія об'єктивних позамовних чинників (зміна соціальної дійсності, розвиток науки і техніки, посилення міжнаціональних зв'язків тощо) сприяє насамперед поповненню лексичних систем одиницями різного типу (як запозиченими, так і створеними зі свого матеріалу шляхом семантичної чи словотвірної похідності). Проте роль позамовних чинників є настільки значною, що зміни лексичної системи відбуваються безперервно та виявляються достатньо виразно та чітко.

У сучасній неології, на наш погляд, не цілком чітко розмежовуються такі концептуально важливі поняття, як чинники та галузі неологізації. Так, О. Сенько вважає, що, в ролі позамовних причин процесу лексичної неологізації в сучасній мові виступають:

– ідеологія і соціальна структура суспільства (*antibioterrorisme* – заходи боротьби з біотероризмом, *anti-fanatisme* – непідробна та щира ненависть до знаменитостей, відомих речей, явищ тощо, *politicide* – політичне вбивство, *francosphère* – Франція та інші франкомовні країни);

– соціальні чинники науково-пізнавального значення (*cyber argent* – електронні гроші, система розрахунків через Інтернет, *vidéo blogue* – інтернет-журнал з відеоматеріалами) [Сенько 2000].

Очевидним видається нам те, що під «причинами» і «чинниками» явно мається на увазі те, що ми називаємо галузями неологізації. На жаль, нерозрізнення таких двох понять набуло типового й традиційного характеру. У подальшому викладі ми послідовно розмежовуємо їх.

Зовнішні чинники мовної еволюції, до яких варто зарахувати розвиток тих чи інших галузей діяльності суспільства, демонструють соціальність системи мови. Нові слова, що виникають під впливом цього чинника мовного розвитку, називають нові реалії, які з'являються в тій чи іншій галузі соціальної діяльності. Сьогодні найактивніше процеси неологізації спостерігаються у таких галузях:

1. Галузі, що відносяться до соціально-політичної структури соціуму: *Cressonisation* – політика уряду прем'єр-міністра Едіт Крессон, *Merkozy* – політичний тандем Ангели Меркель та Ніколя Саркозі, *Raffarinade* – висловлювання прем'єр-міністра (2002-2005 рр.) Ж.-П. Раффарена, *SARKOFRANCE* – політичний блог Н. Саркозі, *Balladurette* – надбавка на купівлю автомобіля, що надавалася урядом Е.Балладюра. Наведені далі приклади інновацій демонструють таку характерну рису сучасного мовного розвитку, як посилення особистісного в характеристиці політичного лідера: *sarkoholisme*, *Merkhollande*, *Méprisance*, *Lepénisation*, *Juppettes*, *Bravitude*, *sarkozyste*, *sarkoholique* та ін. Наприклад: *Un bel effort. Sortir du Sarkoholisme, surtout pour un newsmagazine, c'est un combat de chaque semaine. Mais avec du temps, de la volonté et l'aide des sarkoholiques anonymes, on peut y arriver* [LE 2007]; *François Hollande, désormais dispensé de surenchérir à gauche, est un homme libre, ce qui n'a pas échappé aux marchés. Ce n'est plus le cas de Nicolas Sarkozy. «Merkozy», c'est fini?* [LE2 2012].

2. Економічна система: *buzz marketing* – підпільний маркетинг (передбачає рекламу товару або послуги професійними акторами а сценах реального життя, коли актори видають себе за звичайних людей), *clic et mortier* – торговельне підприємство, яке використовує як звичайні, так і «віртуальні» форми комерційної діяльності, *cyberentrepreneur* – підприємець, який створює інтернетівські кампанії, *import-export* – імпортно-експортні операції, *offshore* – зона вільної торгівлі, *dumping* – продаж товарів за найнижчими цінами з метою закріпитися на ринку. Наприклад: *Le buzz marketing utilise en effet les*

technologies du marketing viral, encore un terme barbare qui regroupe tout simplement les techniques du marketing se servant de la participation des consommateurs comme socle de diffusion [PDP 2010]; La bonne pioche d'un cyberentrepreneur. Pépinière d'entreprises. Cependant, pour une petite entreprise telle qu'Omnivision, louer des locaux plus grands signifie aussi un coût plus important [LP 2000].

3. Наука і техніка: *andrologiste* – фахівець у галузі медицини, що займається проблемами здоров'я чоловіків, особливо їхньої репродуктивної системи, *bioéthique* – наука, яка вивчає проблеми етичних аспектів втручання людини в біологічні процеси, *bio-informatique* – біоінформатика, наука, яка займається, головню, обробкою даних, пов'язаних із розшифруванням генома людини (зокрема, для розробки нових ліків) та ін. Дослідники виокремлюють цілі підмови науки і техніки: мови математики, спорту тощо. З'являються нові назви наук, машин, устаткування і механізмів: *absorbeur-neutralisateur* – апарат для поглинання та нейтралізації випарів, *spatiologie* – астр. сукупність наук та технік простору. Особливо варто відзначити новотвори з галузі інформатики: *mentaille* – програмне забезпечення, *mémorette* – флешка, *clavardage* – чат: ...*en introduisant un nouveau fureteur, Safari, et surtout, une application de présentatique à la PowerPoint, Keynote, Jobs envoie un message très clair aux investisseurs et à Tonton Billou: nous sommes maintenant capables de nous passer de Microsoft [LD 2003].*

4. Мова інформатики: *biohacking* – біохакерство, особливе зацікавлення генетичним кодом, *bio-ordinateur* – біокомп'ютер, пристрій для обчислення на рівні ДНК, *modem (modulateur-démodulateur)* – модем, *micro-informatique* – мікроінформатика та ін. Наприклад: *Le modem (modulateur-démodulateur) est un périphérique servant à communiquer avec des utilisateurs distants. Il permet d'échanger (envoi/réception) des fichiers, des fax, de se connecter à Internet, de recevoir et d'émettre des e-mails. Il peut également être défini comme un acronyme [CSA 2008].*

5. Галузь культури: *chick-lit* – художня література, художні твори, що написані жінками і є оповіддю про життя молоді агресивної героїні, *rappeur consciencieux* – реп-музикант, який пропагує ліричну реп-музику, яка проникнута високим моральним духом і пропагує

почуття відповідальності, *célébritologie* – вивчення особливостей життя та вподобань знаменитих людей, *célébutant* – молодий нащадок знаменитості, який здобуває собі сумнівну славу на званих балах, обідах тощо. Наприклад: *La célébrité mise en pièces» est un cours d'université dispensé par le Professeur Connu, qui a fondé la célébritologie, discipline basée sur les travaux d'Edgar Morin et les aventures de Britney Spears...* [TDBN 2011]; *Le chick-lit challenge... C'est fini? Voilà nous sommes arrivés à la fin de ce challenge, qui à ma grande surprise, a eu son petit succès. Le chick-lit challenge, c'est terminé pour l'année 2011. Alors concrètement ce challenge, ça a donné quoi en un peu plus d'un an?* [BLLD 2012].

6. Галузь спорту: *canyoning* – екстремальний вид спорту, що поєднує альпінізм і плавання на човнах, плотах із подоланням порогів, водоспадів тощо, *Zlataner* – домінувати на футбольному полі та ін.

Поповнюючи лексичний склад мови, неологізація пов'язана зі словотвором, фразеологією, морфологією, синтаксисом, що дає змогу вважати її міжрівневим процесом. Процес неологізації у мові, що постійно зростає, призвів до закономірного виокремлення у сучасній лінгвістиці особливого розділу лексикології – неології і появи численних публікацій із проблем інновацій у мові та мовленні. Нові слова представляють велике наукове та практичне зацікавлення. Сьогодні увага до неології загострилась, а вивчення нових слів стало інтенсивнішим. Ймовірно, це пов'язано з тим фактом, що лінгвістика усвідомила принципово важливу роль новотворів у пізнанні системи мови, її потенційних можливостей та особливостей функціонування у різних галузях спілкування. Актуальність таких досліджень, на думку вчених, посилюється у зв'язку з необхідністю вирішення завдань прикладної лінгвістики, лексикографії, лінгводидактики, комп'ютерного моделювання.

Існують численні класифікації неологічних типологій, що різняться між собою з точки зору своєї структури і термінології. Варто передусім розрізнити конфігурацію слова (аналіз його складових елементів) від лексичної матриці, на основі якої він був продукований, мовний механізм, що уможливив його введення. З одного боку, ми маємо морфологічний аналіз у морфемах, а з другого – методи лексичної трансформації.

Питання про причини появи нових слів, значень та словосполучень належить до основних питань неології як спеціальної галузі лексикології. Номінації, що викликані до життя зовнішніми, позамовними причинами, є найпомітнішими і численними. Позначення нових предметів, явищ, понять, реалій новими словами, новими значеннями відомих раніше слів, новими словосполученнями є тому основною характерною ознакою у з'ясуванні природи неологізмів, нових слів. Номінаціям такого виду приділяє увагу більшість дослідників неологізмів. Неологізми, утворені внаслідок інтралінгвальних чинників, не позначають нових предметів і понять, а використовуються для найменування вже наявних. Виникнення нових слів і значень детерміноване двома основними потребами: номінативною (необхідність позначити нове поняття) й експресивною (створення виразнішого чи коротшого позначення предмета, явища, які вже мають назву). Вторинна номінація, викликана експресивною потребою, наочно представлена серед нових слів та словосполучень літературної мови: це розмовна, діалектна лексика, емоційно-експресивно забарвлена лексика та фразеологія. Дослідники [Martinet 2003; Sablayrolles 2000] відзначають посилення тенденції до економії мовних засобів, яка реалізується у використанні однослівних номінацій замість описових позначень, у скороченні, конденсації узуальних сполучень слів, в утинанні слів, в утворенні різних типів аббревіатур. У цю групу входять іншомовні слова і словосполучення, що поповнюють арсенал мовних засобів мови, яка їх приймає. Велике значення мають внутрішньомовні процеси, що спричиняють утворення стійких сполучень слів різних типів в результаті їхньої багаторазової реалізації у мовленні. Внутрішньомовні зміни пов'язані також із поповненням літературної мови словами, значеннями, сполученнями з усного мовлення, спеціальних мов, жаргонів, діалектів тощо. Сюди також відносимо слова, пов'язані з актуалізацією понять, певних галузей життя і т. д. Очевидно, що без врахування внутрішньомовних причин, які впливають на розвиток словникового складу, процес змін у складі лексико-фразеологічних інновацій мови не може бути проаналізовано об'єктивно. Без другого (не соціального) чинника мовного розвитку не враховуються лінгвістичні закони і правила утворення нових номінацій, які діють у мові. У сучасній лексикології

визнано, що численні мовні процеси зумовлені двома найзагальнішими внутрішніми чинниками. Це – тенденція до регулярності, з одного боку, і протилежна їй тенденція до експресивності – з іншого. Діалектика існування мови як засобу комунікації і природньої живої знакової системи виявляється в тому, що поява нового слова є результатом боротьби двох тенденцій – тенденції збереження мови у стані комунікативної придатності і тенденції до постійного розвитку та зміни.

Перетворення у мові, які не мають прямого відношення до відображення картини світу, менш помітні. Зумовлені ними неологізми не позначають нові предмети та поняття, а радше використовуються для найменувань вже наявних реалій, які доти позначались або описово, або вже відомим у мові окремим словом. Тому експресія новизни у них виражена не так яскраво.

Окрім цього, як йшлося вище, визначальною ознакою поняття «неологізм» низка лінгвістів називає екстралінгвальну детермінованість лексичного збагачення. Численна кількість новотворів є «потенційно поданою» у самій мові, хоча нечасто використовується (*souricette, mignonette, grenouillette, grandette*). Ці новації, що виникли для трансномінації (перейменування) уже відомих понять, є результатом дії породжувальної функції мовної системи. Сучасні реалії викликали до життя у французькій мові низку твірних слів від раніше відомих основ, наприклад: *photophoner* – фотографувати на мобільний телефон: *Je me suis fait photophoner hier* [LMPLF 2012]. Пор. також: *aguichage, ballottement, animalisation, curialisation, gentrification, sociologisme, bienvenuter, bien-pensisme, automagiquement*.

Важливим механізмом породжуючої мовленнєвої діяльності є аналогія, яка уможлиблює перехід від наявних форм до логічного продовження та повтору. Одним із способів реалізації аналогії є постійна тенденція у мовній системі до експресивності. Таким чином, аналогія сприяє уніфікації в межах однорідної лексичної групи та усуває двозначність, яка виникає в результаті появи омонімічних найменувань.

Могутнім стимулом розвитку мови є тенденція, яка отримала назву «мовної економії» або закону економії мовних зусиль [Martinet 2003].

Указаний стимул знаходить своє вираження в заміні словосполучень, які мають, як правило, характер стійкої мовної номінації, однослівними найменуваннями як економними за формою: *eurogner* – робити збереження (в країнах з валютою євро); *agriculteur* – фермер, який втопився від свого фермерського життя; *textoter* – писати есемески. Складні слова є компактними за формою, їхня семантика легко сприймається, внутрішня форма є достатньо прозорою, що зумовлює їхню перевагу над словосполученням.

Ще одним джерелом «економних» новотворів є аббревіація. Це явище у мові значно скорочує майданчик словесних знаків: *EO* < *édition originale*, *EOF* < *édition originale française*, *HT* < *hors taxes*, *N.S.J.-C.* < *Notre-Seigneur Jésus-Christ: Ma boutique est paramétrée en HT et TTC. J'ai des produits avec des prix spéciaux. Dans le flux je retrouve le prix de vente TTC mais le prix barré est HT. J'ai aussi une gamme de produit gérée par une «règle de prix catalogue» qui n'est pas prise en compte lors de l'export du flux.*

Економія мовних засобів може виявлятися не тільки в появі новотворів, але й у запозиченні у французьку мову слів з інших мов. Процес запозичення здійснюється не з метою номінації нових для дійсності реалій, а з метою раціональнішого позначення вже відомих понять: *brushing* – витягування волосся з допомогою фена, щоб вони стали прямими; *shooting* – фотосесія; *vintage* – ретро; *prime-time* – прайм-тайм.

Концентрація смислу у низці випадків забезпечується семантичними трансформаціями наявних у мові слів. Підтвердимо таку тезу прикладами: *sacique* – вождь племені (перен. важлива особа, «шишка»); *musclé* – мускулистий, перен., політ. авторитарний, жорсткий; *barbouze* – борода, шпигун, таємний агент.

Ще одна причина, яка зумовлює появу неологізмів, – прагнення до узагальнення, потреба дати загальну назву однотиповим поняттям: *marinistique* – різні види мистецтва та літератури, присвячені морській тематиці; *vidéothèque* – різні апарати й прилади для запису зображення та його звукового супроводу на магнітну плівку (відеокамера, відеомагнітофон і т. п.). Тому поява таких найменувань зумовлена не лише потребою дати узагальнену назву реаліям, а й перманентним прагненням мови до збагачення.

Поряд із тенденцією до узагальнення у французькій мові функціонує тенденція до диференціації, відображаючи потяг до певної ієрархії всередині смислового поля. Наприклад: *bioaccumulable* – qui est susceptible de s'accumuler dans la chaîne alimentaire, *court-termisme* – stratégie du court terme, dont les délais sont courts, *carburoculture* – culture de produits végétaux susceptibles de produire du carburant.

Отже, основними тенденціями розвитку номінації є: диференціація найменувань нових предметів, оцінне переосмислення вже наявних у мові номінацій; вияв тенденцій економії (усічення, компресивне словотворення та ін.), смислової точності; посилення особистісного компонента в номінації.

РОЗДІЛ 3 СЛОВО НА ПЕРЕХРЕСТІ СТИЛІВ

3.1. Специфіка лексичних засобів функціональних стилів літературної мови

Лексична система сучасної української літературної мови – найвагоміший компонент її стилістичної системи. Стилістичну роль можуть виконувати не тільки слова, що за своєю природою мають емоційне чи експресивне забарвлення, але й будь-яке слово, вжите в мовленні внаслідок свідомого стилістичного добору, оскільки для називання кожного явища підходить тільки одне слово, хоч близьких і відносно однакових слів, якими можна було б скористатися, багато.

У системі сучасної української літературної мови відповідно до найбільш типових ситуацій спілкування нині виділяють такі функціональні стилі: офіційно-діловий, науковий, публіцистичний, художній, розмовний, а також конфесійний, що повернувся в цю систему наприкінці ХХ ст. [Єрмоленко 2007₅, с. 675–676]. Раніше дослідники пропонували класифікацію, яка нараховувала більшу кількість стилів: художньої літератури, науковий, публіцистичний, офіційно-діловий, виробничо-професійний, епістолярний та розмовно-побутовий [СУЛМ-ЛФ 1973, с. 151]. «Використання сучасної української літературної мови в найрізноманітніших суспільних сферах, – зазначено в академічному теоретичному курсі, – зумовило її функціонально-стильову диференціацію, що виявляється на всіх структурних рівнях, але особливо виразно на рівні лексичному. Вона, як і будь-яка інша розвинена літературна мова, становить систему функціональних стилів, що існують і розвиваються в постійній взаємодії та взаємопроникненні» [СУЛМ-ЛФ 1973, с. 151]. Оскільки сфери спілкування не є чимось відокремленим, замкненим, не можуть бути відокремленими і стилі та шари лексики, що створюють специфіку цих стилів: взаємопроникнення стилів і їхніх елементів викликає зміну стилістичного заряду деяких слів, завдяки чому відбувається їхня переоцінка: окремі книжні слова починають

сприйматися як нейтральні, деякі нейтральні можуть набути відтінку розмовних або навіть грубих, розмовні або грубі починають оцінюватися як нейтральні тощо. Кожен із функціональних стилів має в собі елементи якогось іншого. Взаємовплив і взаємопроникнення стилів вирізняє стилістичну систему української літературної мови на сучасному етапі. Отже, проникаючи до того чи того функціонального стилю, мовні елементи (здебільшого лексика) іншого стилю поступово втрачають своє первинне стилістичне забарвлення, унаслідок чого вони стають нейтральними засобами вираження того стилю, до якого вони перейшли. Іноді ці елементи міцно закріплюються в новому функціональному стилі, стаючи нормою мовного вираження, що властива такому стилю.

Проблема стилістичної класифікації лексики літературної мови залишається дискусійною. В українському мовознавстві стилістичні опозиції в лексичній системі виділяють у кількох планах: 1) діахронічному (неологізми, історизми, архаїзми); 2) функціонально-стилістичному (професіоналізми, лексика ситуативного вжитку, висока, низька, нейтральна); 3) нормативно-регіональному (розмовна лексика, діалектизми, жаргонізми); 4) експресивно-емоційному (експресивна, емоційна лексика); 5) семантично-формальному (антоніми, омоніми, пароніми) [СУЛМ-С 1973, с. 57].

У дослідженнях останніх десятиріч оперують терміном «стильові різновиди української мови», що «відбивають, з одного боку, більш загальний, ширший, ніж структурно-функціональні стилі, погляд на сфери використання української мови. Ідеться про книжно-писемний і усно-розмовний різновиди української мови. Книжно-писемні та усно-розмовні виражальні засоби, які використовують у функціональних стилях, зумовлюють більший чи менший ступінь їхньої книжності, розмовності або нейтральності щодо перших двох ознак. Неперехідних меж між стильовими різновидами української мови немає: книжні елементи, поєднуючись із розмовними, легко переходять у засоби емоційно-експресивної виразності художнього стилю; усно-розмовне джерело живить жанри публіцистичного стилю, який загалом належить до книжно-писемного різновиду мови» [Єрмоленко 2007⁶, с. 678–679].

Дослідники послуговуються різними дефініціями функціонального стилю. У «Сучасній українській літературній мові. Лексика і фразеологія» його кваліфікують як «такий різновид літературної мови, який визначається сферою її функціонування й характеризується специфічними виражальними засобами, що різняться між собою експресивно-оцінними властивостями» [СУЛІМ-ЛФ 1973, с. 151]. О. Пономарів вважає функціональний стиль найважливішою категорією практичної стилістики, що є «різновидом з властивими йому лексичними, фразеологічними, морфолого-синтаксичними, орфоепічно-акцентуальними засобами, використовуваний для здійснення однієї з функцій мови – спілкування, повідомлення та впливу» [Пономарів 1992, с. 6]. С. Єрмоленко запропонувала визначення, яке найпоширеніше в сучасному мовознавстві: «Функціональний стиль – різновид літературної мови, що характеризується системним об'єднанням мовних одиниць різних рівнів, функції яких зумовлені суспільною сферою використання мови, настановами й умовами спілкування» [Єрмоленко 2007, с. 810].

Кожен із функціональних стилів мови має свої лексичні особливості. Зокрема, для наукового стилю як функціонального різновиду літературної мови, що використовується з пізнавально-інформативною метою в галузі науки та освіти, характерні такі ознаки в лексиці – наявність термінології, використання загальноживаних слів тільки в одному з кількох притаманних їм у мові узагальненому значенні. «Слова, – стверджує П. Дудик, – вживаються в прямому значенні, вкрай обмежено використовуються фразеологізми. Цим зумовлюється іменний характер наукового мовлення, що оперує поняттями, кожне з яких здебільшого виражається іменником або сполученням слів із синтаксично незалежним іменником у ньому» [Дудик 2005, с. 76]. Науковому стилю надають нединамічності, статичності іменники та прикметники, які переважають над іншими частинами мови.

Офіційно-діловий стиль як функціональний різновид літературної мови, «що використовується в офіційному спілкуванні (між установами, окремою особою та установою, між посадовими особами; ділові взаємини на виробництві тощо)..., належить до виразно об'єктивних стилів, виділяється найвищою мірою книжності»

[Єрмоленко 2007₂, с. 469–470]. Лексика цього стилю здебільшого нейтральна, ужита в прямому значенні.

Художній стиль, художня мова, мова художньої літератури – функціональний різновид літературної мови, який відтворює дійсність через конкретно-чуттєві образи. У цьому стилі можливе поєднання лексичних елементів усіх стилів літературної мови, тут використовують також діалектизми, жаргонізми тощо, уживають низку специфічних лексичних та фразеологічних засобів, стилістичних фігур.

Розмовний стиль інколи кваліфікують як розмовно-побутовий [Дудик 2005, с. 61]. В енциклопедії «Українська мова» використано терміносполуку «розмовна мова», що є «особливим різновидом літературної мови, яким послуговуються мовці в щоденному неофіційному спілкуванні» [Єрмоленко 2007₄, с. 582–583]. Наголошено також, що розмовну мову розглядають як окремий стиль літературної мови з характерним уживанням розмовної лексики, яка протиставляється стилістично нейтральній та книжній лексиці літературної мови своїм емоційно-експресивним забарвленням і функціонально-стильовим навантаженням.

Конфесійний стиль наприкінці ХХ ст. під дією позамовних чинників активізувався і посів окреме місце в основній класифікації стилів. Останні мовознавчі розвідки виокремлюють конфесійний стиль як стильовий різновид української мови, який обслуговує релігійні потреби суспільства. Найвиразніше характеризує конфесійні тексти їхній лексичний склад. Тут переважають слова для найменування Бога та явищ потойбічного світу, стосунків людини і Бога тощо.

Публіцистичний стиль сучасної української літературної мови, призначений для передавання масової інформації, обслуговує широку сферу суспільних відносин і найповніше використовується в газетах, суспільно-політичних журналах, на радіо, телебаченні, в документальному кіно. Він має дуже широкий діапазон функціонування (залежно від тих життєвих сфер, які обслуговує, від тих комунікативних форм мови, які в ньому можуть фігурувати, від тих відтінків емоційного забарвлення, якими він може бути насичений). На думку С. Єрмоленко, цьому стилю властиві дві основні, нерозривно поєднані функції – функція повідомлення, або

інформативності, та функція впливу [Єрмоленко 2007₃, с. 562]. Публіцистичні статті, виступи, репортажі і т. ін. дають оцінку повідомленням, впливають на політичну свідомість аудиторії, слугують засобами суспільного виховання, формування громадської думки, поглядів, прагнень людей, агітації і пропаганди. Публіцистичний стиль – це функціональний різновид літературної мови, що характеризується популярністю, образністю, полемічною загостреністю, яскравістю виражальних засобів позитивної чи негативної експресії, передання думки. П. Дудик зауважує, що в цьому стилі також широко використовується суспільно-політична, економічна, юридична, культурно-освітня лексика, в певних межах – і філософська, технічна, сільськогосподарська тощо [Дудик 2005, с. 87]. Основне призначення публіцистичного стилю – не тільки інформування читачів про суспільно-політичне життя, а й формування громадської думки. Ефективність соціально-політичного впливу на читача пов'язана з посиленням логічного аспекту висловлення і водночас із емоційним напруженням викладу. Логізація й емоційна виразність викладу є основними вимогами в доборі та використанні мовних засобів у публіцистиці.

Далі схарактеризуємо специфіку лексичних засобів різних функціональних стилів.

Лексика розмовного стилю. Розмовній мові як особливому різновиду літературної мови, яким послуговуються мовці в щоденному неофіційному спілкуванні, властиві наддіалектні ознаки і регіональні особливості. Розмовна мова характеризується вживанням розмовної лексики, «що протиставляється стилістично нейтральній та книжній лексиці літературної мови своїм емоційно-експресивним забарвленням і функціонально-стильовим навантаженням (у значенні слова, вислову, конструкції розмовної мови вживають також термін «колоквіалізм») [Єрмоленко 2007₄, с. 582].

Розмовний стиль сучасної української літературної мови в його безпосередньому вияві довго залишався поза увагою дослідників, його вивчали більше за відтворенням у художній літературі [ВУПСМ 1982, с. 15]. Одним із перших дослідників, який звернувся до вивчення розмовного мовлення, був П. Дудик, який насамперед проаналізував спільні й відмінні риси розмовного стилю в усному й писемному

літературному мовленні, довівши, що «своїми найістотнішими елементами розмовна мова входить до складу усної», що «тільки усній розмовній мові притаманні всі ознаки «розмовності», особливо – репліко-інтонаційні, вона супроводжується жестами і мімікою. Усномовність є, отже, найприроднішим станом розмовної мови, найбільш натуральною формою буття і вияву» [Дудик 1967, с. 27].

Як і інші структурно-функціональні стилі, розмовний стиль теж внутрішньо неоднорідний, він членується на жанри і стилістично експресивні різновиди. Найпоширенішим його жанром є розмовно-побутовий.

Типовою рисою розмовного стилю виступає емоційність. Тому в ньому розрізняють кілька експресивних різновидів, серед них: спокійно-врівноважений, або нейтральний, ласкаво-інтимний, іронічний, гумористичний, емоційно-піднесений, офіційний і под. Внутрішня диференціація розмовної мови залежить від багатьох екстралінгвальних чинників: від соціального стану того, хто нею користується, від його професії, освіти, віку, а все це зумовлює більшу чи меншу кодифікованість розмовної мови на фонетико-орфоепічному і структурно-граматичному рівні.

У складі лексики розмовного стилю найширше представлені загальноновживані, передусім побутові, слова і фразеологізми, які відображають повсякденні потреби мовців. Тут наявна велика кількість експресивних та емоційно-оцінних слів (часто із суфіксами суб'єктивної оцінки) і зворотів. Лексика розмовного стилю часто поповнюється жаргонізмами, діалектизмами тощо. На думку дослідників, «з погляду стилістичного забарвлення не вся розмовна лексика однорідна. Вона включає слова, які, будучи ознакою розмовного стилю, не несуть додаткового семантичного чи стилістичного навантаження і сприймаються як цілком нормативні і звичайні в словниковій системі мови, наприклад: *балакати, баритися...* Поряд з тим у її складі є чимало слів із додатковим стилістичним навантаженням, що надає їхньому значенню іронічного, жартівливого, фамільярного й інших відтінків, як-от: *варнякати, верзти...*» [СУЛМ-С 1973, с. 153].

Розмовна лексика має свої словотвірні ознаки. Це – суфікси *-ій-, -яг-, -уг-, -юк-, -як-* у назвах осіб, на зразок *тюхтій, блудяга, волоцюга,*

служака та ін. До розмовної лексики належать назви осіб жіночої статі із суфіксами *-к-(а)*, *-их-(а)*, наприклад: *квітникарка*, *дизайнерка*, *головиха* та ін.

Окрему групу розмовних лексем, якими активно послуговуються носії мови, становлять універбати, утворені внаслідок стягнення відповідних словосполучень, наприклад: *інфекційка* – *інфекційне відділення*, *підземка* – *підземний перехід*, *пневматика* – *пневматична зброя* та ін., пор.: *Після огляду з ознаками гострої кишкової інфекції до львівської «інфекційки» одразу шпиталізували 72 особи* («Україна молода», 7.07.2009); *За інформацією правоохоронних органів «пневматику» в Олійника нібито бачили раніше* («Дзеркало тижня», 4.07.2009).

Демократизація і ще більшою мірою лібералізація стилістичних засад літературної мови дістали досить широкі форми вияву. О. Тараненко виділяє їх у двох позиціях: «а) у межах стильового діапазону власне літературної мови – це активізація функціонування елементів розмовного стилю у сферах не тільки художнього, а й публіцистичного і певною мірою навіть офіційно-ділового та наукового стилів, а також розширення наявності загальної стилістичної тональності усної мови у сфері публіцистичного стилю; б) у межах стильового діапазону національної мови в цілому – це різка активізація вживання в розмовному стилі й у різних жанрах художнього та публіцистичного стилів стилістично зниженої, вульгарної, жаргонної лексики... Елементи цих мовних стихій часто переплітаються в рамках одного тексту» [Тараненко 2002, с. 34–35].

Сучасні дослідники виокремлюють особливості розмовного стилю в Інтернет-комунікації, наголошуючи, що «усність», як одна з визначальних форм розмовного стилю, в Інтернеті «переплавляється» в писемну форму. При цьому заміщення одиниці писемного тексту перебирають на себе функції усної мови. Тому, очевидно, можна твердити, що писемна форма розмовного стилю в її комп'ютерному різновиді виконує такі функції: при написанні – функцію відтворення вимови, при читанні – функцію аудіювання» [Чемеркін 2007, с. 38]. С. Чемеркін робить висновок: «інтернет-комунікація – важливе джерело виникнення неологізмів, а мова в Інтернеті, виразником якої є

розмовний стиль, – це своєрідний полігон для випробування нових словоформ» [Чемеркін 2007, с. 42].

Лексика публіцистичного стилю. Дотепер у лінгвістиці спостерігаємо термінологічні розбіжності у визначенні назви стилю мови засобів масової інформації. Його називають стилем масово-політичної інформації, масової політичної і ділової інформації, стилем засобів масової інформації, засобів масової комунікації, газетним, або газетно-публіцистичним стилем. Л. Мацько вважає, що мова мас-медіа набуває ознак окремого інформаційного стилю [Мацько 2000, с. 16].

Мова засобів масової інформації – найактивніше джерело лексико-семантичних процесів у сучасній українській мові. Мова періодики є своєрідним засобом поширення термінів із різних галузей знань та формою їхньої загальномовної адаптації. Із цього приводу О. Стишов зауважує: «Термінологічна лексика, зафіксована в спеціальних словниках, уживана в професійній сфері, починає нове життя в мові ЗМІ. Фіксування такої лексики в досліджуваних джерелах є показником літературно-нормативної адаптації термінів, випробування на міцність, тривкість запозичень, на органічне входження до словотвірної системи української мови» [Стишов 2003, с. 5]. Часто в мові періодики простежуємо тенденцію активного переходу лексики з вузькоспеціальної, термінологічної сфери до загальноновживаних засобів.

Основними рисами газетної мови є такі: економія мовних засобів, стислість викладу і водночас інформативне навантаження; відбір мовних засобів і вживання зрозумілих слів, висловів; використання суспільно-політичної термінології та мовних штампів, переосмислення лексики інших функціональних стилів.

У публіцистичному стилі автори вдаються до пишномовності вислову, навіть патетичності, піднесеності, запалу, ентузіазму, схвильованості. Часто журналісти уникають буденних, емоційно нейтральних слів і словосполучень, вдаючись до лексем, які виражають почуттєвість, експресію [Дудик 2005, с. 87].

Лексика публіцистичного стилю достатньо неоднорідна, оскільки до мови періодики активно «потрапляють одиниці з різних функціональних стилів і жанрів мови. Найбільшою дифузністю відзначаються лексичні елементи розмовного і наукового, значно

меншою – художнього та офіційно-ділового стилів. Поряд із процесом «орозмовлення» мови ЗМІ (та й літературної мови в цілому) дедалі відчутніший вплив на неї здійснюють так звані книжні стилі, тобто книжна лексика» [Стишов 2003, с. 35].

Лексика наукового стилю. Науковий стиль зорієнтований на книжну лексику, на логічний виклад інформації, застосування класифікаційного підходу до опису наукових об'єктів, використання абстрактних понять, формулювання визначень. Особливості лексики наукового стилю описані в колективних та індивідуальних працях українських лінгвістів [СУЛМ-ЛФ 1973; СУЛМ-С 1973; Мацько, Сидоренко, Мацько 2003].

Для наукового стилю характерне вживання термінології, використання загальноновживаних слів в одному з кількох притаманних їм у мові значенні. Тексти наукового стилю перенасичені термінами як традиційними для української мови, так і іншомовними. П. Дудик поділяє лексику наукового стилю на дві групи: слова-терміни з різних галузей знань (лінгвістичні, математичні, хімічні, біологічні, суспільно-політичні та ін.) і загальнонаукові терміни [Дудик 2005, с. 76]. Якщо перша група лексики властива здебільшого суто науковому підстилю, то друга – всім підстилям.

Усі одиниці мови підпорядковані загальному спрямуванню наукового стилю на точність, логічність, узагальненість, аргументацію висловлених положень. Специфіка терміносистем у кожній галузі знань спричиняється до створення спеціальних мов, зрозумілих фахівцям тільки певної галузі. У зв'язку з цим науковий стиль часом звинувачують у надмірній книжності, штучності, вважають його вигаданим жаргоном, далеким від природної мови спілкування [Єрмоленко 2007₁, с. 421]. Найбільш сконцентровано й повно науковий стиль об'єктивований і виражений у писемній формі.

Відносно вільний у виборі лексичних засобів науково-популярний підстиль, який має на меті зацікавити науковою інформацією широке коло людей, незалежно від рівня фахової підготовки, а також менш «окнижнена» усна форма наукового стилю. Дослідники різних аспектів мови наукового стилю доводять, що в ньому можуть вживатися епітети, слова з переносними значеннями, а образність є в науковій сфері своєрідним допоміжним засобом.

Деякі сучасні дослідники наукового стилю наголошують на кризовому та передкризовому стані наукового стилю. «Наукові тексти останніх 25–30 років, – пише Н. Зелінська, – засвідчують, по-перше, загальний низький рівень мовної культури наукових публікацій; по-друге, паразитуючий на цьому тлі так званий вербально-термінологічний снобізм – свідоме, навмисне ускладнювання стилю мови науки, за яким відчувається бажання зробити її недоступною для непосвячених, через що ускладнюються очевидні і прості речі» [Зелінська 1990, с.13]. Ідеться про формулювання на зразок: *«Контроверза вільних економічних зон: субсидіальний регіоналізм versus системний нерегульований трайбалізм»* (із виступу на науково-практичній конференції). «У деяких наукових текстах, – зазначає П. Селігей, – надто в науковому жаргоні, спостерігаємо тенденцію до якомога більшого уникання звичайних слів і вживання натомість «розумної» лексики – тобто вигадування термінів для тих понять, які можна висловити простішими й уживанішими словами. Часто доходить до абсурду: автори спеціально шукають привід, щоб удатися до якогось терміна, хоч зі змісту праці видно, що доконечної потреби в цьому немає. У результаті з'являється нібито науковий текст, який густо рясніє незвичними висловами на зразок: *багатовимірні маніфестації, інтерпарадигматичний характер...*» [Селігей 2007, с.48–49]. Дослідник виділив три лексичні тенденції, що перешкоджають науковій комунікації: 1) перенасичення тексту малозрозумілими й зайвими термінами; 2) невиправдане залучення термінів з інших, навіть не суміжних наук; 3) вигадування нових назв для явищ і понять, що вже мають узвичаєні терміни [Селігей 2007, с.48]. У монографії «Світло і тіні наукового стилю» детально проаналізував мову наукового стилю, зокрема лексичні особливості [Селігей 2016].

Інші лінгвісти подають низку прикладів уживання образних одиниць у наукових текстах. Досліджуючи функціонування образних засобів у наукових текстах різних стилів і жанрів, Г. Дядюра, зокрема, дійшла висновку, що «науково-популярний стиль віддзеркалює особливості функціонування категорії образності у власне науковому стилі, більше того – він «проявляє», експлікує їх. Виявлено й доведено на прикладах, що, незважаючи на тяжіння наукової мови до

стереотипізації, індивідуальний стиль визначних науковців відзначається специфікою використання мовних одиниць загалом й образних засобів зокрема» [Дядюра 2001, с. 3].

Лексика офіційно-ділового стилю. Вивченню мови офіційно-ділового стилю присвячені як колективні праці, так і дослідження окремих авторів. Особливо активно вивчають мову офіційно-ділового стилю на сучасному етапі, оскільки зростає суспільне значення української мови, поживається її використання в усіх організаціях та установах, здійснюється активна навчальна робота щодо ведення справочинства державною мовою.

Дослідники по-різному термінологічно іменували офіційно-діловий стиль. Одні з них рекомендували вживати саме таку назву стилю, виділяючи в ньому як різновид адміністративно-канцелярський. Інші, зокрема А. Коваль, у своїх працях називає мову офіційно-ділової комунікації діловим стилем [Коваль 1992]. В академічному теоретичному курсі «Сучасна українська літературна мова. Стилїстика» констатують, що «розходження у визначенні кількості функціональних стилів у їхніх назвах мають переважно термінологічний характер, бо спільних рис у встановлених різними авторами системах функціональних стилів сучасної української мови більше, ніж розходжень» [СУЛМ-С 1973, с. 561]. У вітчизняних працях із питань практичного вживання цього стилю послуговуються термінами «ділова українська мова», «діловий стиль», «мова ділових паперів», однак вони значно звужують обсяг досліджуваного поняття, обмежуючи його тільки сферою адміністративно-розпорядчих документів. З погляду призначення, функціонування, офіційного характеру термін «офіційно-діловий стиль» видається нам найбільш прийнятним та придатним для користування.

Офіційно-діловий стиль використовують в офіційному спілкуванні. Він також є стилем державних документів – указів, договорів, законів, кодексів, актів та ін. Цей стиль належить до виразно об'єктивних стилів, виділяється найвищою книжністю. Особливості мовного оформлення офіційно-ділового стилю зумовлені специфікою його використання [Єрмоленко 2007₂, с. 469]. Кожен документ потребує чіткого, логічного викладу, однозначності

сприйняття уживаних понять, стислості, економності формулювань. Саме тому офіційно-діловому стилю не властиві експресивні вислови, він послуговується формулами, мовними і текстовими стандартами, штампами, кліше, стереотипами, які полегшують, уніфікують ділову мову. «До найпомітніших рис цього стилю, – наголошує О. Пономарів, – належить високий ступінь стандартизації мовних засобів, виразна логізація викладу, майже цілковита відсутність емоційності та образності» [Пономарів 1992, с. 6]. Офіційно-діловий стиль послуговується специфічною лексикою, а також типовими книжними зворотами.

Лексика офіційно-ділового стилю нейтральна, уживається в прямому значенні. Цей стиль характеризується високою частотою вживання абстрактних іменників на *-ість, -ання, -ення: незалежність, чинність, укладання, розслідування, рішення* та ін., що мають нерідко термінологічне значення. Серед дієслів переважають одноособові форми на зразок *визначається, висувається, подається* та ін., у деяких жанрах переважають інфінітиви, наприклад: *обговорити, оголосити, призначити, продовжити* тощо. Специфіку стилю створюють стереотипні мовні засоби, а його основними ознаками є високий ступінь уніфікації, безособовість, беземоційність.

П. Дудик виділяє такі найхарактерніші лексичні стилетвірні особливості стилю:

- вкрай обмежене використання слів у переносному значенні;
- широке вживання суспільно-політичної лексики і лексики, пов'язаної з реаліями громадської і професійної діяльності особи, з її побутом;
- майже повна відсутність фразеологізмів (лише в протоколах повністю або частково фіксується не позбавлене фразеологізмів мовлення учасників певного засідання, зборів та ін.) [Дудик 2005, с. 69–70].

Основним видом тексту в офіційно-діловому стилі є документ, тобто специфічно організований жанр, який має бути достовірним, переконливим, оформленим згідно з вимогами, відредагованим, містити конкретні й змістовні відомості, факти, пропозиції. Офіційно-діловий стиль послуговується спеціальною термінологією.

Залежно від завдань, які ставлять перед офіційно-діловою мовою, виділяють підстили, або різновиди стилю: адміністративний, дипломатичний, законодавчий, економічний, фінансовий тощо. Кожен підстиль, завдяки певному змісту й спрямуванню документів, виробив уже свої жанрові різновиди паперів. По-перше, це документи високого ступеня стандартизації викладу. По-друге, в офіційно-діловому стилі є також документи невисокого, точніше – низького рівня стандартизації, з відносно вільним викладом.

Найтиповішою формою офіційно-ділового стилю є писемна форма, для якої характерні особливі вимоги до стандартизації оформлення та вживання лексичних засобів. Штампи певною мірою вдається долати в усній діловій мові, коли мовці не прямо називають особу чи предмет, а описово і за найхарактернішими ознаками, наприклад: *президент – гарант Конституції, верховний арбітр нації* та ін. У такому разі можна говорити про лексичні елементи художнього та публіцистичного стилів в офіційно-діловому стилі.

Лексика художнього стилю. Художній стиль відтворює дійсність через образи. «Мистецтво художнього слова, наголошує С. Єрмоленко, – полягає у розкритті потенціальних можливостей національної мови, які завдяки довершеності мовного матеріалу, його незвичності, оригінальності, художній доцільності досягають ефективного емоційно-естетичного впливу на читача, розвивають його мовний смак» [Єрмоленко 2007₈, с. 813]. Образна мова вирізняє твори художньої літератури з-поміж інших текстів. Вона наповнює мовні елементи естетичним змістом, перетворює їх у систему художнього бачення світу.

У художньому стилі можуть поєднуватися досить різнопланові мовні засоби з погляду їхніх експресивно-стилістичних та номінативно-логічних властивостей. Але така строкатість не заважає цілісності цього функціонального стилю. У художньому стилі «можливі поєднання елементів усіх стилів літературної мови, а також діалектизмів, жаргонізмів та інших складників, якщо це вмотивоване потребами мистецького зображення дійсності» [Пономарів 1992, с. 15].

Потенціал лексичних засобів художнього стилю надзвичайно широкий. Він охоплює синоніми, антоніми, пароніми, омоніми, стилістичні фігури тощо. Крім стилістично нейтральної лексики, у

художньому стилі широко використовується розмовна лексика як один з її важливих компонентів, зокрема в діалогах і описах побутових ситуацій, взагалі тоді, коли «автор прагне надати мові свого твору розмовного забарвлення» [СУЛМ-ЛФ 1973, с. 153]. Частина розмовної лексики вживається з додатковим стилістичним навантаженням, вона надає художньому стилю іронічного, жартівливого, фамільярного та інших відтінків.

Властиві художньому стилю й книжні слова, особливо ті, що позначають явища життя та побуту різних національностей. Професійно-виробнича, суспільно-політична, наукова лексика вживається в цьому стилі лише тоді, коли її використання зумовлене змістом твору.

Художній стиль поєднує розмаїтість лексики, зокрема неемоційної й емоційної, навіть і просторічної, діалектної, оскільки твори художньої літератури тематично необмежені. У художній літературі широко використовуються слова і словосполучення з переносним значенням, якими індивідуалізується художній текст.

Художній стиль української літературної мови привертає увагу дослідників як «індивідуальна реалізація мистецтва слова, оригінальне використання книжних та розмовних джерел стилістичного урізноманітнення мови, виразових засобів усіх наявних функціональних стилів» [Єрмоленко 2007⁸, с. 813].

Лексика конфесійного стилю. У період демократизації українського суспільства, пов'язаної передусім зі здобуттям нашою державою незалежності, відновився й активно розвивається в літературній мові конфесійний стиль. Українські мовознавці почали вивчати конфесійну лексику як окрему ланку лексичної системи сучасної літературної мови. За цей час опубліковано низку праць, присвячених різним аспектам функціонування української сакральної мови. Чи не найбільшу увагу звернено на лексику християнських релігійних текстів, церковну термінологію. Слушною є думка, що «найвиразніше характеризує конфесійні тексти їхній лексичний склад. Серед лексико-семантичних груп типовими є слова для найменування Бога та явищ потойбічного світу (*Небесний Отець, Божий Син, Святий Дух, Спаситель, Царство Боже, рай, вічне життя, небеса, сатана, демони*), стосунків людини і Бога (*вірувати, молитись,*

заповіді, воскресіння, покаяння, вилуплення, праведні, грішні, благодать) та ін.» [Шевченко 2007, с. 284].

Церковно-релігійна лексика така ж давня, як і релігійність українців. Значення лексичних одиниць частково переосмислювалися у процесі функціонування під впливом переважно суспільно-політичних умов життя мови. Сучасні дослідження засвідчують активні інноваційні вияви, суть яких полягає в метафоризації та метонімізації слів, їхній детермінологізації, актуалізації периферійних негативних сем, що нейтралізують сакральний характер конфесійної лексики. Однак до сьогодні не схарактеризована лінгвістична природа конфесійної лексики, залишаються невстановленими її компонентний склад, спільні ознаки конфесійних одиниць, досі ґрунтовно не описані семантико-стилістичні особливості реалізації конфесійної лексики. П. Дудик виділяє такі стилістично-найменування: центральні, основоположні (*Бог, Ісус, Матір Божя*); назви служителів релігії (*патріарх, митрополит, єпископ*); назви таїнств, елементів християнської обрядовості (*хрещення, сповідь, вінчання*); назви різних конфесійних реалій, понять (*літургія, ікона, молитва, піст*); назви понять неправославних релігій (*індульгенція, кірха, костьол*) [Дудик 2005, с. 91–92]. До лексики конфесійного стилю належить чимала група старослов'янізмів: *agneць, взивати, воздати, возсідати, ректи* та ін.

Конфесійна лексика набуває поширення в українській мові, вона активно входить до інших стилів, зокрема художнього та публіцистичного. Поповнення різних сфер діяльності лінгвосоціуму конфесійною лексикою «відбувається за рахунок розширення пізнавальної діяльності людини – намагання охопити інформацію про світові релігії, культури» [Стишов 2003, с. 82]. Така міжстильова взаємодія надає іншим стилям урочистості, своєї ритмомелодики тощо.

3.2. Лексична норма і стилі мови

Обов'язковим атрибутом мови на всіх етапах її розвитку є норма, що становить сукупність найбільш стійких традиційних реалізацій мовної системи, відібраних і закріплених у процесі суспільної

комунікації. Норма є конструктивним елементом у складній структурі літературної мови, який надає їй впорядкованості, закономірності та загальної обов'язковості.

Визначальною рисою мовної норми лінгвісти вважають її стабільність, традиційність та консерватизм. Проте внаслідок зміни культурно-історичних умов розвитку нації поняття стабільності набуває відносного характеру.

На переорієнтації позамовного світу найпомітніше реагує лексична система мови, що виявляється у поповненні словникового складу внаслідок називання нових і переоцінки старих денотатів дійсності; у зміні стилістичної маркованості слів; в активізації варіантних форм; у розширенні потенційних можливостей словотворчих засобів вираження. Об'єктивні умови мовної еволюції і суспільно-смакові оцінки та уподобання не завжди збігаються з реальним узусом, тобто з функціональними властивостями та регулярним використанням лексичних одиниць. Але, як стверджує Ю. Шерех, «з погляду суто наукового не можна говорити, що в мові що-небудь є правильне або неправильне, – бо все, що є в мові, має причини своєї появи, отже, по-своєму обґрунтоване. Але практичні потреби порозуміння, спілкування й закріплення національної єдності владно вимагають, щоб норми були і щоб у мові засуджувалося все те, що цим нормам не відповідає» [Шерех 1951, с. 9–10].

Основною формою свідомого впливу на норми літературної мови є кодифікація, тобто визначення й опис правил слововикористання, що потребує вчасного і послідовного видання лексикографічної продукції, граматик і довідників. Теоретичною основою вивчення функціональних особливостей норми на сучасному етапі розвитку української літературної мови слугують мовознавчі студії українських та зарубіжних дослідників, присвячені таким проблемам: 1) теорія мовної норми; 2) критерії визначення літературної норми; 3) функціонування літературної норми на лексичному рівні мовної системи.

Дослідники, аналізуючи норму, наголошують на питанні мовного смаку [Коць 1997, с. 7–8]. Найважливішою умовою вважають соціальне за природою, засвоєне кожним носієм мови так зване чуття мови, що є результатом мовного і соціального досвіду, оволодіння

мовними знаннями і знаннями про мову, підсвідомої оцінки її тенденції і шляхів прогресу.

Серед великої кількості визначень і класифікацій літературних норм найточнішим видається визначення М. Пилинського: «Норма літературної мови – це реальний, історично зумовлений і порівняно стабільний мовний факт, що відповідає системі й нормі мови і становить єдину можливість або найкращий для даного конкретного випадку варіант, відібраний суспільством на певному етапі його розвитку із співвідносних факторів загальнонародної (національної) мови в процесі спілкування» [Пилинський 1976, с. 94]. У мовознавчій літературі обговорення проблем норми пов'язують здебільшого з трьома основними поняттями – «система мови», «норма мови» та «літературна мова» – і визначають співвідношення між цими поняттями.

Істотною ознакою літературної мови – наддіалектної, унормованої, відшліфованої форми загальнонародної мови, яка характеризується поліфункціональністю, стилістичною диференціацією і тенденцією до регламентації, – є кодифікованість її різнотипних норм. Кодифікація – це встановлення об'єктивних норм, збір правил про вживання слів, словоформ, конструкцій у всіх стилях літературної мови, офіційне визнання й опис у словниках, граматиках, правописі, довідниках. За визначенням Г. Мацюк, «кодифікація – це процес, сутність якого розкривається внаслідок мовознавчого пізнання норм літературної мови і практики їхньої реалізації, який у конкретні періоди розвитку літературної мови має теоретичний і практичні вияви й експлікується на описовому, регулятивному етапах та етапі реалізації» [Мацюк 2001, с. 41].

Кодифікація є результатом наукового пізнання закономірностей вияву норми на певному етапі розвитку мови. Корелятивна пара «норма – кодифікація» як єдність можлива тільки в літературній мові. Літературну норму і її розвиток регулює кодифікація кодифікація забезпечує більшу стійкість норми, запобігає стихійним змінам.

Відмінність між нормою літературною і нормами нелітературних різновидів етнічної мови полягає в тому, що стан літературної норми визначається напругою між системою – нормою – кодифікацією –

узусом, тоді, як стан норми нелітературних мовних різновидів визначається тільки їх відношенням до системи й узусу.

В останні десятиліття значних соціальних трансформацій простежуємо прискорення темпів мовних змін. Стан лексичної норми української літературної мови дедалі складніший для лексикографічного опису. Нові лексикографічні видання часто репрезентують одне і те саме мовне явище по-різному.

Г. Яворська констатує, що для сучасного етапу внормування та кодифікації української літературної мови характерне загострене сприйняття проблем літературної норми в громадській свідомості. Вона зазначає, що дослідникові надзвичайно важко утриматися від оцінних суджень, зберегти об'єктивний погляд на речі, побудувати виклад за принципом *sine ira et studio*, без гніву та упередження. Науковець пропонує два виходи з такої ситуації: «Перший – взагалі утриматися від спроби об'єктивно проаналізувати сучасний стан речей, дати процесам відстоятися і тоді спокійно описувати їх результати. Цей вихід має свої переваги, не кажучи вже про те, що є безпечнішим. Другий, вгамовуючи природну дослідницьку цікавість, потребує насамперед вироблення адекватного методу опису таких явищ. Він вимагає не лише розгляду фактів, а й створення відповідної теоретичної моделі їхньої інтерпретації, для того щоб за позірною сваволею проглянули певні закономірності» [Яворська 2000, с. 153–154].

У сучасній теорії літературної мови та мовної культури домінує погляд на норму живої мови як на категорію динамічну [Струганець 2002]. Кодифікацію, навпаки, вважають статичною, оскільки вона фіксує літературну норму в конкретний момент, а також упродовж тривалого періоду зберігає її незмінною. Кодифікація виступає своєрідним стабілізатором і регулятором функціонування та розвитку літературної норми.

Добір лексичних елементів відбувається згідно з потребами певних сфер комунікації, тобто підлягає насамперед позамовним чинникам. Наприклад, офіційно-діловий стиль не передбачає вживання емоційно-оцінних слів, науковий стиль потребує вживання слів у їхніх основних прямих або термінологічних значеннях, а не в експресивно-образних. Хоч лексичні норми і розподіляються за основними функціональними

стилями, проте й очевидна тенденція до переходу норм з одного стилю до іншого. Це зумовлено насамперед суспільними причинами. Між функціональними стилями, як і між окремими сферами людської діяльності, немає чіткої і до того ж неперехідної межі. Так, норми наукового стилю проникають до стилю художньої літератури, розмовні форми використовують для творення термінів, а публістичний стиль поєднує в собі багато ознак наукового і художнього. У мові засобів масової інформації відзначають «динамічний характер мовної норми», що спричинено безперервною зміною мовних смаків і оцінок, які не завжди збігаються з реальним мовним узусом, а також із кодифікованими правилами слововживання [Коць 2010]. На початку ХХІ ст. простежуємо тенденцію до «орозмовлення» всіх стилів української літературної мови. Відбувається розширення спільного фонду норм під впливом позамовних чинників.

3.3. Стилістично нейтральна, стилістично та функціонально маркована лексика

Слово в мові не тільки називає предмет, дію, ознаку, а й оцінює відповідне явище дійсності, сигналізує про нейтральне, позитивне або негативне ставлення до нього з боку мовця. Отже, крім номінативної, слово виконує також оцінно-експресивну функцію. Шкала позитивних і негативних оцінок охоплює різні варіанти, які виражаються за допомогою спеціально дібраних лексичних засобів, наявних у словниковому складі і зорієнтованих на функціональні стилі української мови. Відмінності між стилями безпосередньо відображені в стилістичній диференціації лексики. Значній частині слів не властиве закріплення за яким-небудь одним стилем. Вони утворюють розряд міжстильової (нейтральної, загальноживаної) лексики. Цій лексиці протиставлена стилістично забарвлена лексика, уживання якої становить одну з найважливіших ознак того чи того функціонального стилю. В академічному теоретичному курсі згаданий поділ схарактеризовано так: «Усі слова сучасної української літературної мови з погляду їх ролі в її стилістичній диференціації розпадаються на дві великі групи. До першої з них належить стилістично нейтральна,

або міжстильова, лексика, тобто така, що вільно, без будь-якого обмеження вживається в усіх стилях мови, а до другої – лексика, стилістично забарвлена, або співвіднесена лише з одним чи кількома функціональними стилями» [СУЛМ-С 1973, с. 152].

Загальноновживана лексика властива всім стилям літературної мови, тому її називають міжстильовою. На тлі цієї лексики розпізнають шари незагальноновживаної лексики, яку називають стилістично забарвленою, стилістично зниженою, маркованою тощо.

Як відомо, у словниковому складі української мови наявні групи слів, об'єднані між собою спільними диференційними ознаками, узагальненими на основі характеру їх функціонування. Відповідно до цих ознак лексику поділяють: 1) за сферами вживання; 2) за ознакою співвідношення активного й пасивного складу в лексичному фонді; 3) за ознаками функціонально-стилістичного плану.

За сферами вживання виділяють загальноновживану лексику, якою послуговуються в мові без будь-яких обмежень, та спеціальну, що функціонує: 1) у різних сферах професійної діяльності (термінологічна й професійна лексика); 2) на певних територіях поширення української мови, які становлять окремі діалектні ареали (діалектна лексика); 3) у мовленні людей, об'єднаних за різними ознаками соціального плану (жаргонна й арготична лексика) [СУЛМ-С 1973, с. 152].

Стилістичне розшарування лексичних одиниць і розмежування слів за експресивним забарвленням тісно пов'язане з тим, що мова є системою стилів, відмінних засобами і прийомами (лексичними, словотвірними, граматичними), які слугують для вираження певного змісту.

Класифікація лексики за сферами вживання, з погляду активного та пасивного запасу має чіткі межі й не викликає заперечень у науковців, але розмежування за стилістичною ознакою – надзвичайно складний процес, який відображає суперечності в мовознавчих дослідженнях.

У лінгвістиці запропоновано декілька неоднорідних принципів стилістичної характеристики й класифікації лексики: стилістична; семантико-стилістична; структурно-семантична. Деякі класифікації вирізняються одностороннім підходом до стилістичної диференціації лексики: лексику диференціюють або за функціонально-стилістичною,

або за емоційно-експресивною ознакою, що звичайно позначається на систематизації відповідних конотацій і стилістично забарвлених засобів та зумовлює відсутність їхньої єдиної класифікації.

У науковій літературі досі не розв'язаним залишається питання про співвідношення понять: стильове, стилістичне, експресивне, емоційне, оцінне, а наявність у мовних засобів оцінки, емоційності, експресії дає підстави багатьом дослідникам зараховувати їх до стилістично забарвлених.

Незважаючи на різноманітність поглядів, стилістичних характеристик та класифікацій, багато мовознавців виділяє два відмінних один від одного різновиди стилістично зумовлених лексичних одиниць: 1) слова з функціонально-стильовою співвіднесеністю; 2) слова з експресивно-стилістичним забарвленням.

Відповідно до першої характеристики, стилістично забарвленими називають слова, що вживаються в певному функціональному стилі (їх ще називають функціональними або функціонально-стильовими), за другою ознакою такі слова мають стилістичне забарвлення (конотацію), а їхні стилістичні ознаки містяться в самому лексичному значенні слова, накладаються на його власне лексичне значення.

Проте не всі дослідники розрізняють ці засоби. На думку О. Ахманової, питання про стилістичну диференціацію слів є питанням про ті їхні оцінно-емоційно-експресивні особливості, які набуваються внаслідок їхнього переважного або навіть виняткового вживання в тих, а не інших сферах і галузях людського спілкування. За її переконанням, одні емоційно-оцінно-експресивні засоби об'єднуються навколо одного стильового центру – книжного, інші («нечіткі й недостатньо диференційовано позначені як «фамільярні», «зневажливі», «несхвальні» та ін.)) навколо іншого – розмовного [Ахманова 1958, с. 31]. Вважаємо, що стилістична характеристика охоплює як вираження певної експресії, так і сфери суспільного вживання того чи того слова.

Лексика української мови – складне й багатогранне явище, оскільки в її фонді паралельно із загальноновживаними словами функціонують лексичні одиниці, уживання яких обмежене й спеціалізоване. Такі слова узвичаєно називати маркованими. Марковану лексику характеризують як лексику, обмежену у

функціонуванні й протиставлену своїми диференційними ознаками активному, загальноживаному, нейтральному номінативному складу мови [Кабиш 2007, с. 45].

У сучасній лінгвістичній літературі для називання маркованої лексики зазвичай послуговуються термінами «*стилістично забарвлена лексика*», «*стилістично маркована лексика*» або вживають їх як синоніми до терміна «*маркована лексика*». Проте із цим не можна цілком погодитися, оскільки не всі слова, диференційовані у функціонуванні (наприклад, застарілі, діалектні, жаргонні), мають постійне стилістичне забарвлення. Уживаючись у певних контекстах, з певною стилістичною настановою, вони є стилістично маркованими, а поза контекстом характеризуються часовою, територіальною або соціальною віднесеністю й виконують номінативну функцію. Уважаємо, що поняття «маркована лексика» набагато ширше, ніж поняття «стилістично маркована лексика», тому що марковані лексеми передають будь-яку супровідну, додаткову інформацію (до лексичного й граматичного значення) про сфери вживання, часову віднесеність, емоційно-експресивне забарвлення або функціонально-стильове використання лексичних одиниць.

Термін «стилістично маркована лексика» потрібно вживати у вузькому витлумаченні. Він об'єднує дві групи лексичних одиниць: ті, що вживаються в певних функціональних стилях, і ті, що мають у своєму лексичному значенні конотативний компонент.

Маркована лексика найширше представлена у розмовно-побутовому мовленні, тому що саме тут людина виявляє себе безпосередньо й повно з інтелектуального та емоційного боку. Саме через марковану лексику яскраво виявляються індивідуальні й соціально-групові характеристики людей.

Функціонування маркованої лексики зумовлює низка чинників: 1) форма мовлення: усна чи писемна; 2) сфера спілкування: офіційна чи неофіційна; 3) характер мовлення: нейтральне повідомлення чи емоційно забарвлене висловлення; 4) соціальні характеристики учасників мовлення (вік, рівень культури, освіченості, виховання) [Кузнецова 1989, с. 191–192].

У мовознавчій літературі відомо кілька принципів характеристики та класифікації маркованих лексичних одиниць. О. Єфимов вважав, що

найбільш ефективним принципом класифікації лексики потрібно визнати принцип семантико-стилістичний, орієнтований на визначення стилістичного «паспорта» слів, на їхню співвіднесеність зі стилями мови. Оскільки за стилями літературної мови не закріплено багато загальноновживаних, діалектних, жаргонних та інших слів, що вживаються в загальнонародній мові, дослідник пропонує доповнити класифікацію (поділ слів на розмовні та книжні) такими лексичними розрядами: слова з нульовим позначенням (нейтрально-універсальні); лексика функціональних стилів (публіцистична, художньо-балетристична, науково-термінологічна та ін.); емоційно-експресивна лексика (фамільярна, вульгарна, пестлива); просторіччя, діалект та інші елементи розмовно-побутового мовлення; жаргонна й арготична лексика [Ефимов 1969, с. 54].

Деяку іншу класифікацію стилістично маркованої лексики запропонувала О. Петрищева. Подаючи два підходи до характеристики стилістичних засобів (як елементів, закріплених за певними функціональними стилями та елементів, що мають стилістичне забарвлення (експресію)), дослідниця зазначає, що елементи мови, віднесені лінгвістами до стилістично маркованих засобів, поділяються на три відмінних за своїми диференційними ознаками групи: 1) елементи, специфіка яких – у їхньому нерозривному зв'язку з екстралінгвістичними факторами, що їх зумовили; 2) елементи, здатність яких викликати стилістичні враження зумовлені їхніми асоціативними зв'язками з тими чи тими мовленнєвими обставинами; 3) елементи, здатність яких викликати стилістичне враження спричинене закладеною в них непередметною стилістичною інформацією. «Спільною рисою, що дає підстави вважати їх стилістично маркованими, – наголошує О. Петрищева, – є те, що вони протиставлені – кожен своєю диференційною ознакою – стилістично нейтральним засобам» [Петрищева 1984, с. 32].

Відповідно до запропонованої класифікації вона виокремлює три основні типи стилістично забарвленої лексики: 1) лексика, що повідомляє про сферу свого вживання (книжна, розмовна, співвіднесена з тим чи тим функціональним стилем); 2) лексика, що повідомляє про ставлення того, хто говорить, до предмета мовлення (емоційно, експресивно забарвлена та оцінна); 3) лексика, що

характеризує мовця (нелітературна, сленг, просторіччя, діалектна) [Петрищева 1984, с. 124]. Дослідниця вказує також на наявність четвертого типу стилістично забарвленої лексики – лексики, що містить у собі «самооцінку».

У концепції О. Тараненка стилістична кваліфікація словникових одиниць об'єднує такі характеристики: а) функціонально-стильову (це – ознака належності мовних одиниць до певних функціональних стилів літературної мови; характеристика стилістичного статусу мовних одиниць на шкалі «високе – низьке»; характеристика належності мовних одиниць до певних сфер уживання, які групуються за різними принципами (соціально-професійним, віковим, жанровим та ін.); характеристика належності мовних одиниць до певних різновидів загальнонародної (національної) мови, що перебувають поза межами сучасної літературної мови або на її межі); б) часову (такою характеристикою супроводжуються мовні одиниці, що вже вийшли або виходять із живої сучасної мови); в) емоційно-експресивну та емоційно-оцінну; г) ортологічно-нормативну і г) частотну [Тараненко 1996, с. 110–139].

Н. Хруцька, аналізуючи динаміку стилістичної маркованості лексики, класифікує стилістичні лексикографічні позначення в словниках із погляду а) історичної перспективи, б) емоційно-експресивного забарвлення, в) територіального обмеження, г) функціональної належності, г) належності до стилістичних шарів мови [Хруцька 1998, с. 5].

На основі синтезу поглядів, сформованих у загальній та українській лінгвістиці, О. Кабиш пропонує вирізняти такі групи маркованої лексики:

1. Стилiстично маркована лексика – за належністю до певних функціональних стилів (функціонально маркована) та наявністю емоційно-експресивного забарвлення (конотативно маркована).

2. Хронологічно маркована лексика – з погляду історичної перспективи.

3. Територіально маркована лексика (діалектизми) – з погляду територіального обмеження.

4. Соціально маркована лексика – за ознакою віднесеності лексичних одиниць до словникового запасу певних соціальних груп людей [Кабиш 2007].

Кожна зі згаданих класифікацій є дещо умовною, оскільки виокремлені ознаки можуть поєднуватися в тих самих словах і взаємодіяти між собою. Це засвідчує кодифікація деяких лексем з подвійним чи навіть потрійним маркуванням.

Стилістично марковану лексику відповідно до характеру забарвлення, як уже було зазначено, поділяють на дві групи: а) функціонально марковану та б) конотативно марковану. Функціонально маркованою називають лексику, співвіднесену з певним функціональним стилем. Функціональна маркованість має зовнішній характер, вона не входить до значення слова, а надається самому слову як факту мови. Загалом функціональне маркування деякі дослідники пропонують представити «додатковою інформацією про доречність, можливість, оптимальність слова в певних умовах спілкування, про його «прив'язаність» до певного функціонального стилю» [Кузнецова 1989, с. 187]. Групи функціонально маркованої лексики дослідники окреслюють більш-менш однозначно, хоч цілковитого порозуміння між ними в цьому питанні також немає.

Функціонально марковану лексику традиційно поділяють на книжну (властиву переважно писемній формі літературної мови) та розмовну (характерну, звичайно, для усного мовлення) лексику. Термін «книжна лексика» певною мірою умовний, адже, крім функціональних стилів, ці слова властиві й тим стильовим різновидам усного літературного мовлення, що тематично й структурно зближуються зі стилями мовлення писемного (діалогічне мовлення на наукові, виробничо-технічні, офіційно-ділові та інші теми). У застосуванні до сучасної української літературної мови цей термін вказує лише на переважання деяких слів у функціональних стилях її писемної, книжної форми, а не на абсолютне обмеження ними [СУЛМ-ЛФ 1973, с. 157–158].

Книжні слова традиційно розподіляють за їхньою належністю до того чи того функціонального стилю. У кожному функціональному стилі можна встановити ядро лексичних одиниць, які визначають його специфіку.

Лексика наукового стилю – це сукупність слів, уживаних у науковій літературі та в мовленні людей, діяльність яких пов'язана з певною галуззю науки або техніки. Значну частину лексики наукового стилю становлять загальнонаукові терміни, що обслуговують потреби в усіх чи багатьох її царинах. З емоційно-експресивного погляду – це нейтральна лексика, її ще називають «сухою», хоч, уживаючись в інших сферах, вона може переосмислюватися й набувати різних емоційно-експресивних відтінків.

У словниках галузеву термінологію подають або без стилістичного позначення (сфера вживання, тобто належність до певної галузі науки, мистецтва, техніки і т. ін., розкривається в тлумаченні слів), або з відповідними галузевими ремарками: мат. (математика), фіз. (фізика), астр. (астрономія) і т. д.

Специфічною мовною ознакою офіційно-ділового стилю є офіційно-ділова лексика, що містить: адміністративно-управлінську термінологію, представлену переважно широко відомими й активно вживаними словами, які зберігають вказівку на сферу функціонування й відтінок офіційності. Публіцистичну лексику репрезентує дві групи слів: спеціальні публіцистичні терміни (серед яких і газетні) та широко вживана в засобах масової інформації суспільно-політична лексика і термінологія, як власне суспільно-політична, так і загальноновживана. Суспільно-політичну термінологію зараховують до лексики публіцистичного стилю, оскільки вона має характерне стилістичне забарвлення, яке відчувають мовці, уживання її в інших сферах надає мовленню публіцистичності.

У художніх текстах використовують найрізноманітніші мовні одиниці, тому визначити розряд лексики, що вживається в цьому стилі, дуже важко. Він не обмежений у використанні одиниць мови, що належать до різних часових зрізів, до соціальних і територіальних видозмін національної мови. Серед мовних засобів виділяють поетичну (художньо-поетичну) лексику, що, безперечно, має функціонально-стилістичне забарвлення. Поетичну лексику виділяють в окрему групу – естетично марковану лексику, але естетичну функцію можуть виконувати й слова, що належать до інших видів маркованої лексики, наприклад, ті, що позначені в словниках як «урочисті», «риторичні», а також деякі «книжні», «застарілі», «церковно-

слов'янські». Тому вважають за доцільне розглядати поетичні слова в складі функціонально маркованої лексики, оскільки вони вживається в художньому стилі і є його «осердям».

Розширення функціонального потенціалу української мови двома новими можливостями – бути мовою Святого письма й богослужіння – зумовило відновлення в її стильовій структурі ще одного різновиду літературної мови – конфесійного стилю, що посів належне місце в системі функціональних стилів сучасної української мови. Як і інші функціональні різновиди мовлення (крім розмовного), конфесійний стиль реалізується в писемній та усній формах, а також має відповідний набір лексичних одиниць, що вирізняють його з-поміж інших функціональних стилів.

Серед лексичних одиниць, властивих конфесійному стилеві, виділяють конфесійну термінологію, що складається з широковідомих слів та слів, уживаних лише в спеціальній релігійній сфері.

У складі функціонально маркованої лексики розглядають і загальнокнижні (книжні) лексичні одиниці, які чітко не диференційовані за певними стилями. Вони вирізняються на тлі нейтральної лексики літературної мови своїм походженням, особливістю словотвірної будови та вузькою сферою вживання й надають спілкуванню відтінку офіційності, урочистості, науковості, часом штучної книжності.

Лексику, уживану в розмовному мовленні, традиційно поділяють на дві групи. До першої належать слова, поширені в розмовному стилі усного літературного мовлення (власне розмовні або розмовно-літературні). Вони сприймаються як цілком нормативні й звичайні в словниковій системі мови, не мають додаткового стилістичного та семантичного навантаження, утворюють лексику відносно необмеженого вживання і становлять власне стильовий центр розмовного мовлення. Порівняно з міжстильовими й книжними, власне розмовним словам характерне певне стилістичне зниження, обмеження вживання поза розмовно-побутовим мовленням, проте позанормативно вони функціонують і в інших сферах спілкування людей, а також у різних жанрах газетно-публіцистичного мовлення. Власне розмовні лексеми маркують у словниках ремаркою *розм.* (розмовне слово).

Другу групу репрезентують лексичні одиниці, об'єднані на основі позанормативності. Це – лексеми, обмежені в соціальному, територіальному плані, тобто вони не є літературними. Якщо поділ лексем за територіальною та соціальною належністю визнають усі науковці, то виділення просторічної лексики як окремого структурного типу розмовної лексики викликає заперечення в багатьох українських мовознавців.

Отже, функціонально марковані лексичні одиниці репрезентують слова, уживані в книжних стилях української літературної мови (науковому, офіційно-діловому, публіцистичному, художньому, конфесійному), та власне розмовні лексеми, що є основою розмовного стилю сучасної української літературної мови.

3.4. Образотворчий потенціал лексикону в поетичному тексті

Загальновідомо, що мова є найважливішим засобом спілкування. У суспільстві вона виконує і ряд інших функцій – номінативну (називання реалій життя), пізнавальну (засвоєння відомостей про навколишню дійсність, розширення кругозору людини), комунікативну (формування і вираження думок), емотивної (вираження почуттів), волюнтативну (стимулювання певного виду діяльності), естетичну (створення словесних видів мистецтва). Для виконання цих функцій мова має впорядковану систему знаків, здатних відобразити зміст людського мислення, відчуттів і переживань.

Структурними частинами мовної системи є її підрозділи (підсистеми) у їхньому ієрархічному зв'язку – фонетичний, морфемний, лексичний, синтаксичний, кожен з яких має властиві йому мовні одиниці, причому одиниці нижчого рівня стають матеріалом для формування одиниць вищого: звуки – для морфем, морфемі – для слів і словоформ, слова і словоформи – для словосполучень і речень, речення для одиниць найвищого рівня – текстового.

Основою процесу спілкування слугує лексичний рівень. Як і кожна з мовних підсистем, лексика має свою диференціацію – групи слів за

якоюсь ознакою – за значенням, походженням, сферою вживання, метою застосування тощо.

Для успішного спілкування необхідно, щоб кожен з учасників добре усвідомлював значення всіх ужитих або сприйнятих ним слів, адже без цього не може бути комунікативного контакту, а отже, й взаєморозуміння. Тому в процесі комунікації можуть виникнути труднощі, зумовлені тим, що значення слова не завжди можна точно встановити: далеко не всі слова однозначні. Особливо часто це буває тоді, коли йдеться про переносне вживання слів у художньому творі, тим більше – поетичному. Адже стиль художньої літератури характеризується тим, що текст базується не на логічних умовиводах (хоч, розуміється, не повинен суперечити логіці думки), а передусім на яскравих художніх образах, які забезпечують висловлюванню не тільки точність, але й виразність, експресивність, емоційність. Незважаючи на те, що мову художньої літератури «з її прагненням до оновленого слова, до видобування з лексичної семантики нових значеннєвих нюансів, відтінків» [Дятчук, Пустовіт 1983, с. 4] уже студіювали науковці (В. Калашник, С. Єрмоленко, В. Дятчук, Л. Пустовіт, О. Сидоренко, Л. Ставицька, Г. Сюта, О. Маленко, А. Мойсієнко), окреслена проблематика не втрачає актуальності в сучасному мовознавстві.

Як же створюється словесний образ? Мета нашої розвідки – дати відповідь на це запитання, зокрема розкрити образотворчий потенціал лексикону в поетичному тексті.

Побутує думка, що образність виникає саме завдяки вживанню слів у переносному значенні. Чи так насправді? Не зовсім. Відомі твори, образність яких виникає внаслідок майстерного використання звичайних слів розмовно-побутового стилю, як, наприклад, у загальновідомому вірші Т. Шевченка «Садок вишневий коло хати», де немає жодного з так званих художніх засобів. Є такі тексти і в інших поетів, у т. ч. й у Л. Костенко [Костенко 1989]. Як приклад можна навести вірш «На спіялому осокорі»:

*Ішов дід з містечка, через гору у свій присілок,
З трьома буханками хліба ішов у Маховщину.
Найкоротша стежка туди – через цвинтар.
Сів дід на спіялому осокорі, думає.*

*Запалив цигарку – що це ж йому вісімдесят год.
Закашлявся – а зимою ж буде слизько.
Натрусив попелу на коліна – уже й осокір спіляли.
Онїно його хата, а тут охїтніше.
Бо у хатї ж анікогісінько,
А тут і жінка, й сусїди.*

Тут не тільки загальноживані слова, але й декілька елементів ненормативних (*вісімдесят год, онїно, охїтніше*), але саме завдяки їм, а також специфіці побудови тексту, де зміст дідових роздумів чергується з розповіддю про його неспішні дії, виразно окреслюється дуже колоритна картина.

Але такі тексти, навіть окремі фрагменти, зазвичай трапляються рідко. Автори здебільшого злегка «розбавляють» їх найпростішими художніми засобами. Наприклад, широко вживаними у народній творчості порівняннями, епітетами, метафорами, як це зроблено, скажімо, у Л. Глібова «Стоїть гора високая»: *зелений гай, густесенький, в'ється річенька, як скло, блищить, кудись вона біжить* та ін. Неможливо припустити, що автор спочатку склав «нехудожній» текст, а потім прикрасив його, як ялинку іграшками, цими та подібними словесними оздобами. Важливе й інше: далеко не завжди вживання «художніх» засобів робить текст виразним, образним. Не у всіх стилях вони доречні і прийнятні: у науковому (крім науково-популярного підстилю) вони вживані надзвичайно рідко, в текстах офіційно-ділового характеру були б неприродними, штучними (наприклад, нічого не додали б до назви чи змісту документа епітети *докладний звіт, уклїнна просьба*, метафора *нестерпно пекло два тижні сонце*). Недарма однією з ознак культури мовлення є вживання єдино правильних слів у єдино правильному місці. Те, що в одному тексті є засобом увиразнення, в іншому може (і дуже часто) виявитися помилкою.

Щоб зрозуміти, внаслідок яких процесів виникає повноцінний поетичний твір, варто звернути увагу на те, що про це кажуть найбільш компетентні люди – самі поети. Олександр Олесь писав:

*Ах, скільки струн в душі дзвенить!
Ах, скільки срібних мрій літає!
В які слова їх людські перелить?*

У Ліни Костенко читаємо:

*Ще слів нема. Поезія вже є;
Поезія – це завжди неповторність,
якийсь безсмертний дотик до душі.*

Отже, справжній поет не починає з добору слів. У тому й проявляється талант, що автор із самого початку виникнення задуму під впливом побаченого або уявленого сприймає образ з усіма його нюансами та відтінками, а потім уже шукає потрібні для відтворення цієї уявленої картини слова. Нерідко не всі вони приходять відразу. І тоді автори або відкладають на деякий час незакінчені твори, щоб згодом продовжити пошук, або повертаються до вже опублікованих поезій і створюють нові, уточнені варіанти текстів. Класичний приклад такого саморедагування – робота М. Рильського над рядком поезії «Слово про рідну матір»: *Земля, що освітив Тарас ... словами*. Для завершення рядка потрібне було п'ятискладне слово, що відповідало б схемі наголошування у вірші, побудованому в ритмі ямбу в поєднанні з пірихієм. Таким виявилось знайдене поетом слово-неологізм *громовозвуками* словами.

Якщо це не вдається, у тексті вірша залишаються лексеми, які, хоч і задовольняють усі формальні правила версифікації, виявляються чужими в контексті твору. Трапляються, на жаль, такі факти і в поетичних творах Л. Костенко (але, на щастя, надзвичайно рідко): *О тихий сад мого подиву, де сливи звалися ренклод* («Три принцеси»); *Жінки родили, як Родени*.

Ще одним свідченням цього творчого процесу може бути й те, що нерідко поети вдаються до такого сюжетного прийому, як сон у ролі першооснови поетичного твору: *Та й сон же, сон напрочуд дивний мені приснився* (Т. Шевченко). *Я бачив дивний сон* (І. Франко). *Наснився мені чудернацький базар* (Л. Костенко).

Отже, йдеться про творчий процес як перехід від інтуїтивного осяяння у сферу раціональних понять і слів з конкретним значенням, який чи то всерйоз, чи жартома називають «муками слова», – створення яскравого, точного, переконливого словесного образу. Оскільки при цьому знаходять широке застосування слова з переносним значенням, поетичний текст стає своєрідним естетично забарвленим шифруванням змісту. Читачеві залишається, враховуючи

семантику і взаємозв'язок усіх лексичних компонентів, сприйняти цей зміст, «дешифрувати» висловлене автором і відтворити у власній свідомості створену автором картину. Враховуючи це, треба визнати, що читання також є творчим процесом, і тому поетам слід добре уявляти адресата, на якого твір розрахований.

Схему комунікативного зв'язку між автором і читачем можна представити так (рис. 3.1):

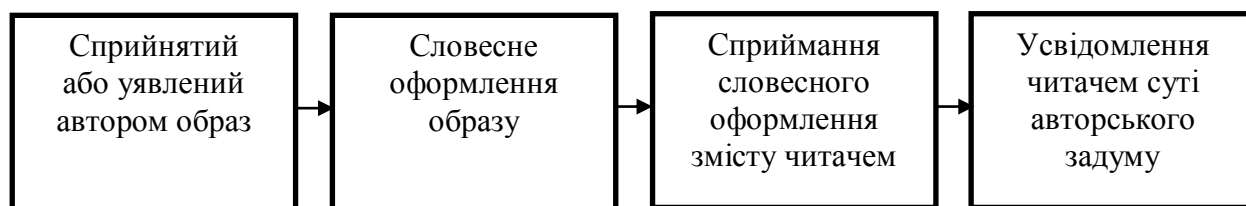

Рис. 3.1. Комунікативний зв'язок між автором і читачем

У процесі сприйняття й усвідомлення суті художнього образу в підсвідомості читача відбувається «дешифрування» змісту, переведення його на понятійний рівень. Скажімо, прочитано: *Серед нас подекуди живуть неандертальці*. Дальший хід думки приблизно такий: «Але ж це предки сучасних людей». А в тексті: *Здається, люди. Все ж у них людське*. Тоді чому ж вони неандертальці? У завершальному реченні: *Душа ще з дерева не злізла. Хіба душі лазять по деревах?* І вирисовується переносне значення: у своїх намірах і діях такі люди не відрізняються від тварин. У результаті стає зрозумілим зміст прочитаного: серед нас багато таких, що лише зовнішньо нагадують людей, інтелектуально це дикуни, звірі.

У забезпеченні цього взаємозв'язку автора і читача вирішальну роль відіграє розуміння семантики слів, в тому числі й ужитих у переносному значенні. А тому, що лексеми в багатьох випадках можуть вживатися не в одному, а в кількох значеннях, кожен з них необхідно сприймати не ізольовано, а у ширшому чи вужчому контексті.

Розглянемо, як впливає контекст на семантику слів.

Взагалі будь-яка, навіть найменша, зміна контексту може досить суттєво вплинути на семантичне наповнення слова, в т. ч. і звичайний лексичний повтор. Наприклад, у вірші «Три грації» повтор *обставин трішки-трішки* та *дуже-дуже* емоційно підкреслює, що пов'язані з

ними ознаки *вередливі* та *молоді* виявлені в дівчат по-різному – перша ледь помітна, друга – цілком очевидна. Повтор лексеми може, залежно від ритму вірша, підсилювати домінуючу ознаку дії (наприклад, у вірші «Цавет танем»: *Бредуть, бредуть вигнанці, бредуть самотні люди* – вимушеність і нецілеспрямованість дії або її інтенсивність – *А вітер, вітер, вітер! Який палючий вітер обвуглені обличчя січе, січе, січе!*). Крім буквального повтору, спостерігається повторне вживання лексеми в іншій морфологічній формі, і це теж позначається на семантиці слова. Так, у рядку *Вони вже йдуть в тумані як туман* друге слово вже означає не атмосферне явище в цілому, а лише розмиті контури об'єкта, що ледь видніється за завісою туману. *Він* (чаклун) *вийме вас із вас* – лише друга з повторюваної форми слова *ви* повністю стосується названої ним особи, перше з них має зовсім інше значення – «характерні риси особистості», без яких від людини залишається лише оболонка без конкретної суті; *Коли в людини* (біологічної істоти) *є народ, тоді вона уже людина* (громадянин, член суспільства); *Верблюд [...] терпеливий, як верблюд* (як усі верблюди) і т. п.

Засобом образотворення можуть ставати і повторювані словосполучення (*А Дике поле, Дике поле! – по груди коням деревій*), або й речення (*Вишневий хутір... А де ж ті вишні, де ті вишні?*). В останньому прикладі бачимо повтори (крім питального речення) ще й кореневого значення похідного і твірного слова. Зрідка трапляються у поетичних текстах випадки, коли повторюваний відтінок знаходиться не в кореневій, а в афіксальній частині слова, і тоді саме вона стає домінуючою для семантики слова в цілому: *Незнятий кадр незіграної ролі; у краю неляканих фламінго, де росте неламаний мигдаль; ще жив у пралісі пралев..., той праперший пращур* (до речі, другий із наведених префіксів у вірші «І засміялась провесінь...», набувши функцій субстантивованого слова, став в один ряд з іншими підметами: *Дивлюсь: мій прадід, і пра-пра-пра-пра – усі йдуть за часом...*).

Роль контексту, за допомогою якого виявляється семантика лексеми (багатозначного слова, одного з синонімів чи омонімів) може виконувати тематична група слів, що стосуються одного з аспектів зв'язного висловлювання – ситуації, пейзажу, інтер'єру і т. п.: *Чутки,*

плітки, патетика, промови, апофеоз дрімучої гризні; Скрегіт, регіт, рев. Чад, бензин, вібрації, галопи. Створенню образу в цьому випадку сприяє сукупність лексем, ужитих у прямому значенні, навіть без усяких «художніх» прикрас. Експресія вислову посилюється наявністю при одному зі семантично поєднаних слів пояснювальних елементів (*В цю мить, в цю саму мить, у кожну із хвилин*), протиставлення лексем (*кожен фініш – це по суті старт*), зіставленням слів з різною мірою домінантної ознаки (*З такого болю і з такою муки душа не зродить ... плід*). В останньому прикладі бачимо прийом градації, а при більшій кількості перелічуваних об'єктів чи ознак – і прийом нагнітання, що полягає у послідовному збільшенні (чи, навпаки, зменшенні) інтенсивності певного семантичного відтінку у наступному слові в порівнянні з попереднім (*Ми поранені люди, ми дуже поранені люди; Як давить світ, як обступає, як приголомшує, як мене!; Ще кілька років ... місяців ... годин ...; Ще рік, чи два, чи десять, чи довіку*).

Проте будь-яке групування і зіставлення лексем у контексті висловлювання має певну логічну основу і мету застосування. Вона може стати засобом вираження ототожнення, уподібнення, протиставлення. Відповідно: *В лісах блукають згорблені колоси – дерева; Стелився дим, як сива борода; Арена цирку – не альпійські луки.* Найчастіше ж йдеться про уподібнення двох явищ на підставі якоїсь спільної для них ознаки.

Якоюсь мірою на змістове наповнення лексем впливає і кількість перелічуваних об'єктів. Двох лексем буває достатньо лише тоді, коли вони називають полярні поняття – *минуле і майбутнє, колись і тепер, ранок і вечір, фініш – старт, північ – південь* і т. п. У таких парах слова найчастіше підібрані за єдиним показником (*Все повторилось: і краса, й потворність*), але таких показників може бути й кілька (*Усе було: асфальти й спортивні – протиставлення: живе – неживе, природне – штучне, міське – сільське*). В інших випадках перелічення, як правило, охоплює хоча б три слова: *Хтось ними (словами) плакав, мучився, болів, Красива осінь вишиває клени червоним, жовтим, срібним, золотим* або й три прості речення: *Був Ірод, і була Іродіана, і Саломея, донечка, була.* Більший ніж трикомпонентний перелік задля ритмічності та емоційності може бути впорядкований попарно: *Дороги*

розмиті, і чується крик журавлиний. І ніч проминула, і сон не приніс забуття.

Таким чином, ні лексичні повтори, ні перелічення тематично близьких лексем не потребують переносного вживання слів, необхідний контекст забезпечують загальноновживані слова в загальноприйнятому значенні. Їх роль зводиться до посилення емоційно-експресивного аспекту висловлювань.

Так же безпосередньо не пов'язані з семантикою слова й інші фігури, стилістична роль яких зумовлена розташуванням лексем у фразі та зв'язками з іншими словами. Наприклад, **інверсія** полягає у розташуванні певної лексеми у незвичному для неї місці у структурі словосполучення (*Чи людством бути люди ще спроможні?* Звичайний порядок слів: *Чи люди ще спроможні бути людством?*) І саме це привертає увагу до інверсованих слів. **Парцеляція** передбачає вичленування зі структури речення окремих його частин (*Над містом розмовляють голуби. Про той собор. Про людство. Про війну. Про білий світ, про небо з далиною*) і відповідне інтонаційне оформлення фрази. **Паралелізм** будови словосполучень і речень може виконувати подвійну функцію – спокійне, плавне звучання тексту (*В сонатах солов'їв він чує тихі кроки бракон'єра* – у першому з виділених словосполучень є, правда, приховане порівняння, але в ньому цілком можливе і слово в прямому значенні *спів чи пісні; Маю тільки небо над собою, маю тільки душу при собі*) або ж для зосередження уваги на окремому аспекті розповіді (*Ще півники цвіли. Ще яблуна родила. В городі ще стояв локальний свій туман*) – зокрема, на часовій характеристиці подій. **Еліпсис** сприяє лаконічності вислову, стимулює пошук не втілених у слова компонентів думки (*Не може бути, щоб його ніде; Ви думали – поет ні за холодну воду*), **умовчання** передбачає самостійне доповнення читачем змісту сказаного (*І стежка, по якій вже [не люди ходять] тільки сніг іде; О Прометею! Варто?! – Варто! – так він сказав мені з-за хмар*). Функціонально близький до еліпсиса і умовчання **прийом риторичного запитання**: автор переконаний, що читач знає або принаймні, подумавши, може знайти відповідь: *Хто нас образив, знівечив, обжер? Яка орда нам гідність притоптала?; А що була то голова Предтечі, – то що у*

цьому тямилла вона?; І де тепер не зона на землі?; Чи так уже по висхідній іде фантазія людства?

Отже, **стилістичні фігури** безпосередньо пов'язані не з семантикою лексем, а з синтаксичною будовою фрази. Їхня функція емоційно-експресивна – посилити враження від певного компонента вислову. Зміну семантики слова може викликати застосування **тропів** – слів, ужитих у переносному значенні.

У списку поетичних засобів увиразнення десь посередині знаходиться **порівняння**. З одного боку, воно дещо нагадує стилістичні фігури – синтаксичною будовою, зіставленням лексем, логічною повнотою висловленого змісту. З другого – у ньому часто використовуються слова у переносному значенні.

Порівняння завжди складається з двох компонентів – те, що порівнюють, і те, з чим порівнюють. Обидва компоненти можуть бути лексемами як у прямому, так і в переносному значенні. Іноді навіть в одній строфі: *Десь блискавки – як блиці репортера, проєкції на хмару...; На плечі стрибне слава, як пантера*. При цьому та сама лексема може виступати і як об'єкт, що потребує пояснення чи уточнення, і як засіб для порівняння. Так, абстрактне поняття *слава* порівнюється то з *пантерою*, то з *гірким медом від кусючих бджіл*, то з прекрасною жінкою, що принесла квіти на могилу дорогої людини; лексема *осінь* з її похмурою погодою уподібнюється зі старою жінкою, яка *прошкандибала по стерні з убогою торбою – хмарою на плечі*, то, за ознакою затуманеності всього навкруг, – з медузою у воді, то використовується для конкретизації уявлення про дороги, але дуже важкі *шати золотії княжни-полонянки*.

Мовні засоби вираження порівнянь у художньому тексті бувають і лексичні, і граматичні. Два компоненти порівняння можуть бути оформлені як окремі речення: *Я тихо йду. Так ходять скрипалі, не сколихнувши музику словами*, можуть пов'язуватись повнозначними словами: *Було в ній [річці] каміння на киталт бегемотячих спин; В слоновій башті, схожій на ладдю*, сполучниками у порівняльних зворотах чи підрядних реченнях (*Бурелом громіздко, мов гексаметри, лежить поперек стежок; Ця нереальна мить – як сон серед садів; Хто пам'ять змив, як дощик акварельку?; І зблисла блискавка – як вихопила ніж*), виражатись прикладкою (*Благословляю цю грудочку*

тепла у Всесвіті – людину; Час, великий диригент, перегортає ноти), іменною частиною присудка (Алігатор міста – алергія; Старенький вітрячок – метеличок, пошарпаний вітрами; Сам ти – тільки брунька на його гіллі), формою орудного відмінка іменника (Лебедями ... подій пропливають роки; Цвяхами колеться стерня; Дроти бриніли арфою), формою вищого ступеня прикметника або якісного прислівника (Потік машин тісніший череди; Фантазія похмуриша, ніж дійсність).

Оскільки будь-який об'єкт може мати багато ознак – за призначенням, розміром, кольором та інших, кожна з них може стати основою для порівняння менш знайомого з більш знайомим, абстрактного з конкретним, фантастичного з реальним. Семантичні відтінки, спільні для таких пар лексем, у поезії Л. Костенко дуже різноманітні. Але форми компонентів такою розмаїтістю не відзначаються. Найчастішим засобом порівняння служить сполучник *як*. Значно рідше – інші такого типу сполучники – *мов, немов, наче, неначе, ніж* – навіть разом узяті. Інші способи зв'язку між двома компонентами порівняння трапляються в текстах поезій теж лише зрідка.

Як видно із наведених вище прикладів, крім власне порівняння, поетеса часто вживає і прийом уподібнення чи ототожнення двох об'єктів: *Циганська Муза – викручені руки, циганське слово – вийнята душа; Минулого нема. Майбутнього не буде. Є скрипка, є життя. І ти на ній – смичок; Художник – пілігрим віків; Поети – біографи народу та ін.* Тут уже йдеться не про окремі спільні риси двох предметів чи явищ, а про сукупний збіг їх найістотніших ознак.

Ще одним близьким до порівняння прийомом поетичного мовлення є протиставлення об'єктів за найхарактернішими властивостями – т. зв. заперечні порівняння: *Арена цирку – не альпійські луки; Це не кінь, а змії; Петро – не Юда і т. ін.*

Найпростішим щодо структури тропом є **епітет** – слово, що підкреслює характерну ознаку або виражає оцінку якогось предмета, істоти, явища, дії. Найчастіше це залежне від іменника означення. Але не кожне означення є епітетом. Наприклад, слово *літній* може мати означення, пов'язане і зі словом *літо*, і зі словом *літа*. Справжнє означення стає зрозумілим у контексті: *літній день, літній чоловік*. Тут

уже не означення увиразнює зміст, а його самого необхідно уточнювати. В обидвох випадках це слово вжите в прямому значенні, тому і не є епітетом, який завжди має елемент образності, метафоричності: у *вікні золотому* (освітлене вікно в темну пору доби схоже на золото), *криваві жоржини* (на вигляд нагадують колір крові), *річечка рогізна* (на берегах її росте рогоза), *вертикальний звір* (людиноподібна мавпа, що вже ходить на двох ногах), *вулканічна лава пожежі* (зіставлено пожежу і вибух вулкана), *сірі будні* (час, коли не відбувається ніяких цікавих подій), *готичні смереки* (формою подібні до споруд готичного стилю).

Основною граматичною формою для епітета є прикметник, але коли йдеться про ознаку дії, то у цій ролі виступає і якісний прислівник (*гроза погримувала грізно*). Роль епітета може виконувати і прикладка (*осіннє сонце – яблуко – недоквас, стояло в голих кленах у вікні*, пор.: недоквашене яблуко). У такому разі він стає близьким до метафори – найчастіше використовуваного у поетичних текстах засобу увиразнення.

Метафора, хоч і має ознаки, подібні до порівняння, але у ній реалізоване не зіставлення, а заміна одного слова іншим на основі якоїсь однієї чи кількох спільних для обох слів семантичних чи стилістичних характеристик. Цей троп завжди виражений словом у переносному значенні (звідси й термін «метафоричний»). У ролі метафор виступають дві частини мови – іменник та дієслово.

Граматичні форми іменникових метафор різноманітні. Найчастіше іменникова метафора за змістом і граматикою пов'язана з залежним іменником, вжитим у прямому значенні, вказуючи на одну з властивих йому ознак. Найбільш вживана форма такого іменника – родовий відмінок однини або множини: *мегафони мальв, стриптиз осені, акваріум планет, біцепси душі, ритми вулиць, дрімота спалень* і багато-багато інших. У кожній із таких пар слів семантичний зміст залежного слова доповнюється ознакою слова-метафори – за зовнішнім виглядом, формою, стійкістю, черговістю вияву тощо. Зрідка в ролі залежного компонента метафоричного вислову виступає іменникове словосполучення: *рекорди втоптанних доріг*.

У метафоричних зворотах із переносним вживанням дієслова воно називає дію, якої названий об'єкт виконувати не може: *Стрибог на*

поїзд пересів; душа втомилася; бур'ян пішов по городоньку; спогад крилом своїм огорне; струни стихли і т. д. У кожному з таких висловів неважко помітити не тільки образність, але й логічність: Стрибог – бог вітру, втілення швидкості, але тепер поїзди мчать швидше за вітер; втомилася, звичайно, людина; на городі вирости бур'яни; хтось згадує щось приємне; перестала звучати музика. Отже, за переносним вживанням дієслова завжди стоять якісь реальні факти. Саме співвідношення уявного і реального служить основою образності у тих висловах, що являють собою різновидність метафори – уособлення, або персоніфікацію (*верби знатимуть, спогад огорне, дим лащився, листя просить*), в яких дієслово завжди виступає присудком.

Багатьма ознаками до метафори подібна метонімія і, зокрема, її різновидність – **синекдоха**. Але зближення двох понять у цьому випадку відбувається не на основі подібності, а на семантичній суміжності: *Самознищення поета брехнею власного рядка* (твору); *Часто лицемірив твій Парнас* (митці, інтелектуали); *бринить дорога* (машини); *напою тебе Дніпром* (водою з Дніпра); *страшні, як з Агати Крісті* (з творів Агати Крісті); *намисто з горобини* (з плодів горобини); *Горять Галапагоси* (ліси на Галапагоських островах); *Він, може, Корчак, Песталоцці* (талановитий педагог); *Серійний випуск Паганіні* (геніальних музикантів); *Геніальні руки* (геніальний скрипаль); *екран приносить славу* (гра у фільмі). Таких переносно вжитих лексем у поезії Л. Костенко дуже багато.

Як і синекдоха, на кількісних показниках – числа, розміру, тривалості – базуються **гіпербола** (перебільшення якоїсь ознаки об'єкта) та її антипод – **літота** (применшення). Такі засоби увиразнення, властиві не тільки художньому, але й розмовному мовленню: *Стонадцятий сніг ті поля притрусив; за тридев'ять років* (за аналогією з фольклорним *за тридев'ять земель*); *сто тисяч разів уже бачене й чує, його були мільйони* (таких, як і він); *Я лиш інструмент; Віддай людині крихітку себе; Благословляю цю грудочку тепла – людину; Сама ти тільки брунька на його (народу) гіллі; Через віки, а то й через роки ріка вже стала спогадом*). Особливо ефектне поєднання гіперболи та літоти в одній фразі: *І де я, хто, – полустанків тисячі, – хоч день, хоч два не знатиме ніхто; Із найдрібніших зоряних*

крихт – вища математика віку: з суми безконечно малих виникає безконечно велике.

Експресія таких стилістичних фігур посилюється при паралельному їх використанні. Це спостерігається і на рівні окремих слів навіть у віддалених один від одного текстах (*велетні – гномики*), і на рівні частин складного речення (*Все менше рук, що вміють сіять хліб, все більше рук, що тягнуть все у пельку*). Ужиті в межах одного речення з метою протиставлення, такі вирази стають матеріалом для антитези. Але цей прийом у поезії Ліни Костенко використовується нечасто, хоч антитеза в її творах – не рідкість: *Ще слів нема. Поезія вже є; Життя – це і усмішка, і сльози ці солоні; Початок є. А слова ще нема.*

Оскільки кожен об'єкт має багато різних ознак чи характеристик, а серед них є більш і менш суттєві, то на основі кожної з них його можна порівнювати з іншими об'єктами, в т. ч. з назвами абстрактних понять. Якщо йдеться про визначальну ознаку, закріплену у мовній практиці народу, то дуже часто вона стає домінантною і лягає в основу створення не тільки метонімічних образів, але й алегоричних висловлювань: втіленням хитрості вважається *лис*, жорстокості – *вовк*, підступності – *змія*, полохливості – *заець*. Саме в такому значенні у вірші «Зонька» сказано, що верблюд «був терпеливий, як верблюд» (хоч на перший погляд може здатися, що цей вислів – звичайний плеоназм).

Метонімічне вживання власної назви, яку характеризує певна домінантна ознака, властива й іншим її носіям, надає цій назві статусу символу. Такими у творах поетеси є, наприклад, *Прометей* (самовіддане служіння народу), *Троя* (спричинені війною руйнування), *Христос* (втілення правди і справедливості), *Пілат* (безвідповідальність та байдужість), *Каїн* (чорна зависть і жорстоке вбивство), інколи у зіставленні в межах одного фрагмента: «*Христос, не знаю, може десь і є, зате в очах рябіє од Пілатів*».

З метою протиставлення поетеса використовує лексичні та граматичні засоби, що виходять за рамки літературної мови (але також лише зрідка, для мовної характеристики ліричного героя або загального колориту іронії чи сарказму, загалом не властивих індивідуальному стилю Л. Костенко).

До таких прийомів можна віднести вживання оксиморонів – граматичного зв'язку семантично несумісних слів: *кохані, милі вороги, з ними (деревами) я мовчанням говорю, царствено убого, мертві сміються* (на фотографіях), *ти смієшся гірко*.

Засобом іронії служать елементи макаронічної мови, як, наприклад, у вірші «Мимовільний парафраз»: *Поет, не дорожи любовію народної... На всякий случай оду сочини... Не будь поетом. Тобі за **ето** ордена дадуть*.

Зовсім інший колорит вносять у контекст вірша діалектизми. Наприклад, у згадуваному вже вірші «На спіялому осокорі» завдяки використанню некодифікованих засобів місцевої говірки досягнуто злиття авторського сприйняття реальної картини зі свідомістю ліричного героя: *Ішов **проз** цвинтар; Думає ... що це ж йому вісімдесят год; **Оніно** його хата, а тут **охітніше***.

Між образними засобами нема непрохідних бар'єрів. Абсолютно відмежувати один троп від інших, напевно, неможливо. По-перше, у всіх є спільна універсальна ознака – вживання слова в іншому, ніж звичайно, значенні. По-друге, деякі з показників, що служать ознаками переносності, належать не одному, а кільком тропам. Наприклад, на основі подібності виділяємо (і це засвідчено у лінгвістичних та літературознавчих термінологічних словниках) і порівняння, і епітет, і метафору, і уособлення, на основі кількісних показників, внутрішніх чи зовнішніх зв'язків у семантичній структурі назв предметів, явищ та понять – метонімію і синекдоху (яку часто розуміють як різновид метонімії), гіперболу і літоту. Термін «метафоричність» часто вживається для характеристики тропів узагалі. Нема достатньої чіткості й у віднесенні конкретного висловлювання до того чи іншого тропу: у різних словниках словосполучення з залежним прикметником у переносному значенні трактуються не тільки як епітети, а й як метафори (*залізні мускули*), «узаконюються» гібридні терміни на зразок «гіпербола метафорична» та «гіперболічна метафора».

Іноді порушується питання про те, коли метафору можна розглядати як скорочене порівняння, а порівняння – як розгорнуту метафору. У наукових текстах вживаються терміни «метафоризація», «метафоричність» для позначення появи у слова нових семантичних відтінків і, отже, зміну його змісту внаслідок переносу на нього

властивостей інших об'єктів. Тому в мінімальному контексті здебільшого неможливо точно встановити семантику слова. Наприклад, що означає *вивершити поле, чужі стремена*? Але досить додати ще слово чи кілька слів: *в стоги*, як стає зрозуміло, що йдеться про збирання і зберігання вирощеного в полі врожаю; *коні топчуть виведені на піску букви* дає змогу усвідомити, що мова йде про переслідування репресованих людей вершниками. Таким чином створюється метафоричний контекст, в якому уточнюється як зміст усього фрагмента, так і кожного з його компонентів.

Не завжди можна й одним терміном охарактеризувати тип переносного значення у конкретному вислові. Так, у звертанні *кохані вороги* означення – це оксиморон, епітет, іронія чи, може, й гіпербола. У предикативному сполученні іменника та дієслова *вовк кричить* можна вбачати і алегорію, і уособлення (персоніфікацію), і метафору. З цієї причини створений автором художній образ втілюється не в окремих тропях, а в цілому **комплексі асоціативно пов'язаних образних засобів**. За аналогією з термінами інших лінгвістичних понять їх можна назвати асоціативними рядами – одиничними і паралельними асоціативними гніздами. Наведемо приклади і можливі варіанти вираження того ж змісту без застосування тропів.

Асоціативний ряд

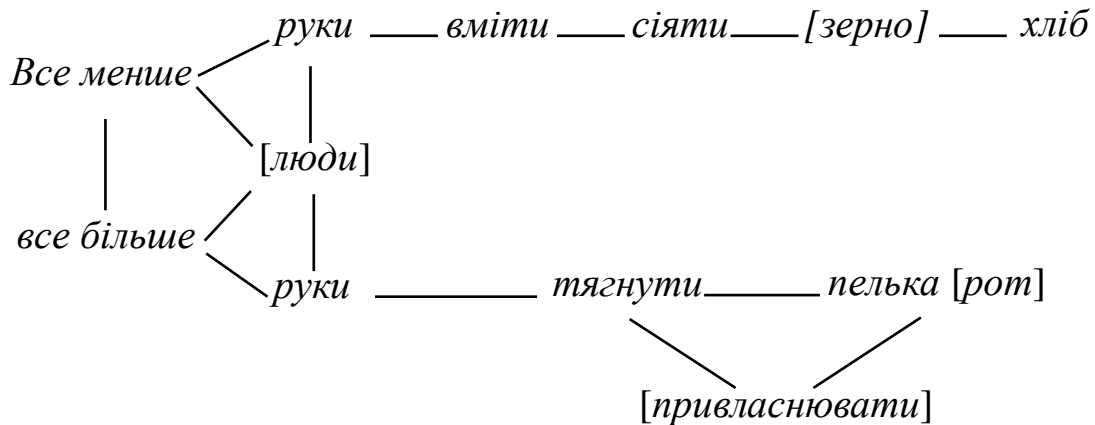
1. *Глухомань, де сосни пахнуть ладаном в кадильниці світань.*

Глухомань – сосни – [живиця] – ладан – кадильниця – [димок] – [туман] – світання

(У сосновому лісі на світанку відчувається запах живиці, що нагадує запах ладану з церковної кадильниці, димок якої подібний до вранішнього туману.)

Паралельні асоціативні ряди

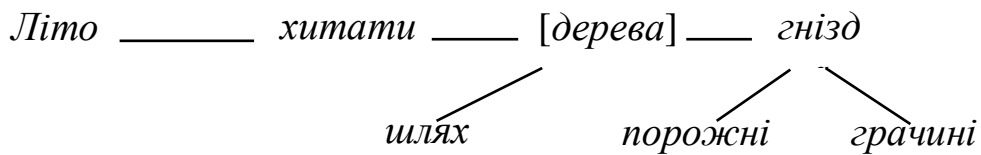
2. *Все менше рук, що вміють сіять хліб,
Все більше рук, що тягнуть все у пельку.*

(Все менше людей, які роблять щось корисне для суспільства, а все більше тих, хто думає про власне збагачення.)

Асоціативне гніздо

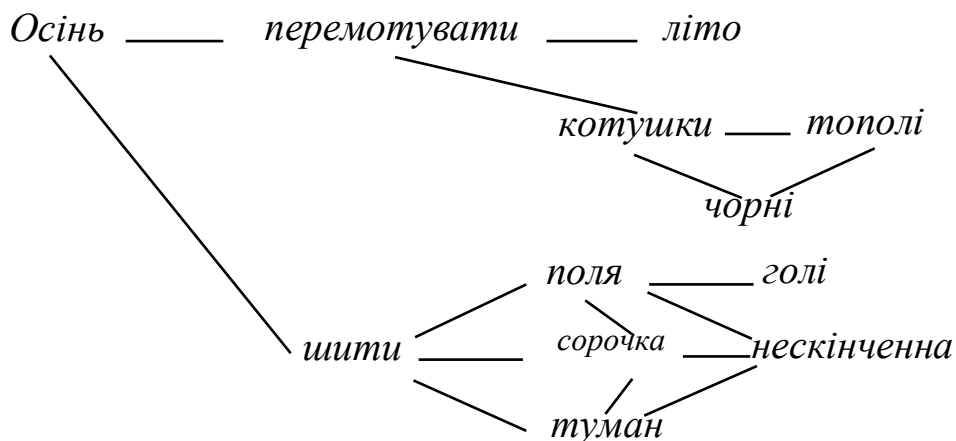
3. Літо хитає над шляхом порожні гнізда грачині.

(У кінці літа на деревах, що ростуть понад шляхом, залишилися порожніми грачині гнізда.)

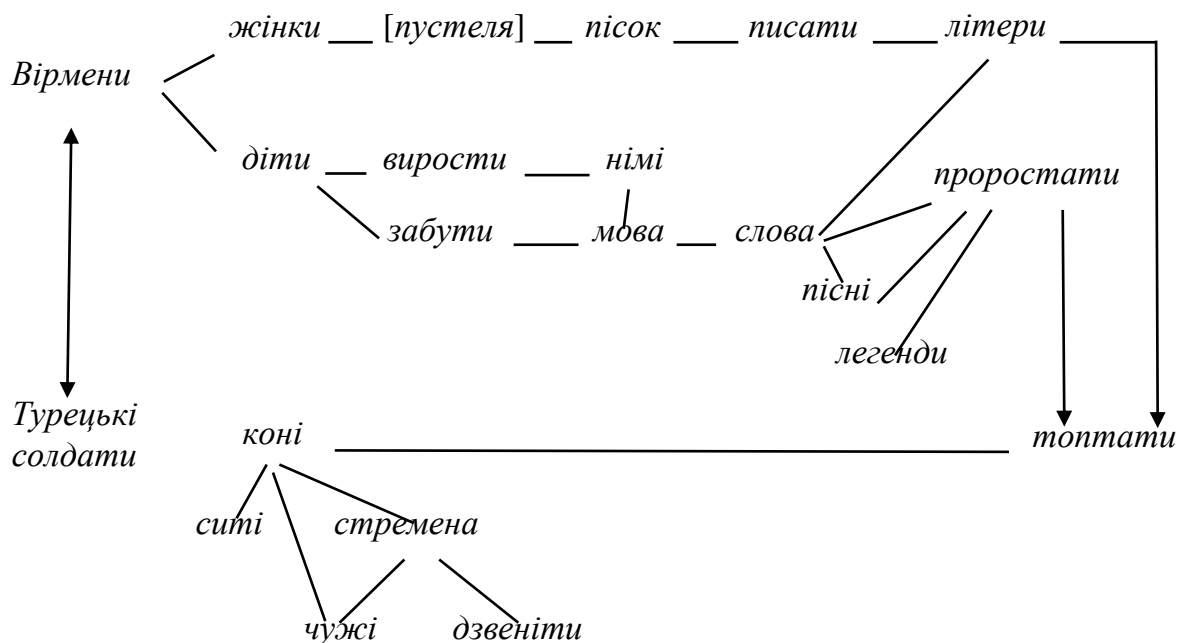
Асоціативне гніздо

4. Осінь перемотує літо на чорні катушки тополі, шиє голим полям нескінченну сорочку з туману.

(Закінчується літо, починається осінь; з тополь облетіло листя, і вони здаються чорними; поля, з яких зібрано врожай, вкрилися туманом.)

Лексеми певного асоціативного гнізда можуть бути використані не стільки в компактному фрагменті вірша, але й у різних його частинах. Так, наприклад, у поезії «Цавет танем», де йдеться про переслідування вірмен турецькою владою на початку ХХ ст., читаємо рядки: *Щоб мову свою рідну їх діти не забули, їм літери виводять вірменки на піску; Ті букочки вірменські виводять, як стеблини, і слізьми поливають, і букви прийнялись; Їх топчуть ситі коні, дзвенять чужі стремена, а букви проростають в легенди і пісні.* В усіх цих уривках використано лексеми одного асоціативного гнізда, якими зображено дії вірменок і їх переслідувачів:

Лексеми таких асоціативних гнізд створюють необхідний контекст і забезпечують змістову і стилістичну цілісність поетичного твору.

Як бачимо з наведеного матеріалу, роль семантичних та асоціативних зв'язків у художньому тексті дуже велика, і їх з метою увиразнення часто і ефективно використовують майстри художнього слова (а серед них і видатна поетеса Ліна Костенко, з творів якої взято використані в статті приклади). А. Мойсієнко слушно зазначає: «Художній текст як образна модель світу завжди передбачає творче,

---

особистісне прочитання-декодування, в якому значну роль відіграє певний життєвий, культурно-естетичний досвід індивіда. Причому, такий досвід нерідко стає визначальним в аксіологічному аспекті» [Мойсієнко 2006, с. 13].

На завершення хочемо зауважити, що завданням нашого дослідження не була (та і не могла бути) повна характеристика поетичного слова Ліни Костенко, – це може стати хіба що темою ґрунтовної монографії, може, й не однієї. Наша мета була набагато скромніша: показати, наскільки уважно і вдумливо треба читати поетичні твори, щоб сприйняти всю багатогранність художнього мовлення, всі нюанси авторської думки і глибину змісту посправжньому високохудожнього твору. Це мали б врахувати і читачі, на яких розраховував автор, а особливо ті, хто аналізує, коментує, пояснює художні твори або й перекладає їх іншою мовою. А також, у міру можливості, всі читачі. Пам'ятаючи, що читання – процес творчий, своєрідний заочний діалог з автором.

РОЗДІЛ 4

СЛОВО У ВИМІРІ КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

4.1. Слово і концепт: методика аналізу

Формування антропоцентричної парадигми в мовознавстві на рубежі тисячоліть поглибило усвідомлення ролі людського чинника в мові та зумовило перехід до осмислення мовних явищ не лише як засобу комунікації або експресії, але й як інструмента когніції. Потреба більш глибокого проникнення в ментальність етносу, вивчення мови й мовлення в широкому контексті культури, суспільства, історії спричинили формування когнітивної лінгвістики як одного з пріоритетних інтегральних напрямків сучасних лінгвальних досліджень.

Важливе місце серед проблем когнітології посідають співвідношення концепту з дотичними до нього поняттями та особливості його об'єктивації у мові, дослідженню яких і присвячено цей розділ. Когнітивній лінгвістиці властива багатоаспектність у потрактуванні концепту, що дає змогу розглядати його в широкому міждисциплінарному контексті, у взаємозв'язку із співвідносними поняттями, насамперед зі словом. Проблеми розмежування концепту і поняття (значення, слова, образу та под.), семантичного і концептуального аналізів торкалося більшість як вітчизняних, так і зарубіжних мовознавців – дослідників концептуальних одиниць, серед яких Н. Арутюнова, А. Вежбицька, С. Воркачов, К. Голобородько, І. Голубовська, С. Жаботинська, В. Жайворонок, О. Залевська, Л. Іванова, В. Іваненко, В. Карасик, Т. Космеда, В. Кононенко, Ж. Краснобаєва-Чорна, У. Карпенко, О. Кубрякова, Дж. Лакофф, Е. Лассан, О. Маленко, В. Маслова, Т. Радзієвська, Е. Рош, М. Піменова, З. Попова, О. Селіванова, М. Скаб, Н. Слухай, В. Старко, Ю. Степанов, Й. Стернін, Р. Фрумкіна, Л. Чернейко та ін.

На неоднозначність термінології когнітивістики вказує О. Кубрякова, зауважуючи, що її потрібно якщо не долати, то принаймні обумовлювати в кожному окремому випадку [Кубрякова

1996, с. 95]. Більшість термінів, за словами А. Вежбицької, переважно є невизначеними або ж визначення неоднотипні, так що насправді «реальний аналіз виконується на основі інтуїції і здорового глузду» [Вежбицкая 1999, с. 75]. Тому, щоб пізнати природу концепту, окреслити його специфіку, необхідно простежити, як відповідний термін співвідноситься з іншими, суміжними, зокрема словом.

Здебільшого зі словом пов'язують вираження концепту в мові, де воно набуває статусу імені концепту – мовного знака, що найбільш повно і адекватно об'єктивує концептуальний зміст.

Як зазначає С. Воркачов, «про зв'язок концепту з вербальними засобами вираження йдеться практично в усіх визначеннях концепту, однак єдності у поглядах щодо конкретних значущих одиниць мови, з якими він співвідноситься, у лінгвоконцептологів ще немає» [Воркачев 2001, с. 68]. Отримуючи статус імені концепту, воно найбільш повно й адекватно передає його зміст.

Якщо за поняттям стоїть реалія, то за концептом – не лише предметна віднесеність, предметний смисл, але й слово – ім'я реалії, слово-знак як певна інтелектуально осмислена сутність або знак смислу. Інші мовознавці справедливо вважають, що головними одиницями вираження концепту є слово і словосполучення (М. Алефіренко, Ю. Степанов), дехто додає сюди і речення (К. Голобородько, О. Кубрякова). Чимало дослідників до засобів вербалізації зараховують також фразеологічні одиниці (М. Болдирев, В. Кононенко, Н. Мех). Окремі лінгвісти серед вербалізаторів називають ще й словотвірні гнізда (В. Левицький, М. Скаб).

Питанням співвідношення концепту і слова загалом займалося багато науковців (М. Алефіренко, С. Воркачов, Л. Грузберг, В. Левицький, Н. Мех, М. Скаб та ін.). Саме слово і словосполучення основними формами вираження концепту вважає М. Алефіренко [Алефиренко 2005, с. 59]). «Концепт може бути вербалізований окремими словами та словосполученнями, фразеологічними одиницями, реченнями та цілими текстами», – зауважує Н. Мех [Мех 2005, с. 21]. Причому концепт динамічний, а слово статичне, воно активізує появу концепту (див. рис. 4.1).

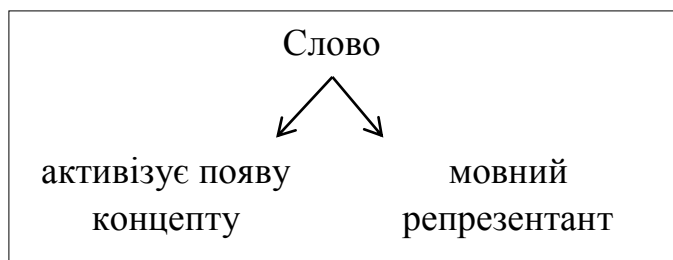

Рис. 4.1. Концепт і слово

На думку З. Попової і Й. Стерніна, було б неправильно говорити «концепт дерево» або «концепт дерева», доцільнішими є формулювання: концепт, репрезентований у мові словом *дерево*, представлений у системі мови словом *дерево*, вербалізований словом *дерево* і т. под. [Попова, Стернин 2007, с. 41]. Дослідники порівнюють слово з умикачем, що «вмикає» концепт у нашій свідомості, активізуючи й «запускаючи» його у процес мислення [Попова, Стернин 2007, с. 79].

М. Скаб, посилаючись на С. Воркачова, зазначає, що загалом «концепт можна було б співвіднести з кореневою морфемою, яка складає основу словотвірного гнізда, але тоді він залишиться без імені» [Скаб 2008, с. 28].

Наголошуючи на взаємозв'язках концепту і слова, В. Жайворонок, С. Нікітіна, Л. Синельникова використовують навіть відповідний термін «слово-концепт». «Концепт – це когнітивна структура, охоплена мовним знаком», – стверджує Л. Синельникова, яка у своїх працях часто послуговується терміном «слово-концепт» [Синельникова 2005, с. 12]. Подібний термін використовує і В. Жайворонок, визначаючи його як «вмістилище узагальненого культурного смислу (сенсу), що дає підстави вважати мовну одиницю культурним концептом». Посилаючись на С. Булгакова, науковець розвиває думку так: «Отже, концепт водночас і форма поняття, і його ідея, втілена у словесних образах буття. Інакше кажучи, слово як ім'я реалії разом з усім набором характерних для нього мовних ознак виступає не лише мовною, а й концептуальною одиницею, концептом» [Жайворонок 2007, с. 10–11]. Водночас мовознавець апелює й до терміна «слово-знак» як «певної інтелектуально осмисленої сутності,

як субстанції значущої, або знаку смислу», який вважає однією із суттєвих розрізнявальних ознак концепту [Жайворонок 2004, с. 25].

На думку Л. Буянової, співвідношення «концепт – слово» є пріоритетним у спробах структурування різних концептуальних сфер [Буянова 2004].

Л. Грузберг, навпаки, вказує на певні відмінності між концептом і словом: 1) внутрішній зміст слова – це його семантика плюс конотації (тобто сукупність сем і лексико-семантичних варіантів плюс експресивна / емоційна / стилістична забарвленість, оцінність і т. ін.), а внутрішній зміст концепту – це своєрідна сукупність смислів, організація яких суттєво відрізняється від структурації сем і лексико-семантичних варіантів слова; 2) концепт характеризує антиномічність, де під антиномією автор традиційно розуміє сполучення двох взаємосуперечливих суджень про той самий об'єкт, кожне з яких істинне щодо цього об'єкта і кожне з яких допускає однаково переконливе логічне обґрунтування; 3) у формуванні концептів досить вагомою є роль нехарактерного для слова суб'єктивного начала; суб'єктивний чинник є одним з імпульсів зміни (руху) концепту і зумовлює більшу його динамічність порівняно зі словом [Грузберг 2002, с. 58–60].

Необхідно вказати на те, що, зважаючи на мовне (словесне) вираження концептів, науковці зазвичай тлумачать їхню семантику не як лексичне значення, а дещо ширше: семантика слова-концепту охоплює весь комплекс позамовних значень, набутих унаслідок колективного досвіду людства [Синельникова 2005, с. 12]. Концепти пов'язують смислові характеристики словесного знака із системою традицій і духовних цінностей народу [Манакин 2004, с. 27]. Подібні думки у свій час висловлював О. Потебня, тлумачення поняття у працях якого виводиться за межі «чистої логіки» і пов'язується з особливостями «народного духу» та, співвідносячись безпосередньо зі словом, не ототожнюється з ним [Потебня 1999, с. 37].

Визнаючи концепт планом змісту мовного знака, С. Воркачов включає до семантичної сфери останнього всю комунікативно значущу інформацію: парадигматичні, синтагматичні і дериваційні зв'язки; прагматичну інформацію, зумовлену експресивною та ілокутивною функціями; а також когнітивну пам'ять слова – смислові

характеристики мовного знака, пов'язані із системою духовних цінностей носіїв мови [Воркачев 2001, с. 66]. Водночас, зважаючи на те, що слово як елемент лексико-семантичної системи завжди реалізується у складі відповідної парадигми, співвідноситься з кількома лексичними одиницями, С. Воркачев робить висновок, що концепт теж співвідноситься з планом вираження лексико-семантичної парадигми – власне лексичними, фразеологічними, афористичними засобами [Воркачев 2001, с. 68]. Тим самим, концепт мислиться ширше, ніж слово, яке є його ім'ям, він може виражатися словами-синонімами, демонструючи близькість сигніфікативних полів слів-номінантів, та іншими мовними засобами, що, у свою чергу, уможлиблює вивчення його в контексті. «Ім'я концепту – це не єдиний знак, що може активувати концепт у свідомості людини, причому, чим різноманітніший потенціал знакового вираження концепту, тим вища його ціннісна значущість у межах мовного колективу» [Слышкин 2000, с. 17].

У дослідженні також схилиємося до думки, що слово – це лише один із мовних репрезентантів концепту, а тому ототожнювати концепт і слово не можна.

Вказівку на зв'язок концепту з вербальними засобами вираження містять практично всі лінгвокультурологічні визначення, в яких його трактують як: «повнозначний (сигніфікативний) образ, що відображає фрагмент національної картини світу, узагальнений у слові» (В. Нерознак); «ідеальне, що представляє єдність «мова – думка» (О. Снитко); «будь-яку дискретну одиницю колективної свідомості, що відображає предмет реального або ідеального світу в національній пам'яті мови у вербально означеному вигляді» (О. Бабушкін) [цит. за: Воркачев 2001, с. 68].

Значного поширення в лінгвістиці набула також думка, згідно з якою концепт може пов'язуватися не лише з тим чи іншим словом, але і з його окремим словниковим значенням. Спираючись на вчення С. Аскольдова, її розвинув Д. Лихачов у статті «Концептосфера російської мови». У ній автор стверджує, що «концепт існує не для самого слова, а для кожного основного (словникового) значення слова окремо», причому він не безпосередньо виникає зі значення слова, «а є результатом зіткнення словникового значення слова з особистим і

народним досвідом людини» [Лихачев 1993, с. 4]. Із цього випливає, що концепт може співвідноситися лише з окремим лексико-семантичним варіантом багатозначного слова. Яке зі словникових значень слова заміщує собою концепт, стає зрозумілим зазвичай із контексту, а інколи – навіть із загальної ситуації. І слово, і його значення, а також концепти цих значень обов'язково існують у відповідній людській «ідеосфері», зумовленій індивідуальним досвідом людини, набутими нею знаннями і навичками тощо.

Осягнути смисл концепту, за словами А. Вежбицької, «ми можемо лише через слова (ніхто поки що не винайшов іншого способу)» [Вежбицкая 1999, с. 293]. На думку Ю. Степанова, в культурі немає абстраговано духовних концептів: вони представлені словом чи матеріальним предметом [Степанов 2004, с. 75].

Отож, хоча здебільшого вербалізацію концепту в мові пов'язують із лексемою, яка набуває статусу імені концепту – мовного знака, що найбільш повно і адекватно об'єктивує концептуальний зміст, проте ім'я концепту – це не єдиний знак, що може активувати його у свідомості людини.

Загалом питання мовної реалізації концептів у своїх працях торкалися такі вчені, як А. Вежбицька, О. Задорожна, В. Зусман, Л. Компанцева, Т. Космеда, М. Піменова, В. Старко, Ю. Степанов, Т. Романова та ін. При цьому вони розмежовували вербальні (словесні, мовні) і невербальні (жести, рухи тощо) концепти (В. Зусман), прямі і непрямі засоби їхньої мовної репрезентації (А. Вежбицька) або зосереджували увагу на якомусь одному вербалізаторі (Н. Арутюнова, С. Воркачов, В. Жайворонок) чи на сукупності мовних засобів як «вербальному еквіваленті концепту» (Т. Романова, В. Старко).

На думку В. Карасика, концепт може виражатися сукупністю мовних і немовних засобів, які прямо чи опосередковано уточнюють і розвивають його зміст [Карасик 2004, с. 110]. Прямі і непрямі вербалізатори концепту розрізняє А. Вежбицька. Під прямими розуміє «лексичні сім'ї», тобто слова, етимологію яких можна звести до ключової лексеми концепту, непрямі, на її думку, включають сполучуваність, граматичні характеристики лексем та іншу інформацію, з якої можна вивести ознаки концепту [Вежбицкая 1997, с. 92]. В україністиці подібну думку висловлює В. Кононенко,

зауважуючи: «Навколо слова, що позначає концепт, і пов'язаних із ним слів-понять створюється певне семантичне поле, максимальний і достатній контекст, у межах якого й виявляються численні конотативні супроводи, додаткові значення, асоціативно-оцінні ряди» [Кононенко 2004, с. 19].

За словами М. Піменової, концепт є утворенням, «розпорошеним у мовних знаках, які його об'єктивують», тому для відтворення його структури необхідно дослідити весь мовний корпус, за допомогою якого він репрезентується (лексичні і фразеологічні одиниці, паремійний фонд тощо), включаючи систему стійких порівнянь, які закарбували образи-еталони, питомі для певної мови [Піменова 2004, с. 9].

Намагаючись уніфікувати знання про вербалізатори концепту, багато науковців помітно розширюють уявлення про них. Зокрема, зараховують до таких одиниць синоніми, антоніми, типові синтаксичні позиції, сполучуваність, семантичні поля, метафори, фразеологізми, мовні шаблони тощо [Арутюнова 1994, с. 3] або ж зауважують, що вербалізований концепт «виражається лексичними, фразеологічними, пареміологічними одиницями, прецедентними текстами, етикетними формулами й тактиками мовної поведінки» [Рудакова 2007, с. 17]. В. Старко серед вербалізаторів концепту називає етимологію слів, що виражають те чи інше поняття, а також оцінки, образні асоціації [Старко 2004, с. 5].

Л. Лисиченко, Т. Ковальова, А. Уфімцева, Г. Щур як мовні вербалізатори концепту розглядають різні семантичні блоки (лексико-семантичні і лексико-граматичні групи, тематичні групи, лексико-семантичні і фразеологічні поля або парадигми та под.), що характеризуються спорідненістю значень, тематики, сфери вживання, але відрізняються певними ознаками.

Як бачимо, концепт вербалізується в мові різнорівневими засобами: лексичними та фразеологічними одиницями, структурними та позиційними схемами речень, текстами та сукупностями текстів. На те, що концепт має детерміновану семантичними значеннями форму, яка характеризується етнокультурною зумовленістю, оскільки «в ній відображені всі конотативні, модальні, емоційні, експресивні,

прагматичні та інші оцінки, все індивідуальне, властиве цій мові», звертає увагу В. Маслова [Маслова 2004, с. 35].

Останнім часом все частіше для термінологічної ідентифікації сукупності мовних засобів, що об'єктивують (вербалізують, репрезентують) концепт, уживають терміносполуку «номінативне поле», учення про яке повною мірою висвітлене в навчальному посібнику З. Попової і Й. Стерніна «Когнітивна лінгвістика». Зауважимо, що сам термін «поле» часто вживається недиференційовано поряд із такими, як «лексико-семантична група» або «тематична група». Розрізняють лексичні, граматичні, синтагматичні, асоціативні та інші поля. Під номінативним полем концепту зазвичай розуміють сукупність мовних засобів, які об'єктивують (вербалізують, репрезентують) концепт у певний період розвитку суспільства [Попова, Стернин 2007, с. 66]. Науковці зауважують, що воно включає одиниці різних частин мови та відрізняється від традиційної стратифікації лексичної системи національної мови – лексико-семантичної групи, лексико-семантичного поля, лексико-фразеологічного поля, синонімічного ряду, асоціативного поля – тим, що має комплексний характер й охоплює всі перелічені типи структур [Попова, Стернин 2007, с. 66].

За З. Поповою і Й. Стерніним, номінативне поле концепту включає: прямі номінації концепту, які служать його іменем, та його системні синоніми, похідні від основного репрезентанта назви; спільнокореневі слова, деривативно пов'язані з основними вербалізаторами концепту; контекстуальні синоніми та okazіональні індивідуально-авторські номінації; стійкі сполучення слів і фразеологічні одиниці в широкому розумінні (словосполучення, паремії, афоризми тощо); вільні словосполучення, в яких об'єктивуються ті чи інші ознаки концепту; метафоричні номінації та суб'єктивні словесні дефініції, а також різні лексикографічні тлумачення вербалізаторів концепту в енциклопедіях, довідниках, лінгвістичних словниках; тематичні наукові або науково-популярні, художні і публіцистичні тексти; сукупності текстів; асоціативні поля [Попова, Стернин 2007, с. 69–71]. Сюди можна додати також і синтаксичні одиниці, які в якості вербалізаторів концепту вивчені ще недостатньо.

На думку М. Слободян, «у номінативне поле концепту входять його прямі номінації (ключове слово та його синоніми), номінації різновидів денотата концепту, асоціативне поле ключового слова-репрезентанта концепту (виражають ознаки, які належать до ядра концепту), а також стійкі порівняння, фразеологічні одиниці та паремії (формують периферію змісту концепту). Побудова номінативного поля концепту здійснюється на основі використання лексикографічних джерел (тезаурусних, синонімічних, тлумачних, фразеологічних словників), а також суб'єктивного мовного досвіду дослідника та, за необхідності, даних асоціативного експерименту, проведеного серед носіїв мови» [Слободян 2009, с. 109]. Отож, номінативне поле концепту будується насамперед шляхом суцільної вибірки зі словників різних типів та етнографічних джерел прямих номінацій концепту, їхніх синонімів, дериватів тощо.

Водночас З. Попова і Й. Стернін виокремлюють два підходи, за допомогою яких можна досліджувати номінативне поле концепту. Перший із них передбачає виявлення тільки прямих номінацій концепту – його ключових репрезентантів та їх синонімів, тоді як другий дає змогу з'ясувати все, що доступне дослідникові [Попова, Стернін 2007, с. 177]. Ядром номінативного поля науковці вважають ключове слово – лексичну одиницю, яка найповніше передає певний концепт, а також синоніми до неї, що характеризуються високою частотністю, найбільш загальні за смыслом, ужиті в прямому значенні, стилістично нейтральні, без емоційно-експресивних і темпоральних обмежень та мінімально залежні від контексту. Периферійні компоненти, на їхню думку, встановлюються через аналіз художніх і публіцистичних текстів, побудову лексико-фразеологічного поля, асоціативного поля, дериваційного поля ключового слова, пареміологічного поля, аналіз стійких порівнянь із номінантами концепту тощо [Попова, Стернін 2007, с. 180–186].

В. Карасик, досліджуючи особливості вербалізації концептів, розрізняє три способи їхнього опредмечення: позначення, вираження та опис. Під позначенням науковець розуміє присвоєння концептуалізованому поняттю певного найменування, спеціального знака; під вираженням – усю сукупність мовних і немовних засобів, що ілюструють, уточнюють та розвивають його основне значення; а

опис визначає як спеціальну дослідницьку процедуру тлумачення значення імені концепту та зауважує, що всі вони можуть брати участь у формуванні його номінативного поля [Карасик 2004, с. 110–111].

Отже, концепт як згусток певних понять і уявлень, отриманих людиною упродовж свого життя, вербалізується різними мовними засобами, що формують його номінативне поле, яке має комплексний характер і включає в себе різні групи лексики, тобто сукупність номінацій, та інші мовні одиниці. Проте основним засобом його презентації в мові залишається слово.

Звернення когнітивної лінгвістики до такого об'єкта дослідження, як вербалізована інформація, спонукало мовознавців до визначення специфіки концептуального і семантичного аналізів. Хоча відмінність між ними не викликає сумнівів, науковці нерідко вважають концептуальний аналіз своєрідним продовженням семантичного (Т. Романова, М. Алефіренко, М. Толстой, В. Левицький та ін.). Зокрема, Т. Романова пропонує під концептуальним аналізом розуміти «дослідження вираженого у словах мисленнєвого (когнітивного) змісту, ціннісних (модальних) конотацій і мотиваційно-прагматичних установок» [Романова 2005, с. 23]. Тому при описі концептів подекуди переважає розгляд їхніх мовних репрезентацій, що може призводити до ігнорування будь-якої базової когнітивної моделі й обмеження концептуального аналізу описом лінгвальних одиниць – ключових репрезентантів концепту. Так, наприклад, М. Алефіренко вважає семантику мовного знака головним джерелом знань про зміст репрезентованого концепту. А звідси і відповідний дослідницький шлях – від семантики мовного знака до змісту відповідного концепту [Алефіренко 2005, с. 183].

Водночас більш переконливою видається думка, що традиційний семантичний аналіз і концептуальний аналіз мають все-таки різні об'єкти дослідження і різні завдання: якщо семантичний аналіз пов'язаний із тлумаченням значення слова, то концептуальний направлений на знання про світ, «будь-які уявлення – наївні, наукові, досвідні і навіть хибні, що в сукупності становлять концепт» [Кононенко 2008, с. 113]. За словами О. Кубрякової, семантичний аналіз спрямований на встановлення змістової структури слова, тобто його денотативних, сигніфікативних і конотативних значень, а

концептуальний передбачає пошук загальних концептів, підведених під один знак [Кубрякова 1991, с. 85].

Дослідники зазначають декілька розрізняваних рис цих двох типів аналізу. Так, для семантичного аналізу характерні: знакова репрезентація, лінійність, пояснювальний характер стосовно слова. Натомість концептуальному відповідно властиві: ментальна абстрагованість, специфікованість, реляційна модельність та спрямованість на сферу знань. Якщо концептуальний аналіз ґрунтується на вербалізації певної частини знань і тому може представляти їх конкретні структури (образні схеми, картоподібні репрезентації), то семантичний здатний набувати характеру нелінійного моделювання. Тому основною відмінністю між обома типами аналізу доцільно вважати напрямок моделювання: від знань до знаків – для концептуального і від знаків до знань – для семантичного [Селіванова 2006, с. 262].

Крім того, семантичний аналіз передбачає урахування всіх значень слова у його зв'язках і відношеннях з іншими лексемами, тоді як концептуальний має на меті встановлення смислу, навколо якого групуються слова, категорії, ширше кажучи, знання. Тим самим «концептуальний аналіз передбачає включення в систему понять різних когнітивних категорій – предметності, означуваності й процесуальності, входження імені в предикатне оточення стає визначальним чинником опису й імені концепту» [Кононенко 2004, с. 6–7].

Нерідко вчені пов'язують різницю між семантичним і концептуальним аналізами з відмінністю між значенням і концептом. Так, Е. Лассан тлумачить значення як знання про умови вживання слова для називання певної референтної ситуації і передачі інформації про неї слухачеві з метою діалогічної взаємодії з ним, а концепт – як знання про певну сутність, сформовані внаслідок міркувань (автокомунікації) над відповідною референтною ситуацією, що передаються з метою розкриття власних установок і впливу на установки адресата. Спираючись на це, дослідниця вбачає мету семантичного аналізу в установленні структури лексичного значення на основі синтагматичних і парадигматичних зв'язків лексеми. На противагу цьому концептуальний аналіз, вважає, спрямований на

виявлення оцінного ставлення носіїв культури до позначуваної лексемою ситуації через аналіз дискурсів і співвідношення феномену, який не можна спостерігати безпосередньо, з явищами рівня реальності, які сприймаються чуттєво [Лассан 2002, с. 12].

Проблеми співвідношення семантичного і концептуального аналізів торкається Л. Чернейко. За Л. Чернейко, це різні види аналізу, хоч і взаємопов'язані: результатом концептуального аналізу є виявлення гештальтів – асоціативних контурів слова, характерних для носіїв певної культури, які можна вивести з метафоричної сполучуваності імені концепту [Чернейко 1995, с. 74]. Зазначимо, що коли Л. Чернейко уявляє результати концептуального аналізу у вигляді гештальтів, то Е. Лассан описує концептуальний зміст імені мовою семантичних примітивів [Лассан 2002].

Особливістю концептуального аналізу, на думку В. Старка, є те, що він передбачає вихід за межі мовного матеріалу. Мовні дані залишаються центральними, але для експлікації різних концептів залучають і позамовні репрезентанти концепту, етнокультурні відомості тощо. Крім того, у межах цього аналізу висунуто вимогу психологічної достовірності дослідницьких побудов, згідно з якою останні мають не тільки узгоджуватися з масивом виразників концепту, а й підлягати принципам функціонування людської психіки [Старко 2007, с. 38].

Водночас науковці зауважують, що аналіз концепту передбачає спирання на контексти зовсім іншого плану, ніж семантичний аналіз. Слово реалізує себе в мовленнєвих контекстах, концепт же формується в «текстах культури», і джерелами відомостей для розуміння концептів служать: прецедентні тексти, зокрема прислів'я, приказки, афоризми, стійкі сполучення слів, назви відомих творів духовної культури, поширених наукових теорій і т. ін.; художні дефініції, а також концепції, вироблені в тому чи іншому творі... [Грузберг 2002, с. 58].

Тісний зв'язок концепту з асоціативним простором імені, що мислиться як деяка форма семантичних сіток, що існують у свідомості, дозволяє, на думку О. Селіванової, доповнити концептуальний аналіз, на відміну від семантичного, експериментальними методиками – асоціативним і рецептивним експериментом [Селіванова 2000, с. 140].

Отож, нові тенденції у лінгвістиці на межі тисячоліть активізували і нові методи дослідження, зокрема науковий інтерес до концептуального аналізу як різновиду лінгвістичного. Саме концептуальний аналіз дає змогу виявити специфіку вербалізації концепту в мовній картині світу відповідного етносу, описати механізми відбору лексичних, фразеологічних, граматичних та інших засобів репрезентації різних етнокультурних понять у мові, встановити взаємозв'язки між концептом і словом тощо.

«Концептуальний аналіз сьогодні стає провідним методом дослідження в різних гуманітарних науках – когнітології, філософії, лінгвістиці, гендерології, культурології, теорії міжкультурних комунікацій, соціології, психології», – стверджує Л. Компанцева [Компанцева 2005, с. 90]. Подібну думку розгортає О. Кубрякова, зауважуючи, що «метод когнітивної науки полягає у спробі поєднати дані різних наук, гармонізувати і знайти смисл у їхніх співвідношеннях» [Кубрякова 1994, с. 35–36]. За словами М. Скаб, концептуальний аналіз є, ним активно користуються, його існування намагаються обґрунтувати. Вважають, що нині існує багато різновидів концептуального аналізу або, як їх ще називають, методик, «спільним для яких є те, що вони розглядають питання створення цілісної концепції співвідношення мови і мислення, способів вираження у мові позамовної дійсності, знань про світ, законів організації мовної картини світу» [Скаб 2008, с. 42]. На думку дослідниці, кожен науковець пристосовує концептуальний аналіз для вивчення «свого» концепту [Скаб 2009, с. 6].

Відомо чимало методик концептуального аналізу [Слухай, Снитко, Вільчинська 2011; Скаб 2008; Космеда, Плотнікова 2010], який нерідко тлумачать як спільну назву для цілої групи лінгвістичних методів дослідження структур репрезентації знань [Старко 2007, с. 31], проте розглянемо насамперед ті, що передбачають встановлення мовних засобів вербалізації концепту, проектують його вивчення на зв'язок зі словом.

Так, М. Скаб пропонує дослідження концепту на основі аналізу семантичного простору слова. Модель семантичного простору об'єднує всю сукупність значень слова, які функціонують у мові й мовленні та реалізуються в усіх напрямках розгортання його

семантики, зокрема при розширенні змістової структури лексеми й виникненні похідних утворень, а також у сполучувальних властивостях аналізованого слова [Скаб 2006, с. 358]. Дослідниця вважає, що застосування такої методики дасть змогу не лише визначити основні, суттєві, та другорядні елементи концепту, але й з'ясувати етнокультурний компонент у семантиці слова, що сприятиме виявленню мовної картини світу.

В аспекті нашого дослідження актуалізується інтерес до методики етимологічного аналізу концептів, уперше запропонованої Ю. Степановим. Після встановлення мовного репрезентанта концепту, на думку вченого, потрібно дослідити етимологію його імені, тобто джерело походження слова і спосіб його творення, оскільки внутрішня форма є першоосновою, з якої виникли і розвиваються інші концептуальні шари [Степанов 2004, с. 10]. Історико-етимологічний аналіз концепту виявляє істотні характеристики, пов'язані з давнім призначенням слова, тобто імені концепту, що належить до системи цінностей мовного колективу і виражає особливості його світобачення. Джерелом, що допомагає вивчати концепт в діячоронії та встановлювати механізми його формування, є насамперед етимологічні словники.

Методику структурно-семантичного аналізу концептів у свій час розробив І. Михальчук. Концептуальну модель він розуміє «як спосіб експлікації семантичної структури концепту». Оскільки таке моделювання включає в себе визначення базових компонентів концептуальної семантики і виявлення зв'язків між ними, то вчений розглядає ці зв'язки в синхронному і діячоронному аспектах, що дає змогу простежити еволюцію концепту [Михальчук 1997, с. 29].

Серед методик концептуального аналізу вирізняється етноцентрична концепція А. Вежбицької. На думку дослідниці, за участю обмеженого набору семантичних універсальних елементів можна виявити все розмаїття породжуваних людиною ідей – концептів, що втілюються в лексичних одиницях, а також ціннісні орієнтації, специфічні для тієї чи іншої культури [Вежбицкая 2001, с. 3].

С. Нікітіна простежує специфіку концептуального аналізу в народній культурі, стверджуючи, що семантичний опис слів-концептів

можна здійснювати лише через визначення їхніх зв'язків з іншими концептами цієї ж культури. Описуючи відношення між такими словами-концептами, можна отримати часткове тлумачення потрібного слова. Сума всіх часткових тлумачень і буде достатньо повним семантичним описом-поясненням слова-концепту. Цей тип концептуального аналізу С. Нікітіна називає «розчленованим визначенням» [Никитина 1991, с. 118].

Нерідко вчені зазначають, що значно більшу кількість ознак концептів, порівняно з тією, яка узята зі словників, «можна отримати завдяки вивченню лексичної сполучуваності ключового слова» [Попова, Стернин 2001, с. 104]. На особливу увагу заслуговує аналіз саме метафоричної сполучуваності імені концепту, який допомагає встановити образні характеристики досліджуваного явища (В. Телія, О. Кондратьєва, М. Красавський). Зокрема, В. Телія зауважує, що «саме вивчення сполучуваності (передусім метафоричної) видається багатьом лінгвістам основою методу концептуального аналізу» [Телія 1991, с. 53]. На основі метафоричної сполучуваності представники Кемеровської лінгвістичної школи на чолі з М. Піменовою апробували методикку концептуального аналізу, що полягає «у вивченні самого значення слова, в якому фокусуються не лише ознаки, необхідні та достатні для ідентифікації означуваного, але й найвні знання про означуване, що реалізуються в метафорах і метонімії» [Пименова 2007, с. 14].

Необхідно наголосити на тому, що, застосовуючи за потреби певні розглянуті методики концептуального аналізу, в нашому дослідженні враховуємо також підхід, зорієнтований на поглиблене вивчення оцінної сфери концептів, який визначаємо як метод семантико-аксіологічного поля. З одного боку, він є актуальним з огляду на те, що і для концепту, і для концептосфери характерне структурування за принципом поля (З. Попова, Й. Стернін, Л. Бабенко, В. Маслова, В. Ніколаєва). Переваги такого структурування пов'язані передусім із тим, що при цьому більш повно розкривається діалектика взаємозв'язку мовних явищ із позамовною дійсністю, виявляються особливості лінгвальної свідомості, насамперед її національно-специфічні риси.

Поширення наукових ідей, пов'язаних із становленням когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології, зумовило перегляд деяких традиційних понять та виникнення нових, серед яких і поняття концептуального поля. Важливо наголосити, що семантика одиниць такого польового об'єднання становить діалектичну єдність мовного значення і позамовного смислу, а самі поля охоплюють систему відповідних понять історії, культури, літератури того чи іншого народу, особливості його менталітету, національного характеру, мислення, психології [Кононенко 1996, с. 103], утворюючи тим самим складну і специфічну для кожної мови картину світу. За словами Т. Космеди, «сьогодні науковці вважають правомірним уживання теорії поля для аналізу засобів вербалізації концепту, оскільки слово є ім'ям концепту» [Космеда, Плотнікова 2010, с. 66].

Заслуговує на увагу і факт структурування такого поля, зокрема виділення в ньому двох рівнів: мовного – рівня слів і фразеологізмів та концептуального – рівня виражених ними лексикалізованих і нелексикалізованих концептів [Гольдберг 2001, с. 57]. Додамо, що польовий підхід до змістової структури лексеми значно розширює уявлення про семантичний об'єм слова, яке виступає основним мовним репрезентантом концепту.

З іншого боку, щодо аксіологічної домінанти в назві запропонованого методу, то вона якраз і передбачає зосередження дослідницької уваги на різних конотативних ознаках концепту, основною з яких вважаємо оцінність, оскільки центром концепту, як і центральним принципом культури, якій він належить, завжди є цінність (В. Карасик). «Якщо про якийсь феномен носії культури можуть сказати «це добре (погано, цікаво, образливо і т. ін.)», то цей феномен формує у відповідній культурі концепт» [Миллер 2000, с. 42].

Завершуючи розгляд проблематики концептуального аналізу, зазначимо, що він відрізняється від семантичного та охоплює сукупність методів, прийомів, методик, які забезпечують виявлення мовно-ментальної природи концептуальної одиниці насамперед через її зв'язки зі словом. Певні елементи такого аналізу представлені в алгоритмах М. Піменової (пропонує досліджувати лексичне значення та внутрішню форму слова, що номінує концепт; виявляти синонімічний ряд лексеми; встановлювати способи концептуалізації як

вторинного переосмислення відповідної лексеми тощо) [Пименова 2007, с. 15]; Ж. Краснобаєвої-Чорної (включає окреслення ядра концепту на основі словникових дефініцій однойменної лексеми в різні історичні періоди; опрацювання ідеографічної структури концепту; добір фонові інформації (зі словників різних типів: етимологічних, тлумачних, міфологічних, культурознавчих, етнолінгвістичних тощо)) [Краснобаєва-Чорна 2009, с. 42]; Т. Космеди (передбачає розгляд і основної номінації концепту, і її синонімів; встановлення етимології позначуваного знака – імені концепту; встановлення словотвірних ознак усіх номенів концепту тощо) [Космеда, Плотнікова 2010, с. 70–73]; З. Попової (пропонує визначення номінативного поля концепту; аналіз і опис семантики мовних засобів, що входять у нього, тощо) [Попова, Стернин 2007, с. 195].

У наступному підрозділі проілюструємо використання згаданих методик та прийомів для дослідження особливостей мовної вербалізації сакрального концепту «Бог», передусім встановлення номінативного поля концепту, етимологічної реконструкції внутрішньої форми імен концепту, їхньої метафоричної сполучуваності та дериваційних можливостей.

4.2. Особливості вербалізації сакрального концепту «Бог» в українській етнолінгвокультурі

Наявність великої кількості номінацій концепту засвідчує «високу номінативну щільність цього фрагмента мовної системи, що відображає актуальність вербалізованого концепту в народній свідомості» [Попова, Стернин 2007, с. 8]. До таких повною мірою належить сакральний концепт «Бог».

Упродовж тривалого часу філософи, теологи, лінгвісти намагалися дослідити відповідне поняття. Нові можливості в цьому напрямку з'явилися наприкінці ХХ ст. з активізацією лінгвокультурних досліджень та поширенням у науковому обігу категорії «концепт», яка охоплює те, що індивід знає, передбачає, уявляє про об'єкти світу.

Основною лексичною одиницею на позначення концепту «Бог» є слово *Бог*. У науковій картині світу поняття, номіноване цією

лексемою, визначається як «сакральна персоніфікація Абсолюту в релігіях теїстичного типу, що характеризується тотожністю сутності та існування» [НФС 2001, с. 110], «творець світу і детермінант усього, що в ньому відбувається» [НФС 2001, с. 38]. На рівні наївної свідомості – це передусім «творець, володар таїн земних і космічних, про якого у давніх українців було своє розуміння як про єдиносущого Господа, спасителя світу, що прийде до людей й охоронить від зла» [Войтович 2005, с. 34].

Зауважимо, що для пересічних мовців актуальними є не стільки наукові дефініції вказаного поняття, скільки ті смисли, що виявляють себе у так званій «наївній релігії», репрезентовані в мові самостійною лексичною мікросистемою назв Бога. Суттєві відмінності в інтерпретації Бога засвідчує мовна об'єктивація відповідного концепту в язичницькому і християнському сценаріях, до яких привертають увагу Ю. Карпенко, Л. Панова, О. Федик. Перш за все розмежування християнського і язичницького бога виражається за допомогою графічного показника: написання слів, що вживаються на їх позначення, відповідно – з великої (*Бог*) і малої (*бог*) літери. Простежуються й окремі граматичні особливості – вживання першого слова лише в однині (*Бог*), а другого – як в однині, так і множині (*бог – боги*); відсутність родових корелятивів у першого і наявність їх у другого (*бог, богиня, божество*). Спостерігаються також і деякі особливості сполучуваності, наприклад, у язичництві – *бог сонця, бог грому* та ін. Ще однією диференційною ознакою є формування різних лексичних гнізд навколо цих теонімів. Для лексеми *Бог* – це *Господь, Всевишній, Творець, Спаситель, Вседержитель* та под., для слова *бог* – передусім *божество*. Щодо спільних ознак, то з огляду на антропоцентричний характер мови Бог в обох сценаріях визначається насамперед як сила персоніфікована, а відтак, наділена людськими предикатами, яка, проте, на відміну від людини, є всемогутньою, всесильною, всезнаючою, довершеною та, найголовніше, безсмертною.

І хоча в сучасній світоглядній парадигмі основним сценарієм для розуміння Бога є християнський, оскільки він постійно підживлюється релігійною практикою, проте розгляд відповідного концепту почнемо саме з язичницького як історично первинного, що практично існує як пам'ять слова. Причому подальший виклад будемо за принципом від

ієрархій земних до небесних, розуміючи під ієрархією порядок підпорядкування в системі понять «Бог» – «світ» – «людина». Зауважимо також, що, спираючись на певні орфографічні норми, розрізняємо написання відповідного теоніма у згаданих сценаріях з малої і великої букви.

Язичницький сценарій: ієрархія земна

Передусім запропонований лінгвокультурний сценарій для лексеми *бог(и)* базується на прототипному розумінні богів як «міфологічних персонажів, що репрезентують вищий рівень релігійно-міфологічної системи епохи язичництва» [СД 1995, с. 204]. Віра в богів – це поступальний етап цивілізаційного розвитку, який демонструє контакти між сферою сакрального і профанного та виступає основою для виникнення нових релігійних ідей. На рівні богів міфологічне начало знаходило достатньо індивідуалізовані форми вираження, найбільш повно реалізувався антропологічний шар давніх релігійно-міфологічних уявлень, людина втягувалась в активне спілкування зі сферою Божественного.

Відомо, що віра в різних богів, кожен з яких відповідав за певну сферу буття, називається політеїзмом. Водночас це не єдині вірування, характерні для язичницького світогляду. Проте є всі підстави стверджувати про наявність у давніх народів, крім політеїстичних, також анімістичних, пантеїстичних та монотеїстичних вірувань. Анімістичні уявлення зумовлені вірою в те, що за кожним явищем природи стоїть персоніфікована істота – дух, прихильний або ворожий до людини. Пантеїзм ґрунтується на ототожненні бога з природою (що є близьким до анімізму), і, нарешті, монотеїзм передбачає існування єдиного бога.

Відтак, в язичницькій картині світу обожествлялися ніч, поріг, стіл та інші предмети родинного культу; окремо виділялися божки природи, яких було чимало (І. Огієнко), та започатковувався монотеїзм, щоправда, досить віддалений від сучасного. Привертає увагу спільність деяких міфологічних індоєвропейських назв на позначення верховного божества, як-от: дінд. *dyaus pita*, лат. *Juppiter*, лит. *devas*, слов. *div*, що вказує на тотожність віри в різних

індоєвропейських народів в єдину вищу небесну силу [ВИРМ 2006, с. 293–294].

Уже в кінці язичницького періоду у слов'ян поширюються локальні системи богів із відповідною ієрархією, культом, з'являються храми. Серед богів починають виділятися такі, що стають центрами, навколо яких групуються всі інші (як у випадку з Перуном у київському пантеоні). За словами М. Костомарова, слов'янське розуміння бога – це не ототожнення його з природою і не розуміння природи як божества; слов'яни поклонялися не дубу, не каменю, а тій силі, яка їх створила [Костомаров 1994, с. 201–203]. Слов'янська міфопоетична уява все частіше змальовує єдиного верховного бога в язичницькій картині світу. У світогляді давніх українців таким «єдиносущим Господом, Богом Творцем міг бути Бог Всебог (Дідо-Всевідо), якого ще називали Великим Богом, Старим Богом, Прабогом» [Войтович 2005, с. 34].

І хоча цитована думка, особливо щодо найменувань такого бога, викликає застереження, проте вона знаходить підтвердження у фольклорі – казках, легендах, переказах. У них народна уява часто змальовує бога у вигляді старця, наділеного надприродною силою, який ходить по землі і творить чудеса – зцілює хворих, робить бідних багатими (наприклад, казка про названого батька). Зазвичай такий бог – уособлення правди і справедливості.

З погляду мовної концептуалізації бога в язичницькому сценарії цікавими є коментарі Ю. Карпенка щодо етапів розвитку язичництва. Перший, водно-рослинний, етап язичництва дослідник пов'язує зі словами: *Буг, богила, богорожник, богульник, бук* тощо; другий, вогнепоклонницький, – з лексемами: *багаття, багатий, багатство* та под.; третій, скотарський, – із похідними утвореннями, поширеними в діалектній мові: *богун* із значенням „шлунок”, а також переважно з тою ж семантикою: *божок, богук, божок* та ін.; четвертий, хліборобський, передусім відображений у дериваті *збіжжя*. І, нарешті, п'ятий етап, що став перехідним до християнства, мовознавець визначає як період абстрагування. Міфологічна система все більше узагальнюється, універсалізується, цілковито регламентуючи життя кожної людини. З'являється поняття Долі, що визначає такі лексичні

антиномії, як: *багатий – убогий; багатій, багач – неборак, небога* та под. [Карпенко 2003, с. 163–169].

Лінгвальна концептуалізація в язичницькому світогляді виразно простежується у практиці називання богів – відповідне слово виступає складником численних давньоукраїнських теонімів на зразок: *Білобог, Стрибог, Дажбог* тощо; компонентом парафрастичних сполук: *бог місяця, бог скотарства* та под. Для цієї лексеми характерними стають певні дистрибутивні відношення, зокрема, вона сполучається з дієсловами: *молитися богам, задобрювати богів, жертвувати богам* тощо чи атрибутивами, наприклад, *собачеголовий бог* (Семаргл).

Різні смисли, акумульовані лексемою *бог*, виявляють себе у трьох концептуальних площинах: 1) давнє народне божество долі, щастя, блага, багатства і т. ін., яке протиставляється небогу, знедоленості; 2) єдиний і верховний бог у язичників; 3) боги – прабожества, яким поклонялися, а також персоніфіковані явища природи й життя [Жайворонок 2006, с. 43–44]. Зазвичай такі смисли позитивно конотовані, хоча й тут уже передбачається аксіологічна амбівалентність досліджуваної структури. Підтвердження цьому знаходимо також і в словотвірній парадигмі похідних із цим коренем: *багатий, багач, багатство* та *небога, зубожіти, божевільний*.

Загалом же, практика тлумачення бога через розкриття мовної і культурної семантики його вербалізатора, зумовленої й іншими лінгвальними характеристиками відповідної лексеми, дозволяє інтерпретувати номіновану нею ментальну одиницю як концепт, у цьому випадку язичницький, репрезентований іменником-загальною назвою *бог*. Ієрархія такого концепту визначається трьома ключовими компонентами відповідного сценарію: визнанням єдиного верховного бога, вірою в багатьох богів, кожен із яких відповідає за якусь ділянку буття (Д), та владою усіх богів над світом і людиною:

Зауважимо, що частіше подібну ієрархію розглядають як дворівневу, побудовану за принципом боги (вищі) – людина (нижча) (Л. Панова). На наш погляд, якщо йдеться про пізній період розвитку язичництва, в ієрархічній системі богів уже простежується й третій рівень верховенства одного бога – важлива передумова монотеїстичного уявлення про нього, яке притаманне християнству.

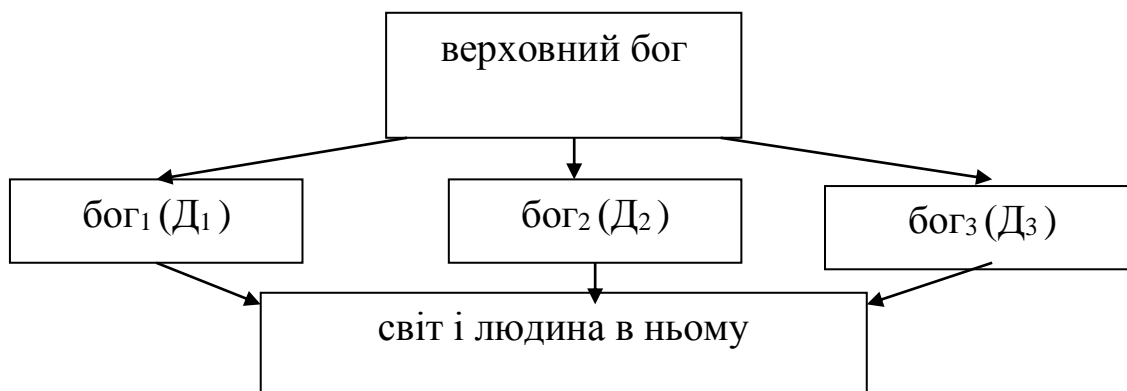

Рис. 4.2. Ієрархія бога в язичницькому сценарії

Крім того, відомо, що не всі автори визнають політеїзм слов'янської язичницької міфології, багато авторитетних учених у ХІХ ст. підтримували тезу про первісний монотеїзм (І. Срезневський, М. Костомаров, Д. Шеппінг): «слов'яни визнавали одного Бога, батька природи», який «випустив із себе духів, що населяють матерію» [Костомаров 1994, с. 201]. Таким чином, досить резонансною залишається думка, за якою первісною релігією язичників був монотеїзм. З огляду на це, трьохрівнева ієрархія видається більш умотивованою.

Християнський сценарій: ієрархія небесна

Християнство, яке прийшло на зміну політеїзму, пов'язаному з кількатисячолітнім пануванням язичництва, наповнює уявлення про Бога іншим змістом. Уже в християнській міфології Бог тлумачиться як носій абсолютної благості, абсолютного знання, абсолютної величі.

Концептуалізація Бога в християнському сценарії базується на вірі в єдиного Бога. І якщо, за В. Жайворонком, ним може бути Бог-Отець – перша особа Святої Трійці, Творець, Всевишній; Бог-Син – друга особа Святої Трійці – Ісус Христос і Бог-Дух Святий [Жайворонко 2006, с. 44], то нам видається правомірним, наголошуючи на єдності, говорити про одного Триєдиного Бога, що знаходиться на вершині небесної ієрархії за християнським сценарієм:

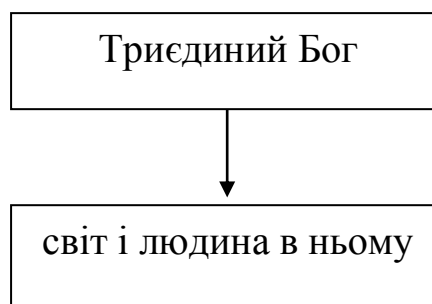

Рис. 4.3. Ієрархія бога в християнському сценарії

Лексема *Бог* як основний вербалізатор відповідного концепту в сучасній українській мові інтерпретується передусім як «назва надприродної істоти, що створила світ і керує ним та вчинками людей» [ВТССУМ 2003, с. 58]. Інтегральними семами відповідної лексеми виступають «податель», «щастя, краса, благополуччя», тобто ті компоненти значення дінд. кореня **bnag-*, які лягли в основу семантики слов'янського слова *Бог* [ЕСУМ 1982, с. 219]. Безперечно, що тлумачення Бога в християнстві не вичерпується лише значенням відповідної лексеми. Багато конститутивних компонентів семантики можна встановити, виходячи з практики пояснення Бога у Святому Письмі та різних теологічних джерелах. Так, до атрибутів Бога належать доброта, благість, правосуддя, любов, істина, краса, творчість, слава та ін.

Більшість із зазначених ознак підтримується відповідними лінгвальними номінаціями Бога-Отця, передусім такими, як: *Всевишній, Всемогучий, Передвічний, Всюдисущий* та Бога-Сина – *Спаситель, Заступник, Порадник, Вищий Суддя, Месія* й под. [БИ 1997, с. 207]. Ці теоніми походять із Біблії та інших богослужбових текстів.

Водночас Бог у християнському світогляді визначається не стільки за сутнісними, скільки за функціональними характеристиками, тобто такими, що стосуються його взаємовідносин з людиною і які зазвичай є більш конотованими. Зауважимо, що в народному міфологічному сприйнятті Бог протиставляється людині як істоті смертній, тому опозиція «небесний – земний» часто зближується з опозицією

«Божественний – людський». Натомість завдання Біблії полягає в тому, щоб наблизити людину до Бога [БИ 1997, с. 77].

Важливо зазначити, що дистрибуція лексеми *Бог* у християнському сценарії визначається передусім за його стосунками з людиною. Так, *Бог промишляє, творить, володіє, керує, царствує, карає і милує, обороняє і судить, обдаровує і відбирає* тощо. Тому, з одного боку, його треба *восхваляти, шанувати, любити, поклонятись йому і радіти*; з іншого – *боятися, остерігатися, слухатися*. Показовими в цьому плані є також порівняльні конструкції, інтерпретовані А. Макгратом як «біблійні моделі Бога»: *Бог, як Батько; Бог, як Син; Бог, як Пастир; Бог, як Месія; Бог, як Світло (Сонце)* та ін. [Макграт 1995, с. 62–122]. Крім того, виразно простежується позитивна конотованість словотвірного ряду лексеми *Бог*, репрезентованого такими дериватами, як *Боженько, Божечко, Богенько, Богечко*.

Отже, осмислення Бога в християнському сценарії, підтверджене мовною концептуалізацією, дає підстави кваліфікувати його як відповідний християнський концепт, репрезентований іменником-власною назвою *Бог*. З огляду на те, що з поняттям Бога пов'язані передусім уявлення про Творця, який замислив світ і нас у ньому, а духовна семантика, збагачуючи нашу свідомість, може змінювати сенс нашого життя, вважаємо доречним лексеми на позначення цього концепту, як і більшість похідних від них утворень, далі писати з великої літери. При цьому погоджуємося з думкою О. Федик, що велика буква тут «має не тільки правописне, а й культурологічне, моральне значення. Вона синтезує підкреслену повагу до особи, до народом пошанованих святинь, до речей виняткових і важливих» [Федик 1998, с. 289].

Шанобливе ставлення до Бога засвідчує і лексико-семантична парадигма його номінацій, що постійно еволюціонує. За Біблією, до основних номенів Бога належать *Ел*, що у перекладі означає *Всемогутній*; *Еліон*, тобто *Всевишній, найвищий*; *Елоаг (Елогім)* – назва єдиного правдивого Бога; *Шаддай* вказує на необмежену виняткову силу; *Адонай*, що означає *мій Пан, мій Господь*; *Ягве (Єгова)*, етимологія якого базується на словах «Я той, що є, суцый», і *Саваот (Цебаот)* означає різні небесні, духовні сили або війства, що

Бог має у своєму розпорядженні [Костів 1995, с. 63–67]; а також *Месія, Первосвященик, Наставник, Учитель, Спаситель, Заступник, Визвольник, Порадник, Суддя, Слово Боже, Цар Іудейський, Князь Світу, Владика Небесний* та ін. – найменування Ісуса Христа [БИ 1997, с. 214]. Важливо, що кожна з таких лексем виражає певне значення, яке експліцитно чи імпліцитно проектується на той чи інший концептуальний смисл.

Лінгвістичні словники фіксують назви, поширені в українській мові в різні часові проміжки. Так, у мовній практиці ХІХ ст. – це передусім лексеми *Бог, Біг, Биг, Господь* [Білецький-Носенко 1966, с. 54]; у лексикографічних працях ХХ ст. – такі номени Бога, як: *Господь, Господь Бог, Пан Бог, Творець, Творитель, Спаситель, Всевишній, Всеблагий, Всемогучий, Передвічний, Вишній, Вседержитель, Цар [Отець, Владика] Небесний* [ССУМ 1999, с. 78].

Багато оригінальних назв на позначення Бога репрезентовано у спеціальних дослідженнях, наприклад: *Чистий, Багатий, Будівничий, Коханий, Лагідний, Смирений, Сокровенний, Невсипуций, Присноживучий, Праведний, Правосудний, Первородний, Всеоживляючий*, в яких значною мірою актуалізуються різні атрибути Бога. Загалом розгалужена система найменувань як лінгвальних репрезентантів досліджуваного концепту є свідченням того, що відчуття Бога – це ментальна споконвічна риса українців.

Точних та достовірних свідчень того, коли слово *Бог* увійшло в нашу мову, немає. «Етимологічний словник української мови» тлумачить його значення як «господь», указуючи на спорідненість псл. *bogъ* з дінд. *bhagah* «наділяючий, податель, пан, владика» [ЕСУМ 1982, с. 219]. В. Жайворонок стверджує, що лексема *Бог* перського походження і означає «багатство», «добро», пізніше «податель добра». На давність походження номена *Бог* указують, на думку дослідника, наявність у мові розгалуженого словотвірного гнізда із цим коренем, а також наявність такого його варіанта, як *Біг* [Жайворонок 2006, с. 43].

Цікаві зауваги щодо еволюції теоніма *Бог* зробив Ю. Карпенко. За словами науковця, «слово *бог*, центральне і для слов'янського язичництва на всіх етапах його розвитку, і для слов'янського християнства, стало центральним і для української ментальності» [Карпенко 2003, с. 170]. Успадковане від індоєвропейської прамови,

воно жило у слов'ян на всіх етапах язичництва, пройшло і засвідчило своїми похідними всі ці етапи, щоб потім урочисто увійти вже у православну релігію, де з *бога* стало *Богом*, перетворившись із загальної назви у власну. «Це унікальне слово відбило в собі та своїх похідних геть усю історію слов'янського язичництва» [Карпенко 2003, с. 163]. Отже, є всі підстави стверджувати, що досліджуваний нами концепт, репрезентований іменником-онімом *Бог*, акумулює у своєму імені й атрибути язичницьких богів, тим більше, що вживання цієї лексеми з відповідним значенням підтверджують лексикографічні праці.

Серед численних номінантів концепту «Бог» привертають увагу також теоніми *Господь*, що сягає індоєвр. *pot(i)s* «пан, володар» [ЕСУМ 1982, с. 574–575] та *Христос* (слово запозичене через старослов'янське посередництво з грецької мови і вже з XI ст. вживається як назва Господа Бога) [Жайворонок 2006].

Сліди як язичницького, так і біблійного тлумачення Бога зберігає ряд інших його номінацій. Так, *Творець*, *Творитель* вербалізують Боже творче начало: «Творець – за релігійними уявленнями – найвища сила, втілена в розуміння Бога як ідеальної першооснови, яка створила світ, землю, людину, все живе на землі; перша особа Святої Трійці, Бог-Отець, Всевишній» [Жайворонок 2006, с. 591]. Лексеми *Вседержитель*, *Держитель* експлікують владу Бога над своїм творінням; номени *Спаситель*, *Спас* об'єктивують того, хто рятує свій народ; ім'я *Син Божий* уособлює Боголюдську природу Ісуса Христа.

У деяких назвах, здебільшого мотивованих біблійним розумінням Бога, експлікуються окремі з атрибутів Господа. Наприклад, номінація *Всевишній* указує на його вищість, *Милосердний* – на милосердя, *Всеблагий* – на благість, *Єдиний* позначає теоцентричність і телеоцентричність Бога, тобто наведені назви конотують ті якості Бога, що не співмірні з людськими.

У номенах *Святая Сила*, *Великая Сила* об'єктивуються надприродність і велич Бога; ім'я *Великая Слава* виражає значення досконалості і милосердя Божого; референти *Світло*, *Світ* символізують божественну сутність як найвищу істину. Вказані номінації певною мірою корелюють із первісними Божими іменами, як-от *Саваоф* чи *Еммануїл*, запозиченими зі Старого Завіту.

Серед номінацій Бога досить частотними виступають й такі, які є характерними насамперед для фольклорного дискурсу [Мацьків 2007, с. 127]. До них, зокрема, належать найменування: *Владика і Небесний Владика, Святий Владика, Цар і Цар Небесний, Небесний Цар, Цар Царів, Месія, Святеє Дитя* та ін. Назви *Цар, Владика*, в тому числі й двокомпонентні структури з цими лексемами, категоризують Бога як власника (володаря) світу, вершителя долі людської. Ім'я концепту *Месія*, яке корелює насамперед із назвою *Спаситель*, функціонує не стільки в есхатологічному, скільки в профанному розумінні Христа як заступника людей на землі. Певною мірою земну проекцію Бога засвідчують і номінації синекдохічного типу *Всевидящее око, Око*. Господь Бог – Всевидящее око – також Бог-Отець сходиться до дуже давніх дохристиянських номінацій і сутностей. «Оком Божим називали й сонце» [Жайворонок 2006, с. 415].

Ідея Боголюдини найвиразніше і найвеличніше подається крізь призму Божих назв, що характеризують «дитячий період життя Ісуса Христа». Відтак поширеними в міфопоетичній картині світу є описові назви на зразок *Син Марії, Маріїн син, Боже дитя, Божий Син* та под.

Серед лексичних вербалізаторів такого семантично багатогранного концепту, як «Бог», привертають увагу ще й інші прості та розгорнуті номінації, зокрема: *Заступник, Пророк, Цар правди*, що здебільшого функціонують як номінації Бога-Сина. Монолексемні назви, виражені іменниками (*Праотець, Батько*) та субстантивованими формами прикметників чи займенників (*Святий, Всемогутній* або *Той, Сам*), частіше виявляють зв'язок із Богом-Отцем.

Зазначимо, що така різноманітність лексичних номінацій Бога є важливим джерелом для визначення семантики аналізованого концепту. Хоча основний пласт концептуальної інформації репрезентує все-таки дефініційно-ілюстративний лексикографічний матеріал як один із виявів загальномовної експлікації семантичного простору слова *Бог* в українському мовному континуумі. Більшість із фрагментів концептуальної семантики мотивується біблійними атрибутами Бога, відображеними в його номінаціях. Показовими в цьому плані є і такі вербалізатори концепту «Бог», як *Учитель, Наставник, Порадник, Суддя, Слово*. Систематизація подібних назв уможливує виявлення комплексних фрагментів концептуальної

семантики, кожен з яких охоплює набір певних індивідуальних смислів.

Окремі із семантичних компонентів вказаного концепту актуалізуються через відповідні фраземи, зібрані у спеціальних, фразеологічних, словниках і достатньо широко зафіксовані в інших лексикографічних джерелах: *на те воля Божя, Бог взяв, дай Боже, хай Бог боронить, хай Бог поб'є, хай Бог помагає, Бог простить* та багато інших [ФСУМ 1993, с. 36–42]. Зауважимо, що саме фраземи, різні пареміологічні одиниці є тими репрезентантами концептуальної семантики, які значною мірою засвідчують етнічні уявлення про Бога.

Активне функціонування лексеми *Бог* як іменникової номінації засвідчене розмаїттям його сполучуваності з іншими словами в різних типах синтагматичних структур. З одного боку, в цьому плані привертають до себе увагу стійкі словосполучення, а з іншого – звичайні атрибутивні синтагми. Щодо перших, то більшість із них становить поєднання відповідного іменника – імені концепту з дієсловом у складі усталених зворотів – звертань до Бога. Такі сполуки можуть уживатися як привітання, побажання тощо: *дай Боже, помагай Боже, стережи Боже, захочай Боже, помилуй Боже, прости Боже* та ін. Менш поширеними є словосполучення, в яких ім'я концепту поєднується з іменниками, що функціонують частіше як вставні конструкції (*хвала Богу, слава Богу*), чи іншими частинами мови (*Бог з тобою, у три Бога*).

Серед атрибутивних синтагм домінують конструкції, побудовані за схемою А+N, наприклад: *Небесний Отець, Небесний Владика, милостивий Бог, праведний Бог, справедливий Бог, милий Бог*. Окремі структури відповідають схемі N+N: *Князь Світу, Володар Світу, Пан Бог*.

Опрацьовані лексикографічні джерела фіксують атрибутивні сполуки, в яких наявні оказіональні епітети, зокрема й метафоричні, які виражають індивідуально-авторське розуміння Бога: *анакреоновий, буйновоłosий, світловоłosий, бурепінний, бурянодишний, крутолобий, широкоплечий* та ін. [Бибик, Єрмоленко, Пустовіт 1998, с. 39]. На вибір таких епітетів, поданих у спеціальному словнику, очевидно, впливає ментальність письменників як представників українського народу,

зумовлена особливостями осмислення концепту «Бог» у сфері «наївної» колективної етносвідомості.

Широкі сполучувальні можливості лексеми *Бог* засвідчують і різні порівняльні конструкції, в яких відповідний теонім займає позицію як суб'єкта, так і об'єкта зіставлення, наприклад: *чекати, як Бога; як у Бога за пазухою*.

Щільність номінативного поля концепту «Бог» засвідчує наявність помітної кількості похідних від лексеми *Бог* на зразок: *Боженко, Божечко, Богонько, божество, богиня, божка, божниця, Божеський, Божий, божитися, набожний, безбожник* та ін. [Карпіловська 2002, с. 73]. Крім того, в сучасній українській мові функціонують утворення, етимологічно пов'язані зі словом *Бог*: *багач, багатий, збіжжя, небога, зубожіти, бозна, помагайбі, спасибі*. Наведені лексеми вже втратили чи помітно видозмінили своє первісне значення. Пор.: в язичницькому світогляді: *збіжжя* – те, що дають боги; *зубожіти* – позбутися заступництва богів; або у християнському: *помагайбі* – помагай Боже; *спасибі* – спаси Боже тощо [Жайворонок 2006, с. 43].

Як бачимо, аналіз концепту «Бог» засвідчив розгалуженість і щільність його номінативного поля та підтвердив тезу З. Попової про те, що концепт значною мірою «може бути описаний через характеристику засобів його мовної об'єктивації» [Попова, Стернин 2007, с. 66]. Проаналізований концепт «Бог» належить до констант української культури, або національних культурних концептів, оскільки визначає таку споконвічну рису етносвідомості українців, як відчуття Бога, закладене ще в язичництві. Лексичне значення, притаманне його вербалізаторам, їх дистрибуція, словотвірна валентність, можливість оживлення давніх асоціативно-сміслових зв'язків певних слів забезпечують цілісність розглянутого сакрального етноконцепту.

РОЗДІЛ 5 СЛОВО У ТЕМАТИЧНИХ КЛАСТЕРАХ

5.1. Українська суспільно-політична лексика в інтернет-виданнях 2012–2017 рр.

Лексика становить об'ємну і гнучку систему, яка зазнає постійної модифікації не тільки під впливом своїх внутрішніх закономірностей, а й у результаті соціальних зрушень, які переживають носії відповідної мови. Існує цілий пласт номінативних одиниць, які позначають реалії життя суспільства, політичні явища, а також слугують для вираження світоглядної та ідеологічної позиції індивіда. У лінгвістиці він отримав назву суспільно-політична лексика.

У вітчизняному та зарубіжному мовознавстві суспільно-політичну лексику крізь призму різноманітних підходів вивчали А. Бурячок, О. Аксьонова, Ю. Бельчиков, А. Голованевский, Т. Крючкова, В. Жайворонок, А. Капуш, І. Холявко, С. Дроздова, Л. Михайленко, Я. Снісаренко, О. Мороз, Н. Ємчура, С. Лук'яненко, Т. ван Дейк, П. Чілтон, М. Едельман, Дж. Джозеф, С. Райт, Дж. Андергілл, Дж. Гастіл, О. Воробйова, Лі Йонг Хі, А. Загребельний, Л. Мурадова, Л. Жданова та ін.

Дослідження суспільно-політичної лексики здійснювалися крізь призму двох лінгвістичних парадигм: внутрішньої (структурної) і зовнішньої (антропоцентричної). Перша передбачає аналіз структури досліджуваної лексичної множини, парадигматичних і синтагматичних відношень, семантики, частотності вживання, змін у його системі. Друга акцентує на взаємозв'язку мови із людською діяльністю та суспільними феноменами: мисленням, комунікацією, ідеологією, соціальною стратифікацією, культурою тощо.

У дослідженнях структурної парадигми численні дефініції суспільно-політичної лексики неоднозначні, а іноді й взаємозаперечні. Її визначають як частину словника загальнолітературної мови, що об'єднує назви явищ та понять зі сфери суспільно-політичного життя [Бурячок 1983; Загребельний 2013], неоднорідну за складом

макроструктуру одиниць різного походження [Дроздова 2004; Холявко 2004], особливу лексико-семантичну підсистему мови [Капуш 2000; Снісаренко 2012], відкриту систему номінацій [Ємчура 2015; Михайленко 2009], багатоплановий корпус слів [Мороз 2005], частину термінології суспільних наук [Лейчик 1986; Акімова 2013], сукупність лексем та фразеологізмів, об'єднаних спільною семою [Мурадова 1986].

При антропоцентричному підході (характерному для сучасних зарубіжних і окремих українських мовознавчих студій) суспільно-політична лексика вивчається інтегровано з граматиною, риторичними стратегіями і тактиками спілкування, стаючи об'єктом окремого дослідження лише спорадично. Аналізуючи широкий спектр дискурсивних студій, Дж. Гастіл зазначає, що вивчення лексики політичного дискурсу охоплює п'ять компонентів: загальний словник (процеси неологізації та вилучення слів та фразеологізмів із вжитку), технічну лексику (старі та нові слова з точними дефініціями, зрозумілі носіям мови, співвідносні із термінами), «неточну» лексику (слова, які додають сказаному невиразності й неточності), евфемізми та маніпулятивну лексику (слова, що апелюють до стереотипів, викликають асоціації та емоційну реакцію) [Gastil 1992, с. 474].

Враховуючи головні ознаки суспільно-політичної лексики, ми розглядаємо її як відкриту макроструктуру одиниць різного походження, неоднорідних за складом, наявністю ідеологічного компонента й стилістичною стратифікацією, які позначають актуальні поняття й реалії суспільно-політичного життя соціуму в неспеціальній сфері спілкування. Комплексний аналіз цього пласту слів на сучасному етапі здійснено на матеріалі публікацій інтернет-видань «Українська правда», «Тиждень» і «Експрес» у період 2012–2017 рр., спорадично використано матеріали інших інтернет-ЗМІ.

Оскільки суспільно-політична лексика надзвичайно чутлива до позамовного контексту, насамперед слід розглянути зовнішні фактори, що впливали на її розвиток в аналізований період. Найголовнішим чинником виступає соціально-політичний контекст цього періоду в Україні, тому виділяємо три його етапи: 1) 2012 – листопад 2013 рр. (низький інтерес громадян і ЗМІ до політичного життя, проросійські настрої влади, політичний і економічний застій); 2) грудень 2013 р. –

лютий 2014 р. (пробудження суспільної свідомості, Революція Гідності, провідна роль соціальних мереж та інтернет-видань в протестному русі); 3) березень 2014 р. – досі (гібридна війна, особливо її інформаційний та військовий компоненти, реформування суспільного життя).

На український суспільно-політичний лексикон також впливають загальносвітові фактори. До розряду тих, що діють ще з кінця попереднього століття, належать: 1) модернізація, яка полягає в розвитку науки і техніки, інформатизації суспільства, «третьої індустріалізації», урбанізації, секуляризації та розвитку організацій бюрократичного типу; 2) виникнення масового суспільства (суспільства масового споживання), для якого характерний високий ступінь стандартизації способу життя, поглядів та цінностей; 3) глобалізація суспільства, яка супроводжується розширенням просторових меж в економіці, політиці та культурі [Ємчура 2015, с. 56].

У період 2012–2017 рр. виник новий, але неймовірно потужний чинник. Це політика постправди – явище, коли цінність і сила інформації випливають з її емоційної складової, а істинність фактів відводять не просто на другий план, а взагалі ігнорують [Suiter 2016, с. 25]. Наслідками такого підходу стали недовіра до міжнародних спільнот, зростання ваги популістичних та крайніх правих партій у світовому політикумі, розпалювання міжконфесійних і міжнаціональних конфліктів, що, у свою чергу, знаходять вираження у складі та функціонуванні суспільно-політичної лексики, особливо в дискурсі ЗМІ.

Комплекс зовнішніх і внутрішніх чинників викликає активні зміни суспільно-політичної лексики української мови на семантичному, структурному та функціональному рівнях, які ми детально розглянемо нижче.

У семантичному аспекті суспільно-політична лексика дуже різноманітна і охоплює всі сфери, що становлять особливий інтерес для суспільного життя. І. Холявко, здійснюючи семантико-функціональний аналіз суспільно-політичної лексики 90-х років ХХ ст., виокремлювала такі опорні категорії політичного дискурсу: «Суспільство. Держава», «Політика», «Соціальні класи та верстви»,

«Право», «Економіка», «Мораль» [Холявко 2004]. Однак тематичний склад суспільно-політичної лексики – динамічний. Мова інтернет-видань 2012–2017 рр. засвідчує дещо інші асоціативні поля, які систематизують уклад суспільно-політичного життя: «Суспільство. Держава», «Політика», «Право», «Економіка», «Військова справа». Як бачимо, зникло дві категорії – «Соціальні класи та верстви» і «Мораль». Справа у тому, що у 90-х роках ХХ ст., після падіння радянського режиму, лексеми на позначення складу суспільства й етичних понять зазнавали ґрунтовного переосмислення. Наразі цей процес завершився, і потреби виокремлювати їх з асоціативного поля «Суспільство. Держава» більше немає.

Поява асоціативного поля «Військова справа» викликана збройним конфліктом на Донбасі та загрозою повномасштабного воєнного вторгнення у третій період досліджуваного часового проміжку (березень 2014 – досі). У мові інтернет-видань активізувалася лексика тематичних груп (ТГ) «Військовий уклад» та «Війна». Їх склад охоплює не всю військову термінологію, а лише найактуальніші одиниці.

Наприклад, ТГ «Війна» об'єднує лексико-семантичні групи (ЛСГ) «Вид конфлікту» й «Учасники» та тематичні підгрупи (ТГ) «Стратегія і тактика» і «Бойові дії».

До ЛСГ «Вид конфлікту» належать одиниці, які характеризують війну за її сферою та основним методом здійснення: *гібридна війна, інформаційна війна, громадянська війна, АТО (Антитерористична операція) тощо (Так само й у гібридній війні на коні може опинитися не той, хто вкладає мільярди в пропаганду та брязкає незчисленними броньованими м'язами, а той, хто навчиться вгадувати логіку ворога й діяти на випередження, шукати асиметричні відповіді і на полі бою, і на міжнародній арені (tyzhden.ua, 04.07.2015))*.

ЛСГ «Учасники» становлять номени осіб, які беруть участь у воєнному протистоянні залежно від їх статусу й характеристик: *учасник бойових дій, військовий, вояк, доброволець, найманець, «кіборг», бойовик, терорист, сепаратист, поранений, полонений, безвісти зниклий та ін. (Терористи утримували добровольця в сумнозвісній будівлі СБУ в Донецьку, перевозили в Луганськ, вони*

також стверджували, що Щеглов був розвідником і корегувальником вогню (pravda.com.ua, 25.05.2015)).

ТП «Стратегія і тактика» об'єднує лексеми термінологічного походження із галузі військової справи, що стосуються ведення війни. У мові інтернет-ЗМІ поширені тільки деякі групи номенів на позначення:

1) територіального розміщення сил: *зона бойових дій, лінія розмежування, сіра зона, гаряча точка, фронт, тил тощо* (13 липня на засіданні тристоронньої контактної групи відбудеться офіційне узгодження лінії розмежування на Донбасі (expres.ua, 06.07.2016));

2) взаємодії противників поза межами бойових дій: *окупація, колабораціонізм, полон тощо* (Бойовики взяли у **полон** людей, яких запросили до себе з метою перемовин (expres.ua, 18.08.2014)).

ТП «Бойові дії» складають як загальні назви, наприклад, *обстріл, засідка, атака, диверсія, вогонь, штурм, оборона тощо* (На Донеччині через **диверсії** терористів затримуються 26 потягів та електричок (tyzhden.ua, 25.06.2014)), так і власні назви найбільш резонансних боїв чи операцій: *Іловайський котел, бої за Дебальцеве, бої за Донецький аеропорт* (Українські бійці, які виходили з **Іловайського котла**, майже в один голос розповідають про те, що ця армія складалась з представників трьох етносів: слов'ян, татар та людей з яскраво вираженим монголоїдним типом обличчя (tyzhden.ua, 03.09.2015)).

Змінюється і склад усталених асоціативних полів, як-от «Політика». Постійна присутність у мові сучасних інтернет-видань зовнішньополітичних питань дозволяють виокремити у складі суспільно-політичної лексики української мови ТГ «**Міжнародні відносини**», що складається із трьох тематичних підгруп: «Суб'єкти міжнародних відносин», «Міждержавна взаємодія» та «Глобальні проблеми людства».

ТП «Суб'єкти міжнародних відносин» об'єднує:

1) назви держав: *Україна, США, РФ, Німеччина, Франція, СРСР тощо* (Ці дискусії відбудуться після паризької зустрічі на найвищому рівні, під час якої лідери **України, Франції, Німеччини** чітко вказали президенту **РФ** – Мінські угоди є обов'язковими для виконання усіма підписантами, у тому числі й для **Росії** (pravda.com.ua, 05.10.2015));

2) назви міжнародних організацій та їх підструктур: *ООН, ЮНЕСКО, Євросоюз, Світовий банк, ОБСЄ, Рада безпеки ООН, Міжнародний комітет Червоного Хреста тощо (Президент Франції Франсуа Олланд виступив з ініціативою необхідності реформи роботи Ради безпеки ООН в питанні застосування вето (pravda.com.ua, 05.10.2015))*;

3) назви квазідержавних утворень, терористичних та екстремістських організацій: *ДНР, ЛНР, Новоросія, Республіка Абхазія, Аль-Каїда, ІДІЛ, Талібан тощо (Раніше парламент Новоросії, що об'єднала «Луганську і Донецьку народні республіки», оголосив конкурс на створення кращого підручника з історії Новоросії (expres.ua, 15.07.2014))*;

4) номени дипломатичних представників: *амбасадор, дипломат, дипломатична місія, консул, посол (Посольство Німеччини в Україні скасувало спілкування посла Ернста Райхеля з пресою, що мало відбутися у вівторок ввечері (expres.ua, 07.02.2017))*.

ТП «Міждержавна взаємодія» складається з номінацій:

1) реалій та концепцій міжнародних відносин: *війна, блокада, анексія, санкція, агресія, ізоляціонізм, нейтралітет, протекціонізм тощо (Санкції – це не питання економіки, це питання єдиної цивілізованої відповіді на військову агресію РФ проти України (pravda.com.ua, 06.01.2015))*;

2) форматів дипломатичних зустрічей: *асамблея, переговори, саміт, форум, Тристороння контактна група, Нормандська четвірка тощо (Президент України Петро Порошенко вирушає з дводенним візитом до Польщі, де візьме участь у саміті НАТО на запрошення генерального секретаря Альянсу Йенса Столтенберга (expres.ua, 08.07.2016))*;

3) назв дипломатичних угод та інших документів: *Будапештський меморандум, Мінські угоди / домовленості / документи, Мінськ-2, Угода про асоціацію з ЄС та ін. (У разі провалу Мінських угод міжнародне співтовариство буде вживати дій щодо подальшого згортання співпраці з Росією (tyzhden.ua, 06.06.2015))*.

ТП «Глобальні проблеми людства» об'єднує одиниці, що позначають проблеми й можливі шляхи їх розв'язання, навколо яких концентрується міжнародна співпраця: *глобалізація, екологічна*

безпека, екологічна криза, міграційна криза, міжнародна безпека, нерозповсюдження ядерної зброї, сталий розвиток, тероризм та ін.: Президент Петро Порошенко наголошує, що безпрецедентна міграційна криза та наплив біженців стали важливим екзаменом для всього людства – понад 250 мільйонів людей з різних причин покинули свої домівки (expres.ua, 20.09.2016); Проблематика нерозповсюдження зброї масового знищення знаходиться у центрі нашої уваги в період непостійного членства України у Раді Безпеки ООН у 2016-2017 роках (tyzhden.ua, 06.01.2016).

Щодо структурних особливостей динаміки суспільно-політичної лексики української мови 2012 – 2017 рр., то в аналізований період відбувається інтенсивний процес неологізації. Інновації забезпечують відображення у мові специфічного соціально-політичного та історичного тла конкретного екстралінгвістичного фрагмента дійсності, обмеженого геополітично і хронологічно. Критеріями ідентифікації інновацій услід за А. В. Капуш вважаємо: появу одиниць протягом досліджуваного періоду і їх функціональну активність; відсутність кодифікації лексем (або їх нових значень) у джерелах, виданих раніше, спеціальні позначки в словниках під час досліджуваного періоду; реєстрація новизни цих одиниць носіями мови [Капуш 2000, с. 7].

Перший спосіб продукування суспільно-політичної неолексики – це активізація внутрішньомовних словотворчих ресурсів. У сучасній українській мові виокремлюють такі способи словотворення: морфологічний, лексико-семантичний і морфолого-синтаксичний. Морфологічне словотворення об'єднує всі способи творення простих слів за допомогою афіксальних морфем, а також творення складних і складноскорочених слів. Усі ці способи виявлено у творенні суспільно-політичної лексики.

Порівняно із даними на попередніх етапах розвитку суспільно-політичної лексики [Стишов 2003] упродовж досліджуваного періоду зросла продуктивність **префіксального способу**.

Префікс *не-* позбавлений оцінного компонента і виражає заперечення ознаки, названої твірною основою: *недержавний, нелюстрований, ненасильницький, неокупований, непартійний, непублічний, неурядовий*. Нейтральність новотворів сприяє їх

проникненню в термінологію суспільних наук, наприклад, *неурядова організація, ненасильницький спротив*.

Натомість префікс **анти-** зі значенням неприйняття, спротиву містить оцінну сему. Він продуктивний у творенні іменників і прикметників тематичної групи «Ідеологія»: *антиглобаліст, антикомсомалець, антикорупція, Антимайдан, антицінності; антидискримінаційний, антиолігархічний, антиросійський, антисистемний, антитерористичний, антитруханівський, антиукраїнський, антиурядовий*.

Активно функціонує пара префіксів **до-** і **пост-** у темпоральному значенні. Такі новотвори одразу формують антонімічні зв'язки (*домайданівський – постмайданівський, домайданний – постмайданний, довиборчий – поствиборчий*) або залишаються без парадигми (*пострадянський*). Обидва префікси мають омонімічні значення: **до-** приєднується до дієслівних основ і означає повторення, посилення дії: *докапіталізувати*.

В українську літературну мову з англійської увійшло нове значення форманта **пост-**: «період чи явище, коли поняття, позначуване твірною основою, втрачає свою сутність, ознаки, актуальність» (*постдемократія, постімперіалізм, постполітика, постправа*).

Продуктивним упродовж досліджуваного періоду був префіксоїд **євро-**: *єврозона, євроінтегратор, євроінтеграція, Євромайдан, єврооптиміст, євроскептик, євроскептицизм*.

Відбулося аналогічне становлення неоформанта **e-**. Він з'явився в мові інтернет-видань унаслідок калькування англійських лексем *e-mail, e-learning, e-service*, де означав *електронний* (напр., *e-mail* – електронна пошта). У 2008 р. Є. Карпіловська фіксує лише три одиниці, утворені таким чином, і визначає неоформант як аброоснову з базовим прикметником *електронний* [Карпіловська 2008, с. 154]. У 2012–2017 рр. через поширення інформаційних технологій процеси, пов'язані із суспільно-політичним життям, продовжують переходити у віртуальний формат, **e-** бере активну участь у словотворенні: *e-вибори, e-голосування, e-декларування, e-здоров'я (e-медицина), e-комерція, e-навчання, e-податки, e-тендер, e-урядування* тощо. Здебільшого у мові інтернет-ЗМІ вони функціонують паралельно із синонімічними

словосполученнями зі словом *електронний*: *За його словами, законодавча норма про перевірку е-декларації протягом 90 днів була вилучена як нереалістична, і на даний момент членам агентства не потрібно терміново перевіряти всі декларації* (expres.ua, 12.11.2016); *Для участі в електронному голосуванні виборець повинен скористатися спеціальною ідентифікаційною картою (ID-картою), яка є документом, що посвідчує особу, нарівні з паспортом* (upian.ua, 26.09.2013). Однак деякі новотвори – *е-здоров'я, е-податки, е-декларант* не мають синонімічних словосполучень, а отже, *е-* із аброоснови перетворився у префіксоїд: *Генпрокуратура вперше передала до суду справу е-декларанта* (umoloda.kiev.ua, 08.02.2017).

Префікс *де-* зі значенням «позбавляти чогось, анулювати дію, названу мотивувальним дієсловом» чи «здійснювати дію, протилежну дії мотивувального слова» також часто входить до складу суспільно-політичних новотворів: *декомунізувати, деолігархізувати, деполітизувати, децентралізувати*. Вони стають основою для деривації віддієслівних іменників, що означають різні напрями державної політики. Виняток – зафіксований нами іменник *дегуманітаризація*, утворений від іменника *гуманітаризація*. Одиниця *дегуманітаризувати* потенційно можлива в системі української мови, але не зафіксована у мові інтернет-видань.

Менш численні новотвори з префіксами *псевдо-* і *квазі-*, що означають «несправжній», «фальшивий»: *псевдовибори, псевдожурналіст, псевдореферендум, квазідержава, квазіполітичний*. Поодинокі приклади неолексем із префіксами *він-, гіпер-, топ-, супер-*, які демонструють вищий ступінь вираження ознаки чи дії: *ВІП-агітатор, гіпергероїзація, топ-активіст, супербанк, супердержбанк*. Одиничні суспільно-політичні лексеми утворені за допомогою префіксів *мікро-* (*мікрокредитування*), *пере-* (*переорієнтувати*), *пра-* (*пратітушки*) та *ре-* (*реінвестиція*).

Як бачимо, значна частина продуктивних префіксів у суспільно-політичній неолексиці походить з інших мов. Натомість поповнення суспільно-політичної лексики суфіксальним способом переважно відбувається за допомогою питомо українських формантів. Суфіксація часто призводить до зміни частиномовної належності слова, у

результаті виникають нові іменники, прикметники, дієслова та прислівники.

Найбільша кількість суспільно-політичних суфіксальних дериватів – *іменники*. Серед суфіксів, що утворюють *назви осіб*, абсолютні лідери продуктивності – форманти *-ець* та *-івець*, їх похідні характеризують людину за партійною належністю: *ляшківець, опоблоківець, порошенківець, тимошенківець, ударівець*; участю в протесті: *автомайданівець, майданівець*; місцем роботи: *беркутівець, омонівець*; поглядами: *бандерівець*, а також параметрами: *самовисуванець*.

Агентивний характер має суфікс *-ник*, за допомогою якого утворені суспільно-політичні одиниці *мітингувальник, переговірник/переговорник*.

Традиційні для суспільно-політичних одиниць ідеологічного спрямування суфікси на позначення певних світоглядних концепцій *-изм/-ізм* та їх представників *-ист/-іст* утворили невелику кількість неологізмів: *рашист, рашизм, мультикультуралізм, путінізм*. На нашу думку, це зумовлено відносною нейтральністю афіксів, які для експресивності отриманих одиниць повинні приєднуватися до стилістично забарвлених основ.

У мові інтернет-видань функціонують оцінні номінації прихильників чи противників певного світогляду, утворені формантами *-філ*: *єлизаветофіл, зрадофіл, путінофіл*; та *-фоб*: *ісламофоб, українофоб*.

Суспільно-політичну лексику не оминула тенденція до інтелектуалізації української літературної мови, на якій наголошують автори монографії «Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі» [ДПСУЛ, с. 3]. Така тенденція виявляється у збільшенні числа дериватів – *абстрактних іменників*. Наприклад, до формантів, що приєднуються до іменникових основ, належать: *-ств(о)* (від назви особи – зі значенням діяльність цієї особи): *зрадофільство, казнокрадство, кнопкодавство, мерство, тролерство*; *-фобі(я)*: *бандерофобія, українофобія*; *-краті(я)*: *путінократія*; *-ин(а)*: «*Кісельовщина*». Зафіксовано іменники, утворені шляхом додавання суфікса *-ість* до прикметникових основ: *елітарність, європейськість, непублічність*. Абстрактні віддієслівні іменники із суспільно-

політичною семантикою утворено за допомогою двох продуктивних формантів: **-аці(я)**: *декомунізація, децентралізація, легітимізація, реструктуризація, шустеризація*; **-нн(я)**: *агресування, адміністрування, санкціонування, тітушкування*.

Окремі суспільно-політичні неолексеми утворені незвичними для цієї частини словникового складу формантами: **-н(я)** (зі значенням збірності): *тітушня*; **-ик** (демінутивний, у такому контексті виражає зневагу): *фашик*; **-к(а)** (назва правопису – порівн. *кулішівка, драгоманівка*, іронічний контекст): *азірівка*.

Деривація зафіксованих **прикметникових** одиниць суспільно-політичної лексики відбувається за допомогою низки суфіксів: **-ськ(ий)** – *вишиватницький, грантоїдський, ісламофобський*; **-ійн(ий)** – *дерегуляційний, санкційний*; **-ичн(ий)** – *аферистичний, єврооптимістичний, технократичний*; **-н(ий)** – *шароварний*; **-ов(ий)** – *фейковий*.

Дієслівні неологізми у сфері суспільно-політичного життя малочисельні. Вони утворені продуктивними суфіксами **-ува(ти)**: *легітимізувати, тітушкувати, фашизувати*; **-и(ти)**: *волонтерити*; а також поєднанням суфікса із постфіксом **-ува(ти)ся**: *тушкуватися*.

Зафіксовано один неологізм-**прислівник**, утворений додаванням суфікса **-и**: *антипутінськи*.

Малопродуктивним у деривації суспільно-політичної лексики є **префіксально-суфіксальний** спосіб – за допомогою префікса і суфікса (біморфеми). У масиві аналізованих неологізмів він представлений лексемою *привладний*. Безафіксний спосіб деривації у суспільно-політичній лексиці – не частотний.

Традиційно активно продукуються складні новотвори шляхом основоскладання (*Автомайдан, афробандерівець, жидобандерівець, газовидобувник, енергорегулятор, жлобостайл, пороходот), основоскладання з нуль-суфіксацією (грантожер, казнокрад, конккодав, ленінопад) та аббревіації (АТО ← Антитерористична операція, НАБУ ← Національне антикорупційне бюро України, НАЗК ← Національне агентство з питань запобігання корупції, держзрада ← державна зрада, держпозика ← державна позика, енергонезалежність ← енергетична незалежність, Нацрада реформ ← Національна рада реформ, центробанк ← центральний*

банк, інформатака ← інформаційна атака). При цьому спостерігаємо переважання ініціальних аббревіатур у номенклатурних номінаціях, а змішаних – серед загальних назв.

Досить рідкісна в українській мові **контамінація** стала способом утворення майже десятка нових номінацій. Цей спосіб словотворення полягає у злитті двох одиниць, які «одночасно спливають у свідомості мовця при потребі позначення певного поняття чи ситуації і внаслідок цього переплітаються або тісно пов'язуються у межах новоствореної одиниці» [УМЕ 2004, с. 269]. Асоціативна природа контамінації – причина особливої виразності й стилістичного забарвлення новотворів. Саме тому спостерігаємо активізацію раніше не продуктивного в українській мові способу словотворення:

Бандюкович ← бандит + Янукович;

бикоко ← бик + рококо;

вишиватник ← вишиванка + вата;

Донбабве ← Донецьк + Зімбабве;

Луганда ← Луганськ + Уганда;

майдаун ← майдан + даун;

олігархономіка ← олігархія + економіка;

Путлер ← Путін + Гітлер;

фашизоїдний ← фашистський + шизоїдний.

Менш продуктивними є словоскладання (*ура-патріот, роуд-шоу, театр-крематорій, ура-підтримка*) та універбація (*безпілотник ← безпілотний (літальний апарат) + ник; безвіз ← безвізовий (режим) + ∅*).

Продуктивність **лексико-семантичного способу** словотворення спричинена тенденціями розвитку сучасної української літературної мови, виділеними С. Бибики: 1) зростанням ролі синтаксичної сполучуваності слів; 2) усистемнюванням метафоричних похідних як лексико-семантичних варіантів, 3) підвищенням потенціалу виразності, експресивізацією лексичних одиниць [ЛНМП 2013, с. 75].

Як слушно зазначає Л. Струганець, труднощі дослідження семантичних неологізмів зумовлені тим, що не завжди зрозуміло, чи нове значення вже сформоване, чи йдеться про розширення лексичної та синтаксичної сполучуваності слів [Струганець 2002, с. 180]. Тому

аналіз неосемантів не можливий без врахування нових синтагматичних зв'язків у лексичній системі.

Наприклад, спостерігаємо стрімке розширення синтагматичних зв'язків лексеми сотня: назви структурних одиниць Майдану (*львівська сотня, рогатинська сотня, вінницька сотня, сокальська сотня, гуцульська сотня, бойківська сотня, медична сотня, жіноча сотня, козацька сотня, республіканська сотня*), назви неформальних об'єднань громадян (*мистецька сотня, банківська сотня, канцелярська сотня, тилова сотня*), найменування загиблих героїв (*Небесна сотня*), іронічні номінації (*диванна сотня, фейсбучна сотня*) тощо.

Зміни у семантиці виявляються не лише в синтагматичних, але й у парадигматичних зв'язках одиниць лексичного рівня. Між неосемантами виникають синонімічні (*сепаратист, бойовик, терорист*) та антонімічні зв'язки (*зрада – перемога*). Остання пара цікава тим, що одиниці виникли як хештеги (спеціально оформлені ключові слова, за якими здійснюють пошук у соцмережах) і часто вживаються із знаком #. Ці своєрідні лексеми-маркери містять семи «несхвалення» і «схвалення» відповідно, виявляють виразний аксіологічний потенціал при оцінці будь-яких дій влади, неурядових організацій чи звичайних громадян. У мові інтернет-видань вони забезпечують емоційність заголовку: *Україна у 2016. Головні перемоги і зради* (tyzhden.ua, 26.02.2016); *Е-декларації: чия #перемога?* (pravda.com.ua, 17.03.2016). Функціонування цих лексем засвідчує морфологічну неоднорідність: існування нових ЛСВ іменників *зрада* і *перемога* й паралельно їхній перехід у вигук. У першому випадку вони мають номінативну функцію, позначають дію або сукупність дій певного суб'єкта, одночасно даючи їм оцінку: *Екологічна зрада чи корупція «по-європейськи»?* (pravda.com.ua, 18.11.2016); *Однак знову повернімося до питання: чи можна назвати таке падіння #зрадою?* (pravda.com.ua, 30.09.2015). Про повнозначність лексем свідчать також похідні прикметники *зрадний – переможний*: *Голосування триватиме до 30 грудня, у підсумку ми дізнаємось, чи зрадним, чи переможним був для української столиці 2016 рік* (hmarochos.kiev.ua, 28.11.2016). В іншому випадку хештеги виявляють незмінюваність, вираження емоцій та оцінок без номінативної функції, а це – головні

характеристики вигука [УМЕ 2004, с. 67]: *За лайштунками тотальної #перемога у фейсбуці й торжества «громадянського суспільства» – інтриги, боротьба за державницькі позиції та страх відмовитися від амбіцій заради євроінтеграції* (PRAVDA.COM.UA, 18.03.2016); *Там розумієш, що ми живемо між власними #зрада та #перемога, а решта світу знаходиться в іншому вимірі* (mrpl.city, 28.01.2017). На користь такої думки свідчать парадигматичні зв'язки пари *зрада – перемога* із вигуком *ганьба*, у соцмережах ці три лексеми вживаються з іронією під час коментування або поширення абсурдних новин.

Розвиток нового значення лексем відбувається на основі метафоризації (*донор, кіборг, тушка, Сім'я, аквафреш, совок, злити, колорадський*) чи метонімізації (*майдан, ватник, ініціатива*). Такі слова української мови, як *агент, драйвер, троль, формат* та ін., сьогодні мають неозапозичені значення.

Морфолого-синтаксичний спосіб словотворення, або конверсія, – це утворення нової лексеми шляхом зміни частиномовної належності слова. У суспільно-політичному лексиконі 2012–2017 рр. виявлено лише два неологізми, утворені субстантивацією – *майданутий* і *легітимний*.

Лексема *майданутий* із формальною структурою пасивного дієприкметника, утвореного від дієслова з суфіксом *-ну-*, виникла під час Євромайдану. Аналогічну модель фіксує А. Нелюба у інновації *ЄЕПнутий*, що функціонувала в період 2004–2006 рр. [Нелюба, Нелюба 2007, с. 43], але в мові не закріпилася. Цьому форманту притаманна негативна семантика «дуже екзальтований прихильник чогось», тому зрозуміло, що виник він у мовленні налаштованих проти Майдану осіб. І якщо новотвір *ЄЕПнутий* функціонував як прикметник, то *майданутий* – одразу зазнав субстантивації: *На питання журналістів люди, що викладають всі ці пристосування, вважають за краще не відповідати, або говорять, що «для захисту від нападу майданутих»* (tyzhden.ua, 09.04.2014). Через ідеологічне протиукраїнське забарвлення у мові вітчизняних видань ця одиниця вживається рідко, але активно функціонує в інтернет-комунікації.

Неологізм *легітимний* має okazionalnu природу, він виник як реакція на твердження В. Януковича на прес-конференції в Ростові-на-Дону після втечі з України, що він досі легітимний президент. Так

лексема субстантивувалася в іронічну номінацію політика: *Користувачів розсмішила розповідь Януковича про переїзд до Криму з «ручною поклажею» та інші перли «легітимного»* (expres.ua, 29.11.2016). Паралельно функціонує й експресивний прикметниковий ЛСВ, вживаний щодо інших представників режиму Януковича: *«Пакращені» обличчя «легітимних» і ні в чому «не винних» екс-регіоналів* (expres.ua, 08.02.2016).

Суспільно-політична лексика поповнюється не тільки завдяки внутрішнім словотвірним ресурсам, а й контактуючи з іншими мовами. Упродовж досліджуваного періоду в мові інтернет-видань ми зафіксували неозапозичені одиниці суспільно-політичного характеру. Особливу цікавість вони становлять в соціонормативному аспекті, оскільки часто мають варіанти та потребують узгодження з нормами української літературної норми. До причин варіантності запозиченої лексеми належать такі:

- 1) різні шляхи (наявність/відсутність мови-посередника) та принципи (транслітерація/транскрипція) процесу запозичення;
- 2) перебування на різних етапах асиміляції у мові-реципієнті;
- 3) неусталеність або порушення правописної норми в оформленні нових запозичень [ДПСУЛ 2008, с. 234].

Збільшення кількості транскрибованих запозичень пов'язане з тим, що мовою інтернаціонального спілкування (а відповідно й найбільшим донором іншомовних лексем) є англійська, для якої характерний традиційний, а не фонетичний правопис, а отже – розрив між написанням і вимовою. Наприклад, англ. *crowdfunding* – *краудфандинг* (практика фінансування проекту від безпосередніх споживачів майбутнього продукту), *establishment* – *істеблішмент* (політична еліта), *fakewriter* – *фейкрайтер* (людина, яка пише неправдиві новини).

Велика частина англомовних неозапозичень стосується розвитку інформаційних технологій та соціальних мереж, що мають безпосередній вплив на соціальне та політичне життя. Так, під час Євромайдану в мові інтернет-видань закріпилися лексеми *стрімер*, *хештег*, *фейк*, *фейкова інформація* тощо. Подальший початок гібридної війни спричинив запозичення номінацій зі значенням негативної діяльності у віртуальному просторі (*хактивізм*, *троль*, *тролінг*, *фейкрайтер* тощо) та зі значенням дипломатичної діяльності

в соціальних мережах (*твіттер-дипломатія, фейсбук-дипломат*): Фахівці зазначають, що Майдан активізував небачений рівень *тролінгу* на українських сайтах (tyzhden.ua, 14.04.2014); У кращих традиціях суворої епохи «*Твіттер*»-дипломатії президент Дональд Трамп завдав нищівного удару по обережно вибудованому картковому будиночку близькосхідної політики (unian.ua, 07.06.2017).

Спостерігаємо різне написання неолексем. Одним із яскравих прикладів графічної та фонематичної варіантності запозичених з англійської мови лексем виступає термін *Brexit*, що означає референдум щодо членства Великої Британії в ЄС, проведений 23 червня 2016 р., а також наступні дії уряду Великобританії щодо реалізації рішення про вихід країни з ЄС. Слово утворене надзвичайно продуктивним в англійській мові способом контамінації від *Britain* (Британія) + *exit* (вихід). В українських ЗМІ лексема спорадично з'являлася ще у 2015 році, але з наближенням референдуму і його несподіваним результатом для всього світового політикуму її частотність зросла у багато разів.

Найчастіше ця лексема трапляється в оригінальному вигляді, як вкраплення: Японія пригрозила вивести офіси своїх компаній із Великої Британії у разі *Brexit* (tyzhden.ua, 04.09.2016). Серед варіантів транслітерації у мові інтернет-ЗМІ знаходимо: *Брекзит, Брекзіт, Брексіт*, з великою й маленькою літерами, з лапками і без: Тереза Мей призначила учасника кампанії за *Брекзит* і колишнього міністра оборони Ліама Фокса міністром міжнародної торгівлі (umoloda.kiev.ua, 15.07.2016); Фіналізація торгової угоди між Британією та ЄС після *брекзиту* може зайняти 10 років і все одно провалитися (bbc.com/ukrainian, 15.12.2016); Звичайно, *Брекзіт* є значно більшою проблемою для ЄС, ніж питання лібералізації візового режиму з Україною, тому наївно сподіватися, що до кінця літа ми почуємо рішення про безвіз (pravda.com.ua, 29.06.2016); З огляду на те що Велика Британія не має писаної конституції, ніхто не знає, як результати «*брексіту*» будуть ухвалені на законодавчому рівні в парламенті — єдиному органі, уповноваженому видавати закони (понад 75% його членів хочуть залишитися в ЄС) (tyzhden.ua, 30.06.2016); Міграційна криза й наслідки *Брексіту*: у Братиславі проходить неформальний саміт лідерів ЄС (unian.ua, 16.09.2016). Як

бачимо, правопис лексеми не уніфікований, але вона вже засвоєна українською мовою й відмінюється як іменник ч. р. II відміни твердої групи. Ми вважаємо, що *Брекзит* відповідає чинному правопису і традиції передачі буквосполучення *exi-* українською мовою (наприклад, *exitpoll* – *екзитпол*, *existentialism* – *екзистенціалізм* тощо).

На формально-структурному рівні суспільно-політична лексика об'єднує не лише номінації, виражені однією лексемою, а й багатокomпонентні сполуки. Наприклад, серед трикомпонентних моделей продуктивними є такі:

«прикметник + прикметник + іменник»: *тристороння контактна група*;

«прислівник + дієприкметник + іменник»: *тимчасово окупована територія, внутрішньо переміщена особа*;

«іменник + іменник + іменник»: *режим припинення вогню*;

«іменник + іменник + (прийменник) + іменник»: *війна всіх проти всіх*;

«іменник + прикметник + іменник»: *пшонка головного мозку*.

Іноді складники сталих багатокomпонентних номінацій суспільно-політичної сфери зазнають метафоризації, при чому відбувається згасання інтегральної семи у структурі значення слова, яка поступається місцем диференційній чи потенційній семі (*податкова гавань, урядовий легіонер, велика Україна*) тощо.

У функціонуванні суспільно-політичної лексики в мові інтернет-видань виявляються тенденції до експресивності мовних форм, демократизації, а також мода на полікодовість дискурсу.

Тенденція до експресивності мовних форм у суспільно-політичній лексиці пов'язана із наявністю у значної кількості одиниць ідеологічного компонента. Наприклад, у тематичному полі «Безпосередні суб'єкти політики» поряд із стилістично нейтральними зафіксовано численні експресивні номени представників владних структур. Серед однокомпонентних – *кнопкодав, кнопкодав-рецидивіст, ставленик, соратник, олігарх, тушка, функціонер*, збірне жаргонне *рішали* тощо (*У разі, коли на працівників поліції за належне виконання ними їхніх обов'язків відповідні «рішали» здійснюватимуть тиск – ми змушені будемо опублікувати наступну статтю про родинні зв'язки й кумівство окремих посадовців правоохоронних*

структур та героїв відео (expres.ua, 21.09.2016)). Серед двокомпонентних – *новоспечений нардеп, одіозний нардеп, наймит парламентаризму* (про найманих працівників у Верховній Раді).

В епоху постправди, коли на перший план виходить емоційна реакція реципієнта інформації, а не чисті факти, зростає роль інформативно-пропагандистської та агітаційної функції ЗМІ. Важливим джерелом експресивізації суспільно-політичного дискурсу виступає масова культура.

На нашу думку, є два продукти масової культури, які відбилися на функціонуванні суспільно-політичної лексики. Перший – книга Дж. Р. Р. Толкієна «Володар перснів» і однойменний фільм. Топонім Мордор, який називав темну країну, де у випаленій пустелі з непрохідними хащами живуть злі орки [Манахов 2014, с. 160], упродовж аналізованого періоду не раз уживався на позначення Росії: *От і посольства, чітко асоціюючи нас із передпокоєм до Мордору, вважають за необхідне давати відмови певному відсотку українців, які прагнуть побачити світ* (tyzhden.ua, 01.05.2013); *Тож не варто забувати, що через спільний візовий простір Білорусь стає, принаймні формально, територією Мордору, де затримати і посадити можуть кого завгодно і за що завгодно, не кажучи вже про тих, в кого відповідне «забарвлення»* (tyzhden.ua, 14.02.2017). Користувачі соціальних мереж використовують й інші алюзії на «Володаря перснів»: *Україна – це як «Перстень влади», як тільки потрапляє в руки ти втрачаєш розум* (twitter.com, @imgsh, 07.03.2017).

Якщо книга Толкієна написана давно, то у 2012–2017 рр. неймовірної популярності у світі й Україні зокрема набув другий продукт – серія книг Дж. Р. Р. Мартіна «Пісня льоду й полум'я» і серіал «Гра престолів» на її основі. Їх головною темою є боротьба за владу, це робить художній світ вдалим матеріалом для стилістичного збагачення політичного дискурсу. Наприклад, девіз роду Старків: «Зима близько», який у книзі натякає на наближення жахливої катастрофи, вживають у заголовках інтернет-ЗМІ, коли йдеться про ймовірну політичну кризу: *Зима близько: Об'єднаному Королівству Великобританії і Північної Ірландії загрожує розпад* (expres.ua, 21.10.2016); *Зима близько. Що далі? Вибуховий потенціал нагромаджується і в Україні, і назовні.* (dt.ua, 01.12.2017).

Користувачі соціальних мереж обігрують й інші феномени фентезійного світу «Гри престолів»: *Як можна звільняти **Вінтерфел**, поки Ахметов не сидить?* (twitter.com, @U_A_Geek, 03.06.2016); *ніч темна і повна українців* (twitter.com, @yuridm, 07.09.2017) тощо.

Як бачимо, вплив масової культури на суспільно-політичний дискурс потребує детальнішого вивчення на матеріалі інтернет-комунікації в соціальних мережах, тому що ЗМІ через орієнтацію на різні вікові категорії досить обережно вживають поняття, зрозумілі лише молоді.

Тенденція до експресивності мовних форм частково перегукується із демократизацією функціонування мови в соціумі. О. Тараненко характеризує це явище як розмивання стильових і стилістичних обмежень, збільшення варіативності мовних одиниць і слововживання в цілому, розхитування мовностилістичних і правописних норм, масовий і неконтрольований потік зниженої лексики [Тараненко 2002, с. 34].

Демократичність мови сучасної публіцистики уможливорює зближення літературних і позалітературних елементів. Із сленгу та жаргону приходять нові негативно конотовані ЛСВ загальноновживаних лексем (*совок, бабки, рішали, дерибан, договірняк, віджати, відшити, злити, кинути, педалювати, шити*). Здебільшого жаргонні дієслова, що через своє походження містять сему «нечесна / протиправна дія», серед нейтральних одиниць поширюють свою експресивну силу на весь контекст завдяки прийому стилістичної детермінації: *Тим, кого «відшили», пропонували задати власні питання під час виступу кандидата на центральній площі міста* (pravda.com.ua, 11.05.2014); *Чи не « кине » вже згаданий Віталій Ковальчук співробітників виборчих штабів, агітаторів, спостерігачів і членів виборчих комісій, які працюють на кампанію Порошенка, так само, як він зробив це в партії «УДАР» у 2012 році?* (там же); *«Договорняк», про який так довго й безрезультатно кричали притомні громадяни, проявився в усій красі — і не відмиєшся* (tyzhden.ua, 29.10.2015). Інший прийом – констеляція, коли сленгізми з їхньою виразно заниженою конотацією в межах одного речення поєднуються з лексемами книжного, високого стилю: *Усе це радше тимчасовий **блеф**, потрібний, аби **розвести на бабки** добродушних спонсорів, упевнених, що Україна таки*

спроможна стати **останнім бастионом** на шляху кремлівської орди, а ще хоче й може змінитися, влитись у родину європейських народів і **засяяти еталоном демократії та храмом торжества закону** (tyzhden.ua, 29.10.2015). Іронічне забарвлення створює використання сленгізмів та жаргонізмів у каламбурах: Як **вимести «совок»** зі **столичних ЖЕКів?** (pravda.com.ua, 27.04.2015).

Мода на полікодовість дискурсу, перемикування кодів та їх змішування, міжмовна інтерференція внаслідок прямих та опосередкованих мовних контактів призводить до появи в тексті великої кількості вкраплень –немодифікованих іншомовних одиниць. Б. Ажнюк пропонує для такої тенденції термін «маргінальний білінгвізм» [Ажнюк 2008, с. 190]. Наприклад, англійське *too big to fail* (З іншого боку – вирішивши проблему **too big to fail** банку (надто великого, щоб збанкрутувати), ми вочевидь отримали проблему **too big to sell** (надто великого, щоб бути проданим) (pravda.com.ua, 28.12.2016)) чи німецьке *Realpolitik* (Говорила про дотримання принципів і реальну оцінку ситуації там, де її німецькі та європейські колеги починали дискусію в дусі **Realpolitik** (tyzhden.ua, 01.07.2016)).

Вкраплення можуть мати додаткове стилістичне забарвлення. Наприклад, *homo sovieticus*, що обігрує форму латинського терміна *homo sapiens*, стає іронічною назвою людей із радянським мисленням: Є усталена думка, що 20 років – це замало, аби мозок *homo sovieticus* зміг переформатуватися в мозок людини вільної, Мойсей, мовляв, аж 40 літ водив свій народ пустелею (tyzhden.ua, 14.01.2013). Економічний термін з теорії ігор *win-win*, який означає вид гри, коли всі учасники отримують прибуток, в українських реаліях отримує оказіонального аналога *кум-кум*, що натякає на корупцію та кумівство: Це консервативне та інертне місто; де соціальні ліфти не працюють; зате діє принцип «кум-кум», а не «win-win» (lvbs.com.ua, 01.12.2015). Простежуємо виділення вкраплень у тексті за допомогою додаткових графічних засобів: лапок, шрифту, великих літер, підкреслення.

Ще одне джерело виникнення нових слів із негативно оцінним забарвленням – це навмисне калькування з російської мови із повним або частковим збереженням особливостей його звукового вираження [Коць 2010, с. 124]. Активізація такого прийому пов'язана з гостротою

українсько-російських стосунків, відверто імперською і шовіністичною поведінкою Російської Федерації на міжнародній арені.

По-перше, передача російських слів зі збереженням фонетичних особливостей в україномовній пресі дозволяє знецінити та висловити критичне ставлення до ідеологем, які активно просуває тамтешня влада. Це одиниці *русская весна*, *русский мір*, *кримнаш*, які займають чільне місце в російському політичному дискурсі, використовуються для обґрунтування агресивних дій. Українські журналісти використовують їх у цитуванні мови бойовиків, згадуючи причетних до ДНР і ЛНР осіб, або ж метафорично: *Але якщо Україна буде налаштована проросійськи, з розумінням, що ми – брати, єдина родина, це і є **русській мір**, тоді це можливо* (pravda.com.ua, 17.05.2017); *А ті, хто не став жертвою масового психозу під назвою «**Кримнаш**», уже тоді розуміли, що півострів увійшов у добу швидше драматичну, ніж щасливу* (tyzhden.ua, 05.01.2016).

По-друге, функціонують пейоративні одиниці, які представники Російської Федерації використовують стосовно України, її політичного курсу і громадян: *укропи*, *укри*, *майдануті*, *майдауни*, *карателі*, *київська хунта*, *вишиватники*, *неомазепізм* тощо. В українських інтернет-виданнях спостерігаємо використання лексики противника проти нього самого ж за допомогою додавання прикметників *російський*, *московський*: *В окупованому Криму **російські карателі** заарештували чергового учасника мітингу 26 лютого 2014 року – Ескендера Кантемирова* (tyzhden.ua, 07.02.2015); *Нелегітимна **московська хунта*** (заголовок) (ukr.lb.ua, 21.09.2016). Під протилежну тенденцію – використовувати ці лексеми для самоназивання, змінюючи оцінку з негативної на позитивну – підпала одиниця *укроп*: *Ось так народжуються нові мему цієї війни. Вже були **укропи**, **кіборги**, **легіон НАТО**, а тепер до списку додалися і **таргани*** (express.ua, 08.02.2015); завдяки її популярності у 2014 році виникла однойменна партія.

Загалом суспільно-політична лексика української літературної мови потребує постійної уваги дослідників стосовно унормування та кодифікації. Глибшого дослідження із застосуванням дискурсивного аналізу заслуговує функціонування цієї лексичної множини в

художній мові та соціолінгвістичні параметри оцінних суспільно-політичних одиниць.

5.2. Футбольна лексика української мови початку ХХІ століття

На початку ХХІ ст. в українській літературній мові активно функціонує футбольна лексика, пов'язана з футболом як багатоаспектним соціокультурним феноменом: видом спорту, сферою бізнесу і засобом політичного впливу, грою і масовим видовищем.

Зацікавлення лінгвістів мовою футболу зросло в останні десятиріччя у зв'язку з вивченням різних сфер мовної діяльності соціуму. Увагу дослідників до теоретичних і практичних питань футбольної лексики зумовили такі чинники: а) зростання популярності футболу як виду спорту; б) збільшення числа учасників футбольної комунікації, що детерміновано функціонуванням спортивних каналів на телебаченні, постійною трансляцією футбольних матчів, відкриттям спортивних (у тому числі футбольних) порталів, обговоренням футбольної проблематики в чатах і на форумах в Інтернеті; в) потреба комплексного опису футбольної лексики, що репрезентує сегмент мовної картини світу українства; г) вимоги унормування і кодифікації футбольної лексики; г) розроблення електронних глосаріїв, створення електронних тезаурусів, розвиток корпусної лінгвістики; д) необхідність підготовки систематизованих матеріалів для підвищення рівня мовної культури журналістів, які ведуть футбольні програми або трансляцію матчів.

Засадничими для дослідження семантико-структурних та функціональних параметрів футбольної лексики української літературної мови початку ХХІ ст. вважаємо студії українських і зарубіжних мовознавців, у яких схарактеризовано мову спорту (М. Паночко, Б. Зільберт, О. Боровська, М. Мартинюк, Т. Єщенко, Л. Карпець, І. Сушинська, Є. Вокальчук, О. Малишева); окремі риси футбольної лексики (П. Мельник, О. Рилов, С. Богуславський, М. Дубяк, Р. Коваль, І. Процик, О. Лавриненко, В. Максимчук).

Детальніше розглянемо семантичні та формально-структурні параметри футбольних номінацій в українській літературній мові

початку ХХІ ст. Щоб аналіз футбольної лексики був комплексним, залучаємо широку джерельну базу: фахові словники, загальномовні словники (тлумачні, орфографічні, словники іншомовних слів, словники синонімів та ін.), спортивні газети та журнали (друковані та інтернет-видання), фахову, науково-популярну та довідкову література з футбольної проблематики, телепрограми на футбольну тематику, трансляцію футбольних матчів, футбольну інтернет-комунікацію (блоги, чати, форуми, соціальні мережі), усну футбольну комунікацію (спілкування тренерів, арбітрів, футболістів, уболівальників), сучасну белетристику, що репрезентує неспеціальні контексти функціонування футбольних номінацій.

Футбольна лексика – це найменування предметів і понять футбольної галузі, що функціонують у спеціальній і неспеціальній сферах мовної діяльності соціуму. Спеціальний вид діяльності обслуговує фахова мова. «Особливість фахових мов полягає в їхній спеціальній, орієнтованій на потреби відповідної професії лексичній базі, переході якої до загальнонаціональної мови плавні... З іншого боку, їх специфіка полягає у частотності вживання» [Кияк 2007, с. 19]. Фахову мову називають ще технолектом, робочою мовою, особливою мовою, галузевою мовою, професійною мовою, професійним діалектом, спеціальною мовою, субмовою, мовою для спеціальних цілей [Кияк 2007]. На позначення аналізованого сегмента мовної діяльності соціуму з англomовного світу прийшло поняття «Language for Specific Purposes» (LSP) – «мова спеціального призначення». К. Авербух стверджує, що мова спеціального призначення «більше ніж будь-яка інша сфера комунікації спрямована на ефективну й адекватну передачу інформації» [Авербух 2013, с. 50].

На сучасному етапі розвитку мовознавства ще немає єдності думок українських і зарубіжних науковців щодо статусу мови спеціального призначення. Л. Півньова у статті «Мова спеціального призначення як об'єкт лінгвістичних студій» здійснила спробу систематизувати погляди учених. На основі аналізу констатує, що: 1) основною одиницею мови спеціального призначення є термін; 2) мова спеціального призначення – функційний різновид національної мови; 3) має спільні риси з лексиконом літературної мови і включає в себе спеціальні термінологічні і термінологізовані одиниці; 4) більш

інтернаціоналізована, ніж загальноновживана лексика; 5) характеризується передачею спеціального знання максимально економними засобами вираження завдяки автоматизації та кодифікації; 6) служить для потреб високоорганізованої і оптимізованої професійної комунікації; 7) у склад LSP входять не лише терміни, номени, а й професіоналізми та жаргонізми, що дає можливість відтворити повну картину становлення тієї чи тієї системи понять з урахуванням мовних та позамовних чинників впливу [Півньова 2014, с. 123].

Таксономія номінативних одиниць у мові спеціального призначення є досить розгалуженою. У мові спеціального призначення, яка репрезентує футбольну галузь, лексику кваліфікуємо як спеціальну лексику футболу (або ж як фахову лексику футболу) і розподіляємо на таксономічні ранги таким чином: 1) терміни футбольної галузі, 2) екстрагалузеві термінологічні одиниці; 3) термінологізовані загальноновживані лексичні одиниці; 4) номенклатура; 5) професіоналізми, професійний жаргон. Футбольна лексика, на відміну від футбольної термінології, має значно ширшу сферу функціонування. Футбольна лексика функціонує також у неспеціальній сфері – у белетристиці, ЗМІ, розмовній мові. Розглянемо кожен із названих сегментів.

1. У літературних мовах галузеві терміни утворюють систему, в якій рівень організації одиниць значно вищий, ніж у лексиці загальнолітературної мови. Термін, у трактуванні В. Лейчика, – це слово чи словосполука, що позначає поняття спеціальної сфери спілкування в науці, виробництві, техніці, мистецтві, у конкретній галузі знань чи людської діяльності, тобто є одиницею мови спеціального призначення [Лейчик 2009]. О. Селіванова у «Лінгвістичній енциклопедії» виклала головні вимоги до терміна, як-от: системність, що стосується понятійного змісту, словесного вираження й відповідності між змістом і формою; наявність класифікаційної дефініції (тлумачення, яке ґрунтується на ключовому гіперонімі й видовій специфіці); стислість, відповідність позначуваному поняттю, однозначність і конкретизацію в межах терміносистеми, прозорість внутрішньої форми; жорстку конвенційність, стилістичну нейтральність; залученість до відповідної

системи понять певної галузі; відповідність нормам мови, що запобігає появі професійних жаргонізмів; точність і короткість; дериваційну здатність; інваріантність як відсутність варіантів і синонімів; високу інформативність [Селіванова 2010, с. 736–737]. У переліку наведено ідеальні вимоги до терміна. Зазвичай у сучасній мовній практиці є багато відхилень від цих вимог. Наприклад, як засвідчує аналіз футбольної термінології, полілексемні терміни частотніші, ніж монолексемні: *вихід воротаря за межі карного майданчика, здобути місце у фінальний раунд турніру; гравець, що виходить на заміну; команда, що очолює турнірну таблицю*. Також у футбольній термінології спостерігаємо варіантність (*футбольний зал – футбольна зала*) і синонімію (*рефері – суддя, голкіпер – воротар, хавбек – півзахисник*).

Спеціальні термінологічні одиниці футбольної тематики за ступенем спеціалізації їхнього значення різні, а тому їх можна поділити на три групи: загальноспортивні терміни, міжгалузеві спортивні терміни і власне футбольні терміни. Загальноспортивні терміни вживають практично в усіх галузях спорту, наприклад: *змагання, перемога, поразка*. У межах певної термінології такі лексичні одиниці можуть конкретизувати своє значення: *футбольне змагання, футбольна перемога, футбольна поразка*. Міжгалузеві спортивні терміни функціонують у кількох галузях спорту: *гра, м'яч, ворота*. Власне футбольні терміни притаманні тільки футбольній галузі: *вінгер, латераль, офсайд*.

2. Екстрагалузеві загальнонаукові термінологічні одиниці у складі футбольної термінології демонструють передислокацію лексики літературної мови на стилістичній шкалі. Відбувається ретермінологізація – процес перенесення готових термінів з однієї галузі в іншу з повним або частковим переосмисленням. Формування екстрагалузевої футбольної термінології пов'язане зі зверненням до різних сфер діяльності: військової (*атака, дивізіон, захист*); виробничої (*стандарт, техніка, штанга*), економічної (*бюджет, менеджмент, трансфер*), суспільно-політичної (*арбітр, протест, суддя*), театральної (*амплуа, дебют, дублер*) та ін.

3. Термінологізовані лексичні одиниці – це загальноновживані лексеми, які служать для опису термінологічних понять. Рух зі сфери

загальноновживаної лексики до термінологічної відбувається за двома напрямками: розвитку вторинних термінологічних значень у звичайних лексичних одиницях (лексико-семантичний спосіб словотворення), а також шляхом використання загальноновживаних слів у складних термінах. Розвиток термінологічних значень, пов'язаних із футбольною сферою, на базі загальноновживаних слів демонструють такі лексичні одиниці: *біг, відпочинок, ворота, глядач, жест, коментатор, лідер, майстерність, медаль, міжсезоння, перевага, підйом, помилка, трибуна, учасник*. У процесі термінологізації задіяна звукова оболонка слова або словосполуки, що вже існує в мові, щоб позначити новий предмет чи явище для спеціальної комунікації. Відбувається активний процес формування футбольної лексики в напрямку використання загальноновживаних слів у складних термінах, а саме: *газон – футбольний газон, група – група турніру, опіка – персональна опіка, перехоплення – перехоплення м'яча, першість – першість із футболу, поле – футбольне поле*.

У футбольній лексиці функціонують розгалужені ряди терміноодиниць з опорним загальноновживаним словом, наприклад: *крило – ліве крило, праве крило; кут – ближній кут воріт, дальній кут воріт, верхній кут воріт, нижній кут воріт, закритий кут воріт, зменшити кут обстрілу, кут удару, кут поля; лінія – лінія атаки, лінія воріт, лінія воротарського майданчика, лінія захисту, лінія карного майданчика, лінія нападу, лінія поза грою, лінія середини поля, лінія фотографів*.

Термін значною мірою відрізняється від загальноновживаного слова, на базі якого він виник. Але поки існує смисловий місток між загальним і термінологічним значеннями лексеми, доти можемо говорити про її багатозначність, а в діяхронному аспекті – про первинність першого і вторинність другого значення.

4. До складу спеціальної футбольної лексики входить розгалужена номенклатура. У дослідженні під номенклатурою розуміємо сукупність назв (номенів) об'єктів футболу як окремої галузі спорту. Ґрунтуємося на основних ознаках номенів, виділених З. Комаровою, як-от: 1) узгодження із поняттями через термін; 2) належність до власних назв або проміжна позиція між термінами та власними назвами; 3) належність до найпростішої системи, яка представляє

перелік однорідних понять чи предметів, що знаходяться на одному рівні абстракції; 4) функціонування як нижчої ланки спеціальної лексики, оскільки зрозуміти їх без зіставлення з іншими термінологічними одиницями неможливо [Комарова 1991, с. 9].

Футбольна номенклатура складається переважно з номенів футбольних клубів (ФК), а також назв гравців, які належать до цих ігрових об'єднань. Виокремлено такі моделі: «назва ФК ← ойконім» (ФК «Миколаїв», ФК «Тернопіль»), «назва ФК ← гідронім» (ФК «Ворскла», ФК «Десна»), «назва ФК ← оронім» (ФК «Карпати», ФК «Говерла»), «назва ФК ← хоронім» (ФК «Буковина», ФК «Волинь»), «назва ФК ← ергонім» (ФК «Зоря», ФК «Оболонь-Бровар») та ін.

5. Ще один сегмент у складі лексики мови спеціального призначення номінують професіоналізмами, професійним жаргоном. Інколи науковці ототожнюють ці поняття. О. Селіванова їх розмежовує: «На відміну від терміна, який є офіційним, прийнятим у відповідній сфері, професіоналізм є напівофіційним словом, що не є строгим, науковим позначенням поняття, тобто терміни і професіоналізми відрізняються протиставленням норми й узусу. Професійні жаргонізми відрізняються від термінів стилістичною маркованістю» [Селіванова 2010, с. 737]. Термін «професійні жаргонізми» використовують для позначення образно-експресивних лаконічних слів і висловів, які мають нейтральні відповідники і функціонують в усній мові представників певної професії чи роду занять, об'єднаних спільними інтересами чи належністю соціально-професійної спільноти.

Футбольні професіоналізми частково мають офіційний статус (нормативний характер), оскільки їх уживають коментатори футбольних матчів, журналісти. Професіоналізми виникають задля мовної економії: *основа* «основний склад команди», *дев'ятка* «верхній кут воріт, внутрішня частина воріт між стійкою і поперечкою».

За нашими спостереженнями, у сучасній футбольній комунікації професійні жаргонізми (сленгізми) уживаніші, ніж професіоналізми. Найчисленніша група – прізвиська гравців українських і зарубіжних ФК, сформовані на основі метафоричного перенесення за типовими лексико-семантичними моделями: 1) «назва гравців ← колір спортивної форми ФК» (*біло-сині* ← «Динамо» (м. Київ, Україна), *білі*

← ФК «Реал» (м. Мадрид, Іспанія), 2) «назва гравців ← герб ФК» (*леви* ← ФК «Карпати» (м. Львів, Україна), *ластівки* ← ФК «Брешія» (м. Брешія, Італія); 3) «назва гравців ← характерні ознаки місця розташування ФК» (*каштанчики* ← ФК «Арсенал» (м. Київ, Україна), *фармацевти* ← ФК «Баєр», що в місті фармацевтичних концернів світу (м. Леверкузен, Німеччина).

Належність лексичної одиниці до футбольної лексики визначає її поняттєвий зміст, а семантична стратифікація футбольної лексики враховує парадигматичні відношення гіперо-гіпонімії, синонімії, антонімії.

Гіперо-гіпонімія зумовлює ієрархічний характер внутрішньої структури футбольної лексики. Виявлено два типи гіперо-гіпонімії груп: 1) у формі «дерева», коли кожен наступний компонент послідовно розгалужує свої зв'язки за спільною семою; 2) у формі «ялинки», коли родо-видові відношення формуються за кількома ознаками водночас.

У футбольній лексиці наявні розгалужені синонімічні відношення. Розглядаємо такі типи синонімів: однослівні терміни-дублети (*голкіпер – воротар, рефері – суддя, пенальті – одинадцятиметровий*), терміни-синтаксичні синоніми (*захисна тактика – тактика гри від захисту, кутовий удар – удар з кута поля, передача верхом – верховий пас*), дефініційні синоніми (*навіс – довга верхова передача, яка направлена до воріт суперника; «свічка» – сильний удар вгору; «сухий лист» – гол обвідним ударом, переважно з кутової позначки*), стилістичні синоніми (*пропустити м'яч поміж ніг – пропустити «щура», удар внутрішньою стороною стопи – удар «щічкою», удар у верхній кут – удар у «дев'ятку»*).

Абсолютні синоніми, такі, що повністю збігаються за семантикою, емоційним забарвленням, сполучуваністю, не частотні. Домінують часткові синоніми. Синонімічна палітра української футбольної лексики тяжіє до метафоризованих слововживань: *перемагати – знищувати, сильний удар – гарматний постріл, точний удар – більярдний удар*.

Завдяки антонімії у футбольній лексиці здійснюється номінація понять із протилежним семантичним наповненням, що дає змогу простежити асоціативні зв'язки термінологічної одиниці. Антоніми у

футбольній лексиці передають дух протистояння в цьому виді спорту: *атакувати – захищатися, забити – пропустити*. В аналізованому корпусі лексики встановлено семантичні опозиції на основі різнотипних відношень:

а) семантичних – градуальні антоніми (*виграна гра / гра на нічию / програна гра; мінімальний рахунок / нічийний рахунок / розгромний рахунок*), комплементарні антоніми (*вирішальний гол / невирішальний гол, забитий гол / незабитий гол, вища ліга / нижча ліга*), векторні антоніми (*атака / захист, віддавати передачу / отримувати передачу, удар по воротах / удар від воріт*), координатні антоніми (*верхній кут / нижній кут, правий фланг / лівий фланг, перша хвилина / остання хвилина*);

б) формально-структурних – різнокореневі антоніми (*активний офсайд / пасивний офсайд, ближня стійка / дальня стійка, підхопити м'яч / втратити м'яч*) та спільнокореневі (*футбол / антифутбол, виграти / програти, заблокований удар / незаблокований удар*);

в) стилістичних – загальномовні антоніми (*атакувати / захищатися, вигравати / програвати, влучати / промахуватися*) і контекстуальні (*грати персонально / грати зонально, грати чисто / грати грубо, комбінаційний гол / спонтанний гол*).

У результаті аналізу лінгвальних фактів створено багаторівневу тематичну модель футбольної лексики, що презентує ієрархічність футболу як полікомпонентного соціального явища. Виділено опорні тематичні групи: «організація гри», «забезпечення гри», «учасники гри», «процес гри». Тематична модель об'єднує 4 тематичні групи, 16 лексико-семантичних груп, 37 семантичних підгруп і 2 семантичні мікрогрупи. У семантичних множинах футбольну лексику розподілено за структурно-семантичним принципом.

У складі футбольної лексики наявні три формально-структурні типи футбольних номінацій: слова, які виникли за типовими для української мови словотвірними моделями, аналітичні терміни та іншомовні запозичення. До найпродуктивніших способів творення однослівних футбольних термінів, номенклатури, професіоналізмів, професійних жаргонізмів належать семантична деривація, суфіксація, безафіксний спосіб; до менш поширених – основоскладання,

словоскладання, префіксальний, префіксально-суфіксальний способи, до малопродуктивних – абрєвіація, морфолого-синтаксичний спосіб.

Аналітичне словотворення – доміантний спосіб поповнення футбольної лексики. Кількісна перевага (більше 75 %) термінів-словосполучень над однослівними термінами вмотивована додатковими уточнювальними характеристиками понять. Частотні двочленні і тричленні конструкції різних моделей на зразок: *атакувальний футбол, капітан команди, гол головою, пресингувати суперника, бити «парашутом»; ближня стійка воріт, нереалізований гольовий момент, тактична схема гри, упасти в карному майданчику, віддавати передачу верхом*. Виявлено також багатоконпонентні терміни аналітичного способу творення з підрядним реченням у ролі атрибута: *гравець, що виходить на заміну; команда, що атакує; футболіст, що володіє вмінням грати обома ногами*. Домінують давно усталені терміни, однак синтагматичні відношення футбольної лексики на початку ХХІ ст. постійно розширюються з появою нових слів, пов'язаних із футбольною сферою, як-от: *футбольний сайт, футбольний симулятор, футбольний фрістайлер, футбольний чіп*.

До складу іншомовних запозичень належать загальноспортивні і власне футбольні номінації, які походять із таких мов: англійської (*бутси, голкіпер, пенальті*), французької (*дублер, ліга, чемпіонат*), німецької (*бомбардир, дискваліфікація, штанга*), італійської (*катеначо, ліберо, фінт*), грецької (*стадіон, тактика, техніка*) та ін. За частотністю домінують англіцизми.

Іншомовна футбольна лексика входить в українську літературну мову через а) транскодування: *offside – офсайд, playmaker – плеймейкер, provocation – провокація*; б) калькування: *central forward – центрфорвард, football league – футбольна ліга, quarterfinal – чвертьфінал*; в) описове передавання значення: *equalizer – гол, який зрівнює рахунок; substitute – гравець, який виходить на заміну*.

До неозапозичень належать лексеми на зразок: *вінгер* (з англ. *winger*), *латераль* (з англ. *lateral*). Ці запозичені лексичні одиниці не мають питомих відповідників. Тлумачимо їх описово: *вінгер* «бічний атакуювальний півзахисник, що грає ближче до бічних ліній футбольного поля, на фланзі», *латераль* «крайній захисник, який активно підтримує атаку або взагалі закриває весь фланг». У зв'язку з

широким застосуванням англіцизмів у мові футболу актуалізується культуромовна проблема, пов'язана з потребою пошуків власне українських відповідників.

Футбольна лексика активно функціонує також у неспеціальних контекстах – у ЗМІ, белетристиці, розмовній мові. У неспеціальній сфері футбольні терміни детермінологізуються. Такі лексичні одиниці відносимо тільки до розряду футбольної лексики. У художній літературі футбольна лексика переважно вживається зі спеціальним значенням: *футбол – це життя* [Бондар 2011, с. 33], *футбол – це більше, ніж гра* [Бондар 2011, с. 33].

У розмовній мові, мові ЗМІ формуються нові значення футбольної лексики, тобто вона не лише змінює свій стилістичний статус, але й модифікує семантичне наповнення. Відбувається інтеграція стилістичних і семантичних процесів. Наприклад: *отримати жовту картку* «отримати попередження за певне порушення, невиконану справу»; *опинитися в офсайді* «опинитися поза справами»; *потрапити у дев'ятку* «вдало виконати справу, влучно висловитися». Футбольна лексика, на відміну від футбольної термінології, має значно ширшу сферу функціонування.

Система найменувань предметів і понять футболу як популярного виду спорту сформувалася та постійно змінюється відповідно до нових умов комунікації в глобалізованому світі. Футбольна лексика як динамічний сегмент мовної діяльності соціуму потребує уваги дослідників щодо перманентної систематизації, унормування, кодифікації лексичних одиниць, а щодо футбольної термінології – уніфікації і стандартизації футбольних термінів. Це дасть змогу усунути надлишкову варіантність, зменшити функціональне навантаження запозичень (особливо англіцизмів), активізувати використання питомих мовних одиниць із футбольною семантикою, ефективно задіяти словотвірний потенціал української мови. Перспектива нових досліджень відкривається у зв'язку з поглядом на футбол як лінгвокогнітивний дискурс.

5.3. Негативнооцінна лексика в мові сучасної української газетної періодики

Глобалізація інформаційних процесів, поява низки нових засобів масової комунікації призвела до того, що центр творення сучасної української літературної мови у ХХІ ст. перемістився в ЗМІ, які стали оперативним носієм і продуктом суспільної думки. Через призму індивідуального світобачення газетна періодика активно відображає найрізноманітніші проблеми сьогодення. У мас-медійному просторі виразно реалізується комунікативна функція мови. Репрезентовані в ньому знання, ідеї, погляди постали як цілеспрямована соціальна дія, супроводжувана вираженням позитивної чи негативної оцінки.

Негативну оцінку в сучасних дослідженнях кваліфіковано як функціональну категорію та один зі способів вираження ставлення мовця до предметів навколишньої дійсності. Об'єктом негативної оцінки є будь-який предмет чи особа як джерело виникнення в мовця негативних почуттів та емоцій.

У лінгвістиці категорію оцінки визначають як позитивну або негативну кваліфікацію предмета думки, як судження мовця, його відношення – схвалення/несхвалення, бажане/небажане, захоплення тощо. Оцінка – це результат процесу оцінювання. У мові відображається взаємодія дійсності та людини в найрізноманітніших аспектах, одним з яких є оцінювальний: об'єктивний світ поділений людиною з погляду його оцінного характеру – добра і зла, користі й шкідливості, і цей поділ є соціально зумовленим і зафіксованим у мовних структурах.

Категорія оцінки взаємодіє з багатьма текстовими категоріями та має потужний текстотвірний потенціал. Саме в тексті оцінка знаходить оптимальну реалізацію. Процеси породження та сприйняття тексту засвідчують зв'язок суб'єктивного й об'єктивного, що є головною ознакою оцінної семантики. У такий спосіб оцінка корелює з текстотвірними процесами. Оцінка співвідноситься зі структурою тексту, визначає його членування, впливає на формування цілісності. Взаємодія аналізованої категорії з текстовою зв'язністю виражена на смисловому та формальному рівнях. Як реалізація ставлення суб'єкта до повідомлюваного текста оцінка невідривна від поданої в тексті

інформації, як експліцитної, так і прихованої [Михальченко 2010, с. 12].

Оцінка – складний феномен для наукового опису і теоретичного пояснення, що зумовлено онтологічною універсальністю категорії оцінки, адже «будь-яка онтологія: природа, суспільство, суб'єктивний світ людини, мислення, мова тощо – усе пронизане категорією оцінки і розглядається через її призму» [Космеда 1997, с. 353]. У лінгвістиці тривалий час оцінку розглядали на семантичному рівні. У функціонально-семантичному аспекті окреслює категорію оцінки Л. Сергеева. Дослідниця розглядає оцінку як «позитивну або негативну характеристику предмета (факти, події тощо), пов'язану з визнанням або невизнанням його цінності внаслідок відповідності (невідповідності) потребам, інтересам і смакам індивіда, а також соціально встановленим нормам» [Сергеева 1982, с. 18].

Характер оцінних процесів базується та протиставленні інтуїтивно свідомих позитивних та негативних якостей типу «добре / погано». Характер оцінки зосереджений в основі пізнання людиною навколишньої дійсності, оскільки оцінка визначає цінність того чи того предмета, дії чи ознаки в картині світу суспільства. Оцінні ознаки розділені лінією норми. У позитивній частині зосереджують ознаки характеристики, яка розглядається як позитивна стосовно норми, а в негативній частині – ознаки негативної норми. Норма припускає рівновагу ознак, які знаходяться на шкалі, і співвідноситься зі стереотипними уявленнями про середню кількість ознак, якими повинен володіти об'єкт [Арутюнова 1988, с. 3–11]. У кожному конкретному акті оцінки – відображення складної взаємодії загальнолюдської системи цінностей, цінностей системи самого автора оцінки та ціннісних систем тих соціальних груп (регіональних, вікових, професійних, релігійних та ін.), з якими взаємодіє автор. Ознаки оцінки, які визначають суть аксіологічних предикатів «добрий / поганий», відображені в семантиці початкового значення слова. У більшості сучасних європейських культур переважають слова з негативними оцінними ознаками [Приходько 2001].

Залежно від характеру ставлення носія мови до оцінюваного об'єкта оцінка може бути трьох видів: 1) позитивна, 2) негативна, 3) нейтральна. Позитивна та негативна оцінки виражають відповідно

схвальне/несхвальне ставлення суб'єкта оцінки до властивостей референта, нульова оцінка передає оцінно-нейтральне (байдуже) ставлення носія мови до них.

Незаперечним є той факт, що оцінка соціально детермінована. На думку О. Бессонової, «людська дія не мислиться без суспільства, в якому суб'єкт існує, і, зрештою, оцінка зумовлюється соціальними факторами» [Бессонова 1995, с. 16]. Оскільки оцінка спирається на досвід суспільства, вона є культурно значущою. Оцінка спричинює існування культури як створення й опанування цінностей і вироблене ставлення до них.

Пізнання людиною світу неможливе без емоцій, які втілюються у мові як відбиття цього пізнання. Очевидно, що емоції корелюють з оцінкою, однак у лінгвістиці існують різні думки щодо співвідношення емотивності й оцінки. Так, В. Телія оцінку й емотивність розмежовує, вважаючи необов'язковим злиття воедино оцінного й емотивного ставлення [Телія 1991]. Справедливо зазначаючи, що «добре» пов'язано з «приємним», а «погане» – з «неприємним», дослідниця стверджує, що частковооцінні й емоційно забарвлені значення мають різне функціональне навантаження [Михальченко 2010, с. 23].

Основний аспект лінгвістичної інтерпретації емоції та оцінки – це їхня реалізація у мовленні, що особливо яскраво виявляється у так званій емоційно-оцінній лексиці. Вказана група лексики становить собою проблемне питання в сучасному мовознавстві, оскільки не існує єдиного терміна на її означення, єдиної класифікації та єдиного розуміння її сутності.

Відомо, що в мовленні більшим є репертуар негативних оцінних номенів, ніж позитивних, особливо яскраво це виражено в оцінній лексиці, яка характеризує людину щодо її особистісних цінностей, зокрема естетичних, етичних, поведінкових тощо. З одного боку, це зумовлено тим, що в традиційній культурі народу побутують морально-етичні установки. Водночас прагнення виправити недоліки в характері й поведінці людини зумовлює значну кількість лексем з модальністю негативної оцінки, тоді як позитивні риси характеру сприймають як норму, а отже, вони не потребують додаткової вербалізації.

Семантика позитивної оцінки, на відміну від негативної, не потребує конкретизації. Внаслідок цього позитивна та негативна оцінки по-різному співвідносяться зі шкалою оцінки. Те, що перебуває в зоні норми, отримує схвальну оцінку, оцінка «нормальна» означає «добре, як має бути». Варто наголосити, що «за своєю природою норми прагматичні та відносні, але вони не довільні та не суб'єктивні» [Клаус 1967, с. 184]. Те, що виходить за межі норми, може бути оцінене як погане, дуже погане, найгірше. Тому до структури негативної оцінки частіше входять інтенсифікатори – слова, що посилюють її значення.

Ті зміни, що відбуваються в мові, мають різні ступені інтенсивності. У періоди соціальних перетворень вони значно підвищуються та стають найпомітнішими в лексичному складі мови. Українська мова кінця ХХ – початку ХХІ ст. зазнала активного впливу науково-технічних, суспільно-економічних та культурних змін, якими позначені останні десятиріччя. Її лексико-семантична система виявилася особливо чутливою, вона не лише збагатилася низкою реабілітованих слів, а й значно розширила ресурси своїх виражально-зображальних (експресивних) засобів, відкинувши домінантні емоції минулого століття з їхніми соціальними акцентами, героїчною патетикою та дещо штучним пафосом [Бойко 2005, с. 3].

Останнім часом надзвичайно актуальною є проблема *експресії*, *експресивності* та *експресивної лексики*. Існує чимало праць, у яких висвітлюється поняття експресивності в різних аспектах: лінгвістичному, лексикологічному, лінгвостилістичному, соціолінгвістичному, психолінгвістичному. Інтерес мовознавців до проблеми експресивності не випадковий, він логічно підготовлений попереднім розвитком лексикології. Експресивність привернула до себе увагу дослідників, коли вже добре був вивчений номінативний лексичний склад мови. Крім того, експресивність стала об'єктом спеціального лінгвістичного аналізу у зв'язку з вивченням семантики мовних одиниць та їхньої системності [Турчак 2015, с. 164].

Відомо, що до експресивної лексики належать слова меліоративної (з позитивним значенням) та пейоративної (з негативним значенням) групи. Останнім часом у мові українських засобів масової інформації переважають негативнооцінні лексеми – пейоративи. Це лексичні

одиниці, до структури лексичного значення яких входить конотативний компонент (негативна емотивна сема), за допомогою якого виражене негативне ставлення мовця до адресата.

Мовна емотивність як лінгвістична категорія знаходить відображення в різних аспектах дослідження лексики, семантики, фразеології, стилістики, поетики, риторики, художньої мови. Вона часто межує із психологією, психолінгвістикою, філософією, естетикою, літературознавством та іншими науками. Проте поняття емотивності мовних одиниць не є однозначним у трактуванні. У лінгвістиці ця категорія традиційно вважалася основним елементом конотації, незважаючи на те, що проблема співвідношення емотивного та нейтрального, емотивного й експресивного в лексичному значенні слова вирішувалась досить суперечливо [Гуйванюк 2011]. Емотивна функція мови реалізується щоразу, коли мовець виражає своє почуття, своє ставлення до навколишньої дійсності або коли він хоче викликати почуттєву реакцію свого співбесідника [Чабаненко 2002, с. 142].

У науковій літературі експресивність як категорія розглядається в різних аспектах і відповідно кваліфікується то як явище стилістичне, функціональне (мовленнєве), то як прагматичне, синтаксичне або семантичне, оскільки експресивність проникає в усі сфери діяльності людини. Експресивно марковані одиниці вносять в усталені стандарти та штампи раціонального, логічного елементи новизни, пробуджують певні почуття, викликають ті чи ті емоції [Гуменюк 2006].

Експресивний фонд української мови надзвичайно багатий і різноманітний, його елементи функціонують на різних рівнях мовної системи і становлять «сукупність семантико-стилістичних ознак» мовних одиниць, які виступають засобами «суб'єктивного вираження ставлення мовця до змісту або адресата мовлення» [ЛЭС 1990].

Активно виявляючись на рівні мови й мовлення, лексична експресивність належить до найпродуктивніших, оскільки основне навантаження вербального вираження почуттєвих інтенцій мовця, пов'язане із суб'єктивним баченням і оцінюванням фрагментів концептуальної картини світу, виконують лексичні одиниці [Івкова 2009].

У зв'язку зі зміною соціального статусу української мови спостерігається поступове розширення сфер її вживання, що

передбачає більш чітку функціонально-стильову диференціацію, яка виявляється на всіх структурних рівнях. На рівні мови і мовлення активно функціонує і виокремлюється значний шар лексики, яку називають «стилістично-забарвленою», «стилістично-маркованою», оскільки слова, які входять до нього, обов'язково є носіями «стилістичного значення» [Бойко 2005, с. 38].

Маркованість чи немаркованість мовних одиниць найбільше виявляється на лексичному і синтаксичному рівнях мови. Так звані кореневі слова найчастіше стилістично немарковані, а похідні (афіксальні) слова (з префіксом чи суфіксом) здебільшого стилістично марковані. Маркований лексичний шар орієнтований не на номінацію типових денотатів, а на те, щоб виділити окремі об'єкти серед низки подібних, передати їхні особливості на тлі однотипних. Значущість експресивів для носіїв мови виявляється лише в певний конкретний період комунікації або зумовлюється мовленнєвою ситуацією, інтенціями мовця [Бойко 2005, с. 8].

Емотивність досить часто пов'язують з категорією оцінності. Це «складник конотативного компонента у семантичній структурі мовної одиниці, який репрезентує емоційне ставлення носіїв мови до позначеного» і тісно пов'язаний з оцінкою, експресивністю та функціонально-стилістичною забарвленістю [Левченко 1967, с. 95]. У мовознавстві існує складність вивчення емоційної оцінки як компонента семантичного змісту лексичних одиниць. Необхідно розмежовувати мову, яка описує емоції, і мову, яка їх виражає, зважаючи на те, що першою мовці послуговуються зрідка, другою – часто.

Оцінні слова передають суб'єктивну оцінку мовцем певного об'єкта, всієї повідомлюваної інформації або адресата повідомлення. Вони можуть виражати схвалення чи осуд, погрозу або критику, вияв симпатії чи антипатії, любов чи ненависть, тобто різні емоції та оцінки людини. Тому їх найчастіше називають емоційно-оцінними назвами, які мають виразний позитивний або негативний характер. Вони передають суб'єктивну оцінку мовцем певного об'єкта, всієї повідомлюваної інформації або адресата повідомлення.

Емотивність пов'язана з емоціями, почуттями людини, її реакціями та оцінками суб'єктивного сприйняття дійсності. Категорія оцінності

позначає думку, судження про позитивні або негативні якості, властивості особи, предмета, явища, а через них – ознаки чи дії, узагальнюючи це ставлення до предмета мовлення. Оцінка може мати як суб'єктивний характер, так і виражати колективну суспільну думку. Це ставлення (оцінка), як правило, часто супроводжується появою певних почуттів (суму і радості, печалі і втіхи, смутку й урочистості, гордості й гніву тощо), бо дуже часто гордість і схвалення, гнів і зневага стоять поряд. Саме вияв емоції в тій чи тій ситуації спілкування викликає оцінку. Тому ми погоджуємося з думкою, що емоційні слова завжди оцінні.

Під час актуалізації наявність емоційності передбачає оцінність. Це твердження дає змогу оперувати термінами «емоційна», «емоційно-оцінна лексика» та «емоційно-експресивна лексика» як взаємозамінними. Підставою для емоційної оцінки, як правило, є неординарна ситуація, незвичність властивості чи якості об'єкта, які викликали позитивну оцінку, відбиваючи в своїй структурі суб'єктивний і об'єктивний боки оцінки. Емоційна реакція людини на навколишній світ є одним із конкретних виявів ставлення людини до світу. Така реакція завжди раціонально детермінована і знаходить своє вираження як у вербальних актах – емоційна оцінка різних можливих ситуацій, так і в конкретній практичній діяльності.

Маркована лексика – це безпосередній вияв експресивної функції мови, реалізація якої пов'язана зі специфічними рисами, ознаками, властивостями предметів і явищ, що певним чином відображаються в семантиці слова, закріплюються за окремими звуковими комплексами та виступають стійкою основою відтворення аксіологічних висновків та емоційних станів мовців. Аналіз лексичного експресивного складу, побудованого на принципі антропоцентризму й активно вживаного в його первинній та вторинній експресивних функціях, дозволяє говорити про наявність універсальних і національно-специфічних рис у позначенні конкретних фрагментів картини світу [Бойко 2005, с. 8–9].

Для сучасного розвитку лінгвістичних досліджень характерним є поглиблений інтерес до вивчення експресивного забарвлення мовних і мовленнєвих одиниць. Експресивність висвітлюється як мовна,

мовленнева і текстова категорія. Вона пов'язана з такими поняттями, як емоційність, оцінність, інтенсивність [Мозгова 2011, с. 3].

До емоційної лексики передусім відносять слова, які означають назви певних почуттів і є емоційними вже за своїм лексичним значенням – *щирість, жаль, гнів, ніжність, любов* та ін. Найчисленнішою є лексика, емоційне забарвлення якої досягається шляхом певних суфіксів залежності, пестливості, зневаги. Емоційні за своїм лексичним значенням є також слова, які виражають позитивну чи негативну оцінку явищ і предметів дійсності або почуття й стан людини. Наприклад: *добрий, милий, жахливий, тяжко, сумно, гарно, любити, ненавидіти, радіти*. Вони так само, як і попередня група слів, активно вживаються в художній і публіцистичній літературі для емоційного забарвлення мови. До емоційної лексики належить велика кількість синонімів до слів, позбавлених емоційного відтінку – *вдарити, бахнути, влупити* та ін. Отже, експресивна лексика сучасної української літературної мови з погляду походження неоднорідна. Варто звернути увагу на те, що в певній ситуації окремі слова можуть набути протилежного емоційного забарвлення порівняно з тим, що за ними закріплено в лексичному складі мови.

Безпосередньо з ідеєю *емоційної лексики* можна пов'язати, наприклад, центральну проблему, над якою працювала відомий мовознавець Є. Галкіна-Федорук, – проблему взаємодії емоційного компонента і значення слова. Автор наголошує на тому факті, що емоційна лексика – це, передусім, декілька прошарків: «1) слова, що виражають почуття, які переживає сам мовець чи інша особа; 2) слова-оцінки, що кваліфікують річ, предмет, явище або з позитивного, або з негативного боку всім своїм складом, лексично; 3) слова, у яких емоційне відношення до називаного виражається не лексично, а граматично, тобто особливими суфіксами і префіксами» [Галкіна-Федорук 1954, с. 136]. За емоційним забарвленням розрізняють також лайливі та вульгарні слова, тобто емоційність слова розуміють як його стилістичні характеристики.

Як семантично-стилістична категорія, експресивність виявляє зв'язок з емоційністю, оцінністю, стилістичним значенням, проте не ототожнюється з названими поняттями. Емоційне в мові завжди є експресивним, але не кожне експресивне явище належить до

емоційних (емоційна лексика – слова, що мають у своєму значенні компонент оцінки, виражають почуття, позитивне чи негативне сприймання дійсності). В основі експресивності мовних одиниць лежать соціо-, психолінгвістичні та власне мовні критерії оцінки виражальних засобів [УМЕ 2004, с. 170–171]. Експресивно забарвлена лексика властива одиницям усіх рівнів мовної структури, вона привертає увагу до відтінків думки, емоційних оцінок сказаного.

До експресивно забарвленої лексики можна віднести розмовні та просторічні слова, вульгаризми. Просторічні слова вживають здебільшого з метою надання зневажливої, іронічної, грубуватої, фамільярної оцінки предметам та явищам. Вульгаризми – у стилістиці художнього мовлення – не прийняте національною літературною мовою, неправильне, побутове або іншомовне слово чи вираз. Письменники використовують їх задля надання творові особливого побутового колориту чи характеристики низького культурного рівня зображених у ньому персонажів [Кротевич, Родзевич 1957, с. 579].

З етичних та естетичних міркувань емоційні слова різко негативного оцінного плану, як правило, не використовують у літературній мові (за винятком художньо-белетристичного та публіцистичного стилів), вони знаходяться за її межами і вживаються тоді, коли емоційна інформація виявляється важливішою, ніж поняттєва (раціональна). У публіцистичному різновиді літературної мови вони є яскравими незамінними стилістами і служать для реалістичного зображення дійсності, для характеристики персонажів, для надання текстові особливого емоційно-експресивного тону.

Мовленнєва реалізація емоцій здійснюється в дискурсі – розумово-комунікативному явищі, сукупності процесу й результату. За психологічним критерієм серед різновидів дискурсу виділяємо дискурс негативної емоційності – вид мовленнєвої діяльності в емоціогенних ситуаціях, спрямований на передавання емоційного стану як способу психологічної реалізації негативних емоцій адресанта й виклику відповідного емоційного переживання адресата.

Дискурс негативної емоційності має властивості системи, найважливіші з яких – наявність цілі, системотвірних відносин між підсистемами в складі системи, зв'язок з іншими системами: когнітивною, соціокультурною, мовною. Дискурс негативної

емоційності є одночасно процесом переживання того чи того емоційного стану і його результатом; у ньому мовець виражає свій поточний стан і, разом з тим, за допомогою цього вираження досягає «емоційної розрядки», зниження інтенсивності емоцій [Биценко 2004, с. 8].

Емоціогенні чинники є своєрідною рушійною силою спілкування. Щоб переконати в чомусь читача, автор звертається до його почуттів, переживань та емоцій, формуючи тим самим психологічне підґрунтя для ефективного сприймання повідомлення. Як зауважує Г. Ліхтенберг, навіть найглибша думка, навіть найзмістовніша інформація, яка не пробуджує в людині емоцій й залишає її байдужою, не може трансформуватися в переконання [Лихтенберг 1965, с. 214]. Як засіб оптимальної продуктивної комунікації, експресивність є однією з важливих ознак преси, адже під час передачі будь-якої інформації перед журналістом стоїть завдання не тільки повідомити певні факти, а й привернути увагу читачів, вплинути на їхню свідомість, переконати їх у чомусь.

Початок ХХІ ст. характеризується зміною мовних смаків носіїв мови, які відзначаються відмовою від певних стереотипів і штампів, прагненням відшукати нові засоби вираження, насичені образністю, емоційністю й відповідною тональністю. Газетні матеріали, інформуючи адресата про навколишній світ і прагнучи сформувати в нього спрогнозоване ставлення до цієї інформації, впливають на емоційну сферу читача, викликають певні психологічні реакції. Досягнення відповідної реакції забезпечується використанням передусім експресивних, емотивно-оцінних мовних засобів.

Обслуговуючи політико-ідеологічну сферу суспільного життя, публіцистичний стиль спрямований на те, щоб передусім ідеологічно впливати на адресата, формувати в нього суспільно-політичну свідомість. Публіцистичне мовлення покликане створювати громадську думку або виробляти певне ставлення суспільства до тих чи тих явищ і подій внутрішньополітичного й міжнародного життя. Останнім часом у мові українських мас-медіа найпоширенішою стає функція створення певного емоційно-психологічного настрою, яка ще зовсім недавно перебувала на периферійних позиціях. Така функція характерна і для загальної ситуації, і для кожного мас-медійного

продукту зокрема. Газета як основна писемна форма комунікації, з одного боку, повинна дати читачам певний мінімум чистої інформації та конкретних фактів, а з іншого – вплинути, подіяти на них емоційно, не тільки апелювати до розуму, а й торкнутися душі, переконати людину в чомусь, спонукати її до певних вчинків.

Під експресивізацією преси ми розуміємо використання системи мовних засобів, що дає змогу найбільш виразно подати зміст газетного тексту, передати ставлення його автора до певного явища, дії або предмета мовлення, і внаслідок чого посилити вплив на інтелектуальну, емоційну та вольову сфери реципієнта. Експресивні одиниці виступають вагомими складниками у формуванні образу автора, його індивідуального стилю, який є сукупністю універсальних дискурсивних концептів, тобто загальних понять, що становлять особливі форми пізнання дійсності, утворюють своєрідну «модель світу», відбивають глибинний рівень свідомості, світобачення, ментальність адресанта [Жижома 2003].

Зараз експресивність, зорієнтовану на створення більшої виразності й дієвості повідомлення, все частіше трактують як категорію комунікативно-прагматичного плану [Мозгова 2011, с. 6]. Прагматичне дослідження експресивності необхідне, тому що основним критерієм відбору мовних засобів завжди є прагматична настанова автора. К. Святчик стверджує, що для газетної комунікації наявність ознаки «експресивність» є обов'язковою, оскільки вона зумовлена особливим комунікативним завданням газетного твору – створенням оптимальної взаємодії автора і читача [Святчик 1996, с. 28]. Експресія в газетному мовленні має своєрідний, особливий характер – підкреслено соціальний, тому вона, насамперед, виразна, цілеспрямована, емоційно-оцінна. Журналіст вибирає з-поміж величезного розмаїття мовних одиниць тільки ті, які, на його думку, найбільшою мірою сприяють розв'язанню комунікативного завдання і відповідним чином впливають на адресата. Вони протистоять стилістично нейтральним і надають мові емоційного забарвлення.

Значний експресивний потенціал у публіцистичному мовленні виявляють марковані лексеми, які спрямовують думку в емотивно-оцінне русло. Їхні функціональні можливості значні, а експресивна потужність розгортається здебільшого через контрастування із

нейтральними (загальноживаними) словами, які, набуваючи нових емотивно-оцінних прирощень, виявляють свої нові межі [Бойко 2005]. Так, уживання стилістично-нейтрального слова в одному контексті з діалектними чи okazіональними лексемами, яким властиві функції забарвлення сусідніх складників висловлювання своїм звуко-смысловим потенціалом, формування асоціативного емотивно-оцінного поля, залучення до нього будь-яких інших текстових елементів, передбачає внутрішній зв'язок досі віддалених словесно-виражальних фрагментів, які, зближуючись, моделюють нові експресивні смисли і значеннєві відтінки. Загалом, у мовознавчій науці розглядається стилістично маркована лексика, тобто вживання окремих слів, які через семантику, походження чи морфемний склад набувають додаткових конотативних відтінків. Коли говорити про публіцистичний стиль, слід зазначити, що тут виникає маркованість, яку можна визначити як контекстуальну. Окремі слова і словосполучення у процесі сприймання тексту набувають додаткових емоційних відтінків, пов'язаних із особливостями поєднання фактів. Інтенсивне використання стилістично забарвлених одиниць у текстах публіцистичного стилю відображає мовні вподобання суспільства, яке прагне в цих лексемах віднайти засоби відповідної номінації явищ.

Експресивність визначаємо як таку своєрідну особливість газетного тексту, що передає зміст певного повідомлення з посиленою інтенсивністю, виразністю, емотивністю, виражає внутрішній стан автора і спрямована на логічне та емоційне посилення впливу інформації. К. Мустафаєва також указує, що спектр засобів експресивізації газетного дискурсу надзвичайно багатий та різноманітний. Окрім власне експресивної лексики, в газетних текстах із метою вираження експресії використовують різноманітні лексичні розряди – архаїзми, неологізми, просторічну лексику, спеціальну лексику в переносному значенні [Мустафаєва 2004].

На початку ХХІ ст. у мові українських ЗМІ переважають негативнооцінні лексеми або як їх ще називають – пейоративи. Пейоративи – це лексичні одиниці, в структуру лексичного значення яких входить конотативний аспект (негативна емотивна сема), за допомогою якого виражається негативне ставлення мовця до адресата [Голод 2001, с. 3]. Часто це може бути вульгарна, просторічна,

жаргонна лексика. Дослідники пейоративної лексики в мові преси зауважують, що друкованим медіа-текстам притаманна в цілому нейтральність оповідального тону, але останнім часом вживання лексем із негативною оцінкою значно активізувалось. Причиною слугують різноманітні екстралінгвальні чинники: напружена політична ситуація в країні, розпочата війна, що триває на сході України, засудження дій міжнародних організацій та ін.

Для сучасного газетного тексту характерна також тенденція до експресивної оцінності та безперервні пошуки різноманітних способів її вираження, оскільки для реалізації свого задуму публіцистові потрібно акцентувати увагу читача на певних фактах, явищах, проблемах, створити навколо них бажану атмосферу сприймання, зацікавлення, зрівноважити логічне сприйняття та емоції, подати свою експресивну оцінку й закласти її у свідомість читача, сформувані в нього певне ставлення до порушеної проблеми, перетворити оцінне ставлення в переконання, стимулюючи ті чи інші практичні дії адресата.

У складі кожної розвиненої національної мови учені виокремлюють одиниці чи форми, які виконують переважно емотивно-оцінні функції. В українській мові існує широкий спектр таких мовних засобів, які найкраще виявляються на її лексичному рівні. До них належать лексеми, які безпосередньо позначають почуття, настрої (*любов, ненависть, радість, сум тощо*), афективні слова, в значенні яких міститься оцінка (*чудовий, прекрасний, жахливий* та ін.), оцінні значення якісних прикметників і прислівників (*мудріший, найпідліший, щонайкраще* тощо), слова-інтенсифікатори (*надзвичайно, дуже* та ін.). На слотовірному рівні реалізацію емотивно-оцінної функції забезпечують суб'єктивно-оцінні форманти (*серденько, грошики, дівчисько, бородище* тощо). Традиційно мовознавці визначають категорію оцінки як позитивну чи негативну кваліфікацію предмета, що передусім пов'язано з відповідними емоціями. Незважаючи на значну кількість праць, присвячених дослідженню категорії оцінки, у вітчизняній лінгвістиці потребують комплексного вивчення засоби вираження негативною оцінки, у публіцистичному тексті зокрема.

Оцінність є обов'язковим елементом емоційності. Оцінка людиною деякого предмета чи явища часто базується на емоційних

переживаннях, проте емоційність не завжди є необхідним елементом оцінності: одне і теж слово у різних мовленнєвих ситуаціях здатне виражати не тільки емоції, але емоції та оцінку одночасно.

Принципова особливість оцінки в мас-медіа полягає в тому, що вона базується на ціннісних стереотипах, характерних для певного суспільства, орієнтована на соціум зі специфічною для нього системою цінностей. Спрямованість автора на суспільну думку, до якої він апелює в контексті, пояснюється соціальною зумовленістю оцінки, що виконує функцію регулятива поведінки людини. Усяка оцінка базується на здатності читача розрізняти позитивне/негативне, корисне/шкідливе, етичне/неетичне, що покладено в основу виокремлення її різновидів.

Головною особливістю мови публіцистики є соціальна оцінність. Публіцистичне мовлення покликане насамперед впливати на маси. У процесі журналістської творчості виробляються певні форми, засоби мовного викладу. І ці форми, і способи оцінки набувають загального поширення, стають соціально закріпленими. Соціальна оцінка – явище історично змінне, що пояснюється змінами в соціальній структурі суспільстві [Онищенко 2004].

Оцінні слова відрізняються від неоцінних тим, що вони виражають, насамперед, не реальні ознаки предметів, а ставлення носіїв мови до певної норми, виробленої в конкретній соціальній групі. Емоційна оцінка суб'єктивна в тому значенні, що вона слугує для вираження суб'єктивного ставлення автора до явищ, фактів, подій, які він описує, незалежно від об'єктивних ознак предмета; вона так само суб'єктивно виникає в читача. Тому один і той самий об'єкт може бути схарактеризований різними журналістами шляхом полярних емоційних оцінок. Емоційна оцінка, виражена мовними засобами, що постає як мовна емоційно-оцінна інформація, є одночасно й оцінкою соціальною – суспільно закріпленою та визнаною. У цьому значенні емоційна оцінка є об'єктивною.

Серед емотивної лексики з негативною оцінкою трапляються слова, які відносяться до так званого зниженого стилістичного тону: колоквіалізми, діалектизми, сленгізми, жаргонізми, вульгаризми. Використання таких слів у мовленні, на думку О. Мягкової, зумовлене певною прагматичною метою: з їх допомогою відтворюється жвавість

та наочність живого мовлення [Мягкова 1990]. Серед слів зниженого реєстру є значна кількість з негативною емотивною оцінкою. Груба, вульгарна й нецензурна лексика використовується у відповідних їй мовленнєвих ситуаціях. Емотивні висловлювання негативної оцінки у мовленні репрезентовані граматичними структурами, що виражають почуття прикрості, обурення, докору, засудження тощо. Такі почуття викликані, безпосередньо, чи структурою речення, чи її лексичним наповненням.

Часто уживаними у мові газет стають жаргонізми. Автори статей легко використовують їх у своїх працях. Більше того, вони активно послуговуються молодіжним сленгом та кримінальним арго. Саме ті негативні процеси, що відбуваються у суспільстві, і диктують журналістам, якими стилістичними прийомами користуватись, щоб донести до читача відповідну думку про ті чи ті події.

Використання у мас-медійних текстах іншомовної лексики свідчить не про бажання автора зазіхнути на самобутність власної мови, а про намагання емоційно збагатити текст, викликати відповідні настрої у читачів та відповідну оцінку.

Оцінюючи дійсність і виражаючи оцінку різними емотивно-оцінними засобами, журналіст активізує відповідні оцінні інтереси, бажання, почуття читача. Оцінка (пряма, опосередкована, прихована, іронічна) допомагає здійснити вибір та є поштовхом до спонукання (похвали, осуду, застереження, рекомендації, побажання тощо). Отже, категорія емоційної оцінки забезпечує виконання важливих комунікативних завдань медійника – реалізацію впливу та переконливості журналістського повідомлення.

Мова друкованих ЗМІ – один із найдинамічніших підстилів публіцистичного стилю: у ній доволі яскраво й швидко відзеркалюються зміни, що відбуваються в суспільстві. Українська періодика перебуває в постійному пошуку різних засобів суб'єктивного увиразнення мовлення. Газети в мовному плані прагнуть наблизитись до читача, зацікавити його, зокрема засобами емоційно-оцінної лексики. Оцінність у масовокомунікаційному дискурсі має особливий характер, оскільки оцінка в ЗМІ – це не просто індивідуальна оцінка, що відображає точку зору конкретного

журналіста, а оцінка певних ідеологічних груп суспільства, відображена автором-медіатором у своїх текстах.

На початку ХХІ ст. журналісти активно послуговуються пейоративами. Слова з негативним значенням використовують у текстах на різні теми з метою акцентування уваги читачів на певних негативних процесах, що відбуваються у сучасній політиці, економіці. Незвичним, але доволі емоційним, видається використання медичної термінології в переносному значенні для позначення процесів та станів у політичному житті.

Оскільки економічна ситуація в Україні непроста, виявлено низку економічних термінів із негативним значенням. Виділено кілька груп одиниць із негативною оцінкою значенням у сфері економіки та економічного життя країни: слова з прямим значенням (як терміни, так і загальноживані слова), негативно забарвлені слова з переносним значенням, негативні слова-оказіоналізми, слова-жаргонізми.

Упродовж останніх років наша країна перебуває у стані невизнаної війни. Цю тему активно обговорюють у ЗМІ, що призвело до активізації найменувань із військової сфери. Виділено військову лексику, що називає осіб, і ту, що характеризує процеси. За нашими спостереженнями найчастіше використовують лексеми іншомовного походження для номінації осіб, що так чи так мають відношення до процесів на території проведення АТО.

В останнє десятиліття в мові сучасних українських мас-медіа суттєво зросла кількість оказіоналізмів. Зокрема, помітно активізувалося використання експресивно-емоційних, образних лексичних і фразеологічних засобів, уживаних із метою образно подати певний матеріал, зацікавити читача, спонукати його мислити, аналізувати факти дійсності тощо. Це сприяє авторським пошукам у царині мовно-виражальних засобів, стимулює експериментування зі словом. Одним з основних джерел новонароджених слів і нових значень слів, які відбивають усе нове й злободенне, є періодичні видання. О. Стишов це пов'язує з тим, що преса щоденно інформує про новини в різних галузях життя, науки, політики, виробництва і відображає реальність у всій її цілісності, в діалектичному розвитку й має невичерпні можливості поповнювати словниковий склад української мови [Стишов 2001]. Оскільки періодика охоплює

величезну кількість читачів, то саме вона сприяє швидкому розповсюдженню нових мовних явищ у всьому їх різноманітті, включаючи й мовленнєві утворення – okazіоналізми, що дають можливість спостерігати живі процеси, які відбуваються в мові. Okazіоналізми – це слова, що мають своєрідну семантичну природу та функціонально-стилістичне призначення. Вони належать до позасистемних мовленнєвих явищ, які ілюструють шляхи й форми розвитку мови окремого періоду, відображають взаємодію між мовою й мовленням, а також оновлюють словотвірну й образну можливість української мови. Okazіональні слова – це певною мірою порушення граматичних, словотвірних, семантичних норм, але це порушення зумовлене не незнанням літературних норм чи невмінням ними користуватися, воно має цілеспрямований характер.

Зібраний у мові української періодики фактичний матеріал засвідчує, що okazіоналізми здатні виконувати найрізноманітніші стилістичні функції. У кожному окремому контексті ці лексичні одиниці мають або виразний негативний зміст.

Крім номінативної функції, okazіональні одиниці виконують цілу низку експресивно-стилістичних функцій. Це зумовлено тим, що інформація в газетах та журналах розрахована на емоційне сприйняття читачів, тому поява оригінальних лексем є основою пошуку нестандартного висловлення думки та відтворення певної мовної ситуації.

У публіцистичному стилі автори вдаються до пишномовності вислову, навіть патетичності, піднесеності, запалу, ентузіазму, схвильованості. Як зазначає О. Сербенська, часто журналісти уникають нейтральних слів і словосполучень, вдаючись до лексем, які виражають почуттєвість, експресію [Сербенська 2001].

За роки незалежності України, метою яких були демократизація суспільства, скасування цензури, зняття суворих стильових норм, розпочалася лібералізація газетної мови, посилилися надходження зниженої лексики в мову преси. Подібні зміни притягували увагу багатьох лінгвістів. Український мовознавець О. Тараненко стверджує, що вони були викликані прагненням значної частини як суспільства, так і ЗМІ до більшої простоти свого мовлення [Тараненко 2002, с. 35].

Соціально-політичні процеси останніх років зумовили зміни в лексико-семантичній системі української мови. Дев'яності роки ХХ ст. започаткували новий етап у розвитку української мови. Політичні, економічні, соціокультурні зміни стали одним з основних чинників потужного «жаргонного вибуху» [Ставицька 2004]. Відмова від бюрократичних елементів «канцеляриту» призвела до заповнення утворених лакун елементами інших стилістичних шарів, зокрема, усно-розмовною та жаргонною лексикою. Це зумовило активне використання жаргонних одиниць у мові української періодики, у якій для відображення фактів і подій та супровідної оцінки експресивно-оцінна лексика відіграє значну роль. Саме тому, що номінативна функція жаргонізмів тісно пов'язана з образністю, вони й використовуються в мові газет для надання описуваним фактам і подіям певної оцінки.

Варто погодитися з дослідницею Н. Шумаровою, яка вважає, що сьогодні відбувається «процес демократизації, а може, точніше, лібералізації вибору мовних засобів при передачі будь-якої, навіть офіційної, інформації. На шпальти газет, у радіо й телевізійний ефір прийшло чимало виразів із розмовно-побутової мови, нічим не виправдана кількість запозичень, жаргонізмів, сленгізмів і навіть інвектив. Тенденція до вульгаризації мовлення, що виявляється в Україні, не вирізняється ні новизною, ні інтенсивністю з-поміж аналогічних процесів, що відбуваються на пострадянському просторі або в історичному плані – у мові будь-якої країни, де мали місце революційні чи просто суспільно вагомими соціальні зрушення. Більше того, в епоху бурхливого розвитку мас-медіа та Інтернету ці процеси активізуються і в мовно-комунікативних сферах стабільних, із політичного та соціокультурного погляду, країн, стаючи явищем усеохопним і всепоглинальним» [Шумарова 2010].

Однак питання культури і чистоти мови українських засобів масової комунікації сьогодні набуває особливої гостроти. Проблема мовного суржику має цілу низку об'єктивних передумов, зокрема історичного характеру. Використання суржикових одиниць в мові періодики – постійне явище, що має на меті відтворити мовлення російськомовних чиновників або зросійщених громадян. Однак такі засоби загалом засмічують, вульгаризують мову преси. Суржик

становить загрозу для нормального функціонування української літературної мови, яка й досі перебуває під тиском російської. «Піджинізація мови – типовий наслідок співіснування мов, одна з яких зазнає тривалого й спланованого тиску як упосліджена мова колонізованого народу. Український піджин – суржик, – маючи свою специфіку, став об'єктом лінгвістичних досліджень вже на етапі тотального поширення, загрозливого для життя національної мови» [Дзюбишина-Мельник 2010, с. 16].

З метою експресивізації газетних текстів значного впливу набувають заголовки з використанням іншомовних слів з негативним маркуванням. Такі заголовки притаманні текстам політичної тематики. Найвиразнішу групу жаргонних одиниць за емоційно-експресивним насиченням у заголовках публікацій на суспільно-політичні теми становлять лексеми (іменники та дієслова), які позначають предмети, дії та стани, що характеризують конкретних політиків, державних і громадських діячів. Такі мовні одиниці у заголовках – це засіб негативної оцінки діяльності представників влади, політичних лідерів тощо.

Використання слів у переносних значеннях з метою створення яскравого образу, вираження оцінки, емоційного ставлення до предмета мовлення покликане вплинути на адресата. Газетний заголовок, окрім власне інформаційної функції, має на меті впливати на ті чи інші аспекти сприймання адресата комунікації, на його емоційну та інтелектуальну сфери, спонукати до певної діяльності. Лексика, вжита в переносному значенні, є одним із найвиразніших засобів творення публіцистичного тексту. Мова публіцистики, переважно підстилю ЗМІ, виходить на перше місце в процесах формування, творення і поширення нових виражальних засобів, функціонального перегрупування лексики, а найголовніше – витворення і закріплення нових мовних норм [Стишов 2003, с. 32].

Безперервні пошуки різноманітних засобів суб'єктивного увиразнення мовлення є характерною рисою сучасних періодичних видань. Для реалізації задуму публіцистові необхідно привернути увагу суспільства до певної проблеми, створити навколо неї бажану атмосферу сприймання, зацікавити аудиторію, подати своє ставлення й закласти його у свідомість читача.

Аналіз газетних текстів засвідчує, що емоційну оцінку забезпечує та посилює вживання засобів словотвору. Активними словотвірними префіксами є *анти-*, *контр-*, *псевдо-*, *лже-*. Суфікси, якими часто послуговуються журналісти для творення нових лексем, такі: *-філ*, *-фоб*, *-ад*, *-іст* та *-ант*.

У мові преси простежуємо нові лексико-семантичні вияви іншомовних слів, уживаних з негативною оцінкою: 1) позначення відомих осіб (*провокактор*, *екстреміст*, *шулер*), 2) позначення дій, ознак та процесів російської влади (*сфальсифікований*, *пресинг*, *шантажувати*), 3) характеристика суспільно-політичної сфери (*люструвати*, *конфлікт*, *диктатор*). Чимало лексем із негативною оцінкою простежено тільки в певному контексті.

Набувають поширення в газетній мові початку ХХІ ст. нові семантичні та стилістичні конотації лексем зі значенням жіночої статі та відонімні утворення. Негативну оцінку автори передають за допомогою нових відаббревіатурних утворень: від назв партій, організацій, товариств тощо.

Отже, на початку ХХІ ст. в мові української газетної періодики спостерігаємо функціонування негативно маркованої лексики, яка орозмовлює публіцистику. Автори вживають лексеми, які перебувають за межами літературного стандарту, що розхитує норми української літературної мови. Така лексика подекуди вульгаризує публіцистичні тексти, що порушує правила культури мови.

ВИСНОВКИ

Лексичний склад мови характеризується всіма системними ознаками: є цілісною організацією, яка членується на окремі ділянки (множини, підмножини), має досить складну внутрішню ієрархію; ділянки лексико-семантичної системи не ізольовані одна від одної, між ними існують різнобічні зв'язки. Загалом системність лексики полягає не просто в об'єднанні окремих лексичних множин, а в координації процесів, що відбуваються у їх складі.

Здійснене дослідження підтверджує істинність положення про комплексну дію екстра- та інтралінгвальних чинників на розвиток лексико-семантичної системи сучасної української літературної мови. Вплив соціальних факторів на мовні явища досить складний і багатоступеневий за формою. Проте на лексичному рівні залежність лінгвальних фактів від соціальних більш очевидна.

Розвиток лексико-семантичної системи визначається загальними тенденціями розвитку мови, передусім протилежними одна одній тенденціями – до регулярності (тобто до більшого автоматизму), з одного боку, і до експресивності (тобто руйнування автоматизму) – з іншого. Обидві названі тенденції діють на всіх рівнях мови, проте виявляються там специфічно і тому мають відмінні наслідки – неоднаково впливають на долю слова як одиниці різних лінгвальних рівнів.

Демократизація суспільства і пов'язана з нею демократизація літературної мови впливає на модифікацію статусу лексичних норм. Інтенсифікувався процес оновлення лексико-семантичного складу сучасних літературних мов, що виявляється в активізації словотворення, запозичень, у семантичних трансформаціях уже реально засвідчених у мові слів. Поглиблюється розрив між динамічністю літературних норм і статичністю їх кодифікації. Нові лексикографічні видання повновартісно не репрезентують стану і статусу норм літературної мови, особливо лексико-семантичних. Актуалізується проблема врегулювання семантичного і стилістичного

поля літературної мови і, закономірно, фіксації цих специфічних рис лексичних одиниць у кодифікаційних реєстрах.

Поповнення і збагачення номінативного фонду літературної мови – процес перманентний. Нові поняття, процеси, сфери вимагають нових найменувань. У літературній мові залишається завжди актуальною проблема співвідношення свого і чужого, національного, інтернаціонального та ареального. Фактично вона розкриває сутність нормувальної діяльності і мовної політики.

Дослідження динаміки лексичних норм засвідчує, що зближення норми з масовим узусом у результаті процесів демократизації призводить до збільшення кількості варіантів. Становлення і розвиток норм літературної мови характеризуються перманентним процесом селекції та елімінації варіантів, наявних у мовній системі. Це шлях до перетворення дескриптивної норми у прескриптивну.

Функціонально-стильова диференціація властива всім структурним рівням мови, проте особливо виразно вона виявляється на лексичному рівні. Кожен стиль має свої специфічні лексичні засоби, але це не означає, що вони не можуть проникати в інші стильові сфери. Для сучасного етапу розвитку стилістичної системи української літературної мови характерні взаємовплив та взаємопроникнення стилів і, відповідно, дифузність тієї лексики, що презентує їхню специфіку.

Для функціональних стилів сучасної української літературної мови характерні динамічні вияви мовної норми, її розхитування, що зумовлено впливом позамовних чинників, безперервною зміною мовних смаків і оцінок, які не завжди збігаються з реальним узусом, а також із кодифікованими правилами слововживання.

Слово як носій динамічних ознак розширює свої диференційні параметри у контекстуальній реалізації. Метафорична підсистема (персоналістичне явище, оскільки є продуктом діяльності конкретної особистості) порівняно з номінативною підсистемою є найменш стійкою. Художньо-образні переносні значення характеризуються синхронними ознаками (властиві певному творові), а загальномовні – діахронними (функціонують у різних текстах і фіксуються словниками). У художньо-образних переносних значеннях

відображається індивідуальний погляд на предмет, у загальномовних – узагальнений, суспільний.

Лексика у вимірі когнітивної лінгвістики вербалізує концепти, розглядає їх у міждисциплінарному контексті. Є актуальною проблема розмежування концепту і поняття (значення, слова, образу та под.), семантичного і концептуального аналізів. Слово набуває статусу імені концепту – мовного знака, що найбільш повно і адекватно об'єктивує концептуальний зміст.

На початку ХХІ ст. найбільш активну позицію у сфері свідомої обробки і кодифікації мови займають мас-медіа, інтернет-комунікація. У цих сферах уперше з'являються нові слова, неосеманти, відбувається апробація їх функціональної спроможності. Узус видозмінює загальномовні прийоми мовлення й естетичні ідеали.

Інноваційні явища в літературній мові не призводять до руйнування системи; вони відображають зміни продуктивності й активності номінативних зразків, безпосередньо пов'язаних з модифікацією умов суспільної комунікації, з новими предметами і поняттями, з поглядами та смаками мовців. За всіх радикальних змін, які відбуваються у мові і, зокрема, в її лексико-семантичній системі, основна частина лексичних норм усе-таки залишається стабільною.

Загалом словниковий склад мови – своєрідний макрообраз світу. Завдяки лексиці національної мови відбувається систематизація знань, експлікується розвиток різних сфер лінгвосоціуму: матеріальної і духовної. На кожному синхронному мовному зрізі вивчення лексики належить до першорядних наукових завдань.

ЛІТЕРАТУРА

- Авербух К. Я. Современное терминоведение: коммуникативный аспект // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. пр. Вип. ІХ / відп. ред. В. Л. Іващенко. Київ: Інститут української мови НАНУ, 2013. С. 48–53.
- Ажнюк Б. М. Англізми в сучасній українській, російській і чеській мовах // Мовознавство. 2008. № 2–3. С. 190–207.
- Акимова А. С. Способы образования якутской общественно-политической терминологической лексики (на материале словарей и периодической печати): автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук. Якутск, 2013. 15 с.
- Алефиренко Н. Ф. Спорные проблемы семантики: монография. Москва: Гнозис, 2005. 326 с.
- АРСУН – Активні ресурси сучасної української номінації: ідеографічний словник нової лексики / Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко та ін.; відп. ред. Є. А. Карпіловська. Київ: КММ, 2013. 416 с.
- Арутюнова Н. Д. От редактора // Понятие судьбы в контексте разных культур. Москва: Наука, 1994. С. 3–4.
- Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. События. Факт. Москва: Наука, 1988. 341 с.
- Ахманова О. С. О стилистической дифференциации слов // Сборник статей по языкознанию. Москва: Изд. МГУ, 1958. С. 31–47.
- Бессонова О. Л. Оценка в семантике и прагматике // Значения языковых единиц в сравнительном и типологическом аспектах: сб. науч. трудов / ред. кол. В. Д. Калиущенко (отв.ред.) и др. Донецк: ДонГУ, 1995. С. 16–26.
- БИ – Библейские имена: люди, мифы, история / И. Н. Лосева, Н. С. Капустин, О. Т. Кирсанова, В. Г. Тахтамышев. Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. 608 с.
- Бибик С. П., Єрмоленко С. Я., Пустовіт Л. О. Словник епітетів української мови / за ред. Л. О. Пустовіт. Київ: Довіра, 1998. 431 с.

- Биценко Т. О. Історична динаміка експресивів негативної емоційності в англійському дискурсі XVI-XX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови». Харків, 2004. 20 с.
- Білецький-Носенко П. Словник української мови / ред.-упор. В. В. Німчук. Київ: Наукова думка, 1966. 421 с.
- Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: монографія. Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2005. 552 с.
- Бондар А. Мій дирдир // Письменники про футбол. Літературна збірна України. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2011. С. 33–40.
- Бурячок А. А. Формування спільного фонду соціально-політичної лексики східнослов'янських мов: назви відносин між державами, народами. Київ: Наукова думка, 1983. 248 с.
- Буянова Л. Ю. Концепт «Душа» как основа русской ментальности: особенности речевой реализации // Этика и социология текста: сб. ст. науч.-метод. семинара «ТЕХТУС». СПб. – Ставрополь, 2004. Вып. 10. С. 265–270.
- Валгина Н. С. Активные процессы в современном русском языке: учеб. пособие. Москва: Логос, 2003. 304 с.
- Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / пер. с англ. Москва: Языки славянской культуры, 2001. 287 с.
- Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / пер. с англ. А. Д. Шмелева; под. ред. Т. В. Булыгиной. Москва: Языки русской культуры, 1999. 780 с.
- Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / пер. с англ.; отв. ред. М. А. Кронгауз; вступ. ст. Е. В. Падучевой. Москва: Русские словари, 1997. 416 с.
- Виноградов В. В. Избранные труды. Лексикология и лексикография. Москва: Наука, 1977. 312 с.
- ВИРМ – Всеобщая история религий мира. Москва: Эксмо, 2006. 736 с.
- Войтович В. М. Українська міфологія. 2-е вид. Київ: Либідь, 2005. 664 с.
- Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании // Филологические науки. 2001. №1. С. 64–72.

- ВСЗРУМ – Вплив суспільних змін на розвиток української мови: монографія / Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко, В. І. Критська, Т. К. Пуздирєва, Ю. В. Романюк; відп. ред. Є. А. Карпіловська. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 444 с.
- ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ-Ірпінь: Перун, 2003. 1440 с.
- ВУПСМ – Взаємодія усних і писемних стилів мови / відп. ред. М. М. Пилинський. Київ: Наукова думка, 1982. 180 с.
- Галкина-Федорук Е. М. Современный русский язык. Лексика (курс лекций): учеб. пособие для высш. учеб. заведений. Москва: МГУ, 1954. 204 с.
- Голод О. Є. Особливості семантики та функціонування пейоративної лексики в сучасній німецькій мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови». Львів, 2001. 18 с.
- Гольдберг В. Б. Структурные связи в лексико-фразеологическом поле // Язык как функциональная система: сб. ст. / отв. ред. Н. Н. Болдырев. Тамбов: Изд-во Тамб. ун-та, 2001. С. 57–62.
- Гочев Г. Н. К вопросу о неологических процессах в современной русской лексике // Мир русского слова и русское слово в мире. URL: http://conf.stavsu.ru/_WordDocs/781.doc. (дата звернення: 22.10.2017)
- Грузберг Л. Концепт, или отчего Америка – концепт, а Финляндия – нет? // Филолог: научно-методический журнал Пермского гос. пед. ун-та. 2002. №1. С. 58–61.
- Гуйванюк Н. Емоційно-оцінна лексика у «Словнику Буковинських говірок» // Мовознавчий вісник: зб. наук. пр. Вип. 12–13. 2011. С. 88–95.
- Гуменюк О. Експресивність лексичних засобів у мові та мовленні // Україністика: нові імена в науці: зб. наук. пр. Горлівка: Вид-во ГДПШМ, 2006. С. 77–80.
- Денисов П. Н. Лексика русского языка и принципы ее описания. Москва: Русский язык, 1980. 253 с.

- Дзюбишина-Мельник Н. Я. Суржик і суржикізма: стилістичні ресурси // Наукові записки. Київ: Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія», 2010. С. 16–20.
- ДПСУЛ – Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. Київ: Видавн. дім Д. Бураго, 2008. 336 с.
- Дроздова С. О. Концепт «влада» у сучасному російському політичному дискурсі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.02 «Російська мова». Дніпропетровськ, 2004. 20 с.
- Дудик П. С. Особливості розмовної мови // Українська мова і література в школі. 1967. № 6. С. 21–27.
- Дудик П. С. Стилістика української мови: навч. посібник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2005. 368 с.
- Дядюра Г. М. Функціональні параметри образності в науковому стилі (на матеріалі текстів природничих та технічних наук): автореф. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2001. 22 с.
- Дятчук В. В., Пустовіт Л. О. Семантична структура і функціонування лексики української літературної мови. Київ: Наукова думка, 1983. 156 с.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: в 7 т. / гол. ред. О. С. Мельничук. Київ: Наукова думка, 1982. Т. 1. 631 с.
- Ємчура Н. Р. Неологізація чеської суспільно-політичної лексики кінця ХХ – початку ХХІ століть: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.03 «Слов'янські мови». Львів, 2015. 204 с.
- Єрмоленко С. Я. Науковий стиль // Українська мова: Енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін. 3-тє вид., зі змінами і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007₁. С. 421–422.
- Єрмоленко С. Я. Офіційно-діловий стиль // Українська мова: Енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін. 3-тє вид., зі змін і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007₂. С. 469–470.

- Єрмоленко С. Я. Публіцистичний стиль // Українська мова: Енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін. 3-ге вид., зі змін. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007³. С. 562.
- Єрмоленко С. Я. Розмовна лексика // Українська мова: Енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін. 3-тє вид., зі змін. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007⁴. С. 582–583.
- Єрмоленко С. Я. Стиль // Українська мова: Енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін. 3-ге вид., зі змін. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007⁵. С. 675–676.
- Єрмоленко С. Я. Стильові різновиди української мови // Українська мова: Енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін. 3-ге вид., зі змін. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007⁶. С. 678–679.
- Єрмоленко С. Я. Функціональний стиль // Українська мова: Енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін. 3-тє вид., зі змін. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007⁷. С. 810.
- Єрмоленко С. Я. Художній стиль // Українська мова: Енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін. 3-ге вид., зі змін. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007⁸. С. 812–813.
- Ефимов А. И. Стилистика русского языка. Москва: Просвещение, 1969. 262 с.
- Жайворонок В. В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук // Мовознавство. 2004. № 5–6. С. 23–35.
- Жайворонок В. В. Лексична підсистема мови і значення мовних одиниць // Мовознавство. № 6. 1999. С. 32–46.
- Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: нариси. Київ: Довіра, 2007. 262 с.
- Жайворонок В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.

- Жижома О. О. Індивідуально-авторські новотвори в поетичному дискурсі 80-90-х років 20 століття: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Донецьк, 2003. 242 с.
- Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси (кінець XIX – поч. XX ст.). Київ: Наукова думка, 1970. 304 с.
- Журавлев В. К. Теория языковой эволюции Е. Д. Поливанова (К 100-летию со дня рождения) // Вопросы языкознания. 1991. № 4. С. 112–123.
- Загребельный А. В. Лексика общественно-политической сферы русского языка начала XX века в семасиологическом и функциональном аспектах: монография. Вологда: ИСЭРТ РАН, 2013. 248 с.
- Зарицький М. С. Стилїстика сучасної української мови: навч. посібник. Київ: Парламентське вид-во, 2001. 156 с.
- Зелінська Н. В. Який він, науковий стиль? // Культура слова. 1990. Вип. 38. С. 13–17.
- Івкова Н. М. Поняття про експресивність як граматичну категорію // Мовознавство. Вип. 17. 2009. С. 16–20.
- Кабиш О. О. Зміни в семантичній структурі та функціонуванні маркованої лексики: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2007. 233 с.
- Капуш А. В. Еволюційні процеси в німецькій лексиці суспільно-політичного змісту (на матеріалі періодичних видань кінця 80-х–90-х років): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови». Київ, 2000. 20 с.
- Караванський С. Секрети української мови: науково-популярна розвідка з додатком словничків репресованої та занедбаної української лексики. Київ: УКСП «Кобза», 1994. 152 с.
- Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Москва: Гнозис, 2004. 390 с.
- Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. Москва: Наука, 1987. 264 с.
- Карпенко Ю. Українська ментальність: палеолінгвістичне декодування (Бог) // Волинь-Житомирщина: Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. Житомир, 2003. №10. С. 162–170.

-
- Карпіловська Є. А. Вплив інновацій на стабільність мовної системи: Регулятори системної рівноваги // Мовознавство. 2008. № 2/3. С. 148–158.
- Карпіловська Є. А. Інновації в сучасній українській мові: чинники появи та тенденції усталення // Rocznik Slawistyczny, t. LVIII. Wrocław, 2009. S. 47–66.
- Карпіловська Є. А. Кореневий гніздовий словник української мови. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2002. 909 с.
- Кияк Т. Апологія лінгвістики фахових мов // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. пр. Вип. VII / відп. ред. Л. О. Симоненко. Київ: КНЕУ, 2007. С. 18–21.
- Клаус Г. Сила слова, гносеологический и прагматический анализ языка. Москва: Прогресс, 1967. 216 с.
- Ковалів П. Чистота і правильність української літературної мови. Мюнхен: Рідне слово, 1946. 35 с.
- Коваль А. П. Ділове спілкування / навч. посіб. Київ: Либідь, 1992. 280 с.
- Кожемякина В. А., Колесник Н. Г., Крючкова Т. Б., Михальченко В. Ю. Словарь социолингвистических терминов. Институт языкознания РАН. Москва, 2006. 312 с.
- Комарова З. И. Семантическая структура специального слова и ее лексикографическое описание. Свердловск: Изд-во Уральского ун-та, 1991. 156 с.
- Компанцева Л. Ф. Концепт и концептуальный анализ: аналитическая палитра (сопоставительный анализ славянских (русских и украинских) лингвистических теорий и положений философской школы Бернарда Лонергана) // Наукові записки Луганського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка. Сер.: Філологічні науки: зб. наук. пр. Вип. 6. Луганськ: Альма-матер, 2005. С. 68–97.
- Кононенко В. І. Концепти українського дискурсу: монографія. Київ–Івано-Франківськ: Плай, 2004. 248 с.
- Кононенко В. І. Мова у контексті культури: монографія. Київ–Івано-Франківськ, 2008. 390 с.
- Кононенко В. І. Символи української мови. Івано-Франківськ: Плай, 1996. 270 с.

- Космеда Т. А., Плотнікова Н. В. Лінгвоконцептологія: мікроконцептосфера СВЯТКИ в українському мовному просторі: монографія. Львів: ПАІС, 2010. 408 с.
- Космеда Т. А. Структурно-семантична категорія оцінки та її види в статисті та динаміці // Доповіді та повідомлення міжнародної наукової конференції з проблем зіставної семантики. Київ: КДЛУ, 1997. С. 352–354.
- Косович О. В. Теорія неологізації сучасної французької мови: монографія. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. 570 с.
- Костенко Л. В. Вибране. Київ: Дніпро, 1989. 559 с.
- Костів К. Словник-довідник біблійних осіб, племен і народів. Київ: Україна, 1995. 429 с.
- Костомаров М. І. Слов'янська міфологія: Вибрані праці з фольклористики й літературознавства. Київ: Либідь, 1994. 384 с.
- Коць Т. А. Літературна норма у функціонально-стильовій і структурній парадигмі. Київ: Логос, 2010. 303 с.
- Коць Т. А. Словотвір іменників у мові преси початку ХХ століття і становлення граматичної норми // Мовознавство. 2012. № 2. С. 83–91.
- Коць Т. А. Функціональний аспект лексичної норми в засобах масової інформації (на матеріалі газет 90-х років ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 1997. 16 с.
- Кочерган М. П. Загальне мовознавство: підручник. Вид. друге, випр., доп. Київ: Видавничий центр «Академія», 2006. 464 с.
- Кочерган М. П. Загальне мовознавство: підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Київ: Видавничий центр «Академія», 1999. 288 с.
- Кочерган М. П. Лексико-семантична система // Українська мова. Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. Київ: Українська енциклопедія, 2000. С. 28–284.
- Кочерган М. П. Німецькі лексичні запозичення в південно-західних говорах української мови // Мовознавство. 1997. № 1. С. 19–24.
- Кочерган М. П. Про системність у лексиці та семантиці // Українська мова і література в школі. 1976. № 4. С. 38–45.

- Краснобаєва-Чорна Ж. Концептуальний аналіз як метод концептивістики (на матеріалі концепту життя в українській фраземіці) // Українська мова. 2009. №1. С. 41–51.
- Кривоносова И. В. Причины возникновения новых номинаций во французском языке и роль прессы и рекламы в данном процессе // Романские языки в эпоху глобализации: лингвистический и социолингвистический аспекты. Москва: ООО «Диона», 2010. С. 266–270.
- Кротевич Є. В., Родзевич Н. С. Словник лінгвістичних термінів / за ред. Є. В. Кротевича. Київ: Вид-во АНУРСР, 1957. 236 с.
- Кубрякова Е. С., Демьянков В. В., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов / под общ. ред. Е. С. Кубряковой. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1996. 246 с.
- Кубрякова Е. С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика – психология – когнитивная наука // Вопросы языкознания. 1994. № 4. С. 34–47.
- Кубрякова Е. С. Об одном фрагменте концептуального анализа слова память // Логический анализ языка: Культурные концепты / сост. и отв. ред. Н. Д. Арутюнова. Москва: Наука, 1991. С. 85–91.
- Кузнецова Э. В. Лексикология русского языка: учеб. пособие для филол. фак-ов. ун-тов. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Высшая школа, 1989. 216 с.
- Лассан Э. «Надежда»: семантический и концептуальный анализ // *Respectus philologicus*. 2 (7). Вильнюс, 2002. С. 11–22.
- Левицкий В. В. Семасиология. Винница: Нова Книга, 2006. 512 с.
- Левицкий В. В. Статистическое изучение лексической семантики. Черновцы – Киев: ЧГУ, 1989. 156 с.
- Левченко С. П. Просторічний різновид розмовної лексики в сучасних російських і українських словниках // Українське усне літературне мовлення. Київ: Наукова думка, 1967. С. 93–102.
- Лейчик В. М. О языковом субстрате термина // Вопросы языкознания. 1986. № 5. С. 87–97.
- Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура. 4-е изд. Москва: Либроком, 2009. 256 с.

- Лисиченко Л. А. Лексико-семантична система української мови. Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди, 1977. 129 с.
- Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка // Извест. РАН / гл. ред. В. Н. Ярцева. 1993. № 1. С. 3–9.
- Лихтенберг Г. К. Афоризмы. Москва: Наука, 1965. 344 с.
- ЛНМП – Літературна норма і мовна практика: монографія / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, Т. А. Коць та ін.; за ред. С. Я. Єрмоленко. Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2013. 320 с.
- ЛЭС – Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. Москва: Сов. энциклопедия, 1990. 685 с.
- Макграт А. Понимание Троицы / пер. с англ. Одесса: ОБС, 1995. 160 с.
- Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология. Київ: Знання, 2004. 326 с.
- Манахов О. І. Пейзаж і портрет у фентезійному світі Джона Толкіна та Ніка Перумова // Молодий вчений. 2014. № 8 (11). С. 160–163.
- Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: учеб. пособие. Минск: ТетраСистемс, 2004. 256 с.
- Мацьків П. Концептосфера Бог в українському мовнонаціональному просторі: монографія. Дрогобич: Коло, 2007. 332 с.
- Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилїстика української мови: підручник для студ. вищ. закл. освіти. Київ: Вища школа, 2003. 462 с.
- Мацько Л. Українська мова в кінці ХХ ст. (Зміни в лексиці) // Дивослово. 2000. № 4. С. 15–20.
- Мацюк Г. Прескриптивне мовознавство в Галичині (перша половина ХІХ ст.). Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. 373 с.
- Мех Н. О. Наскрізнi концепти СЛОВО, МОВА, ДУМКА у філософсько-релігійній та мовній картинах світу Григорія Сковороди. Київ: Інститут української мови НАН України, 2005. 237 с.
- Миллер Л. В. Художественный концепт как смысловая и эстетическая категория // Мир русского слова. 2000. № 4. С. 39–45.

-
- Михайленко Л. Л. Динаміка суспільно-політичної лексики української мови кінця ХХ – початку ХХІ століття (на матеріалі мови українських засобів масової інформації): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2009. 19 с.
- Михальченко М. М. Внутрішньотекстова градація оцінки: комунікативно-прагматичні функції: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Донецьк, 2010. 224 с.
- Михальчук И. П. Концептуальные модели в семантической реконструкции (исследуемое понятие «закон») // Известия РАН. 1997. № 4. С. 29–39.
- Мозгова Я. О. Мовностилістичні засоби експресивності сучасної німецької журнальної публіцистики (на матеріалі текстів-репортажів): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови». Донецьк, 2011. 19 с.
- Мойсієнко А. К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша: монографія. Київ: Сталь, 2006. 304 с.
- Мороз О. О. Сучасна чеська суспільно-політична лексика: семантика, структура, динаміка: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.03 «Слов'янські мови». Київ, 2005. 20 с.
- Мурадова Л. А. Семантико-функціональна характеристика общественно-политической лексики современного русского языка: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.05. Москва, 1986. 26 с.
- Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття. Харків: Вид-во при ХДУ «Вища школа», 1985. 152 с.
- Мустафаєва К. В. Використання мовних ресурсів для створення мовної експресії у заголовках (на матеріалі англomовної та німецькомовної преси) // Вісник Житомирського університету імені Івана Франка. 2004. № 17. С. 192–194.
- Мягкова Е. Ю. Эмоциональная нагрузка слова: опыт психологического исследования. Воронеж: Воронеж. гос. ун-т, 1990. 107 с.

- Навальна М. І. Динаміка лексики української періодики початку ХХІ ст. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. 328 с.
- Нелюба А. М., Нелюба С. А. Лексико-словотвірні інновації (2004–2006): словник. Харків: Майдан, 2007. 144 с.
- Никитина С. Е. О концептуальном анализе в русской народной культуре // Логический анализ языка: Культурные концепты / сост. и отв. ред. Н. Д. Арутюнова. Москва: Наука, 1991. С. 117–123.
- Новиков Л. А. Семантика русского языка. Москва: Высшая школа, 1982. 272 с.
- НФС – Новейший философский словарь / под. ред. И. Т. Фролова. 7-е изд., перераб. и доп. Москва: Республика, 2001. 719 с.
- Онищенко І. В. Категорія оцінки і засоби її вираження в публіцистичних та інформаційних текстах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Дніпропетровськ, 2004. 22 с.
- Паламарчук Л. С. Лексико-семантичний розвиток мови // Мовознавство. 1982. № 4. С. 3–7.
- Панова Л. Г. Слово Бог и его значение: От иерархии небесной – к иерархиям земным // Логический анализ языка: Космос и хаос: концептуальные поля порядка и беспорядка / сост. и отв. ред. Н. Д. Арутюнова. Москва: Индрик, 2003. С. 405–414.
- Пауль Г. Принципы истории языка [Електронний ресурс]. URL: <http://www.twirpx.com/file/520934/>. (дата звернення: 28.11.2017)
- Петрищева Е. Ф. Стилистически окрашенная лексика русского языка. Москва: Наука, 1984. 222 с.
- Пилинський М. М. Експресивність стилю масової політичної інформації // Мовознавство. 1977. № 5. С. 35–36.
- Пилинський М. М. Мовна норма і стиль / АН УРСР; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наукова думка, 1976. 288 с.
- Пименова М. В. Введение в когнитивную лингвистику: учеб. пособие. Кемерово, 2004. 208 с.
- Пименова М. В. Методология концептуальных исследований // Антология концептов: в 5 т. Москва: Генеза, 2007. Т. 1–2. С. 14–16.
- Півньова Л. Мова спеціального призначення як об'єкт лінгвістичних студій // Українська мова. 2014. № 4. С. 117–125.

- Помірко Р., Косович О. Нові слова французької мови: процеси зародження та функціонування: монографія. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. 386 с.
- Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови: підручник. Київ: Либідь, 1992. 248 с.
- Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика: учеб. изд. Москва: АСТ; Восток-Запад, 2007. 314 с.
- Попова З. Д., Стернин И. А. Очерки по когнитивной лингвистике. Воронеж: Истоки, 2001. 190 с.
- Потебня А. А. Мысль и язык. Киев, 1993. 192 с.
- Потебня А. А. Собрание трудов / подгот. Ю. С. Рассказов, О. А. Сычев. Москва: Лабиринт, 1999. 300 с.
- Приходько Г. П. Способи вираження оцінки в сучасній англійській мові. Запоріжжя: ЗДУ, 2001. 362 с.
- Ремчукова Е. Н. Креативный потенциал русской грамматики. Москва: Изд-во РУДН, 2005. 329 с.
- Романова Т. В. Интерпретация концептуальной структуры публицистического текста (на материале дневниковых заметок О. Павлова «Бывшие люди») // Вопросы филологии. 2005. №1 (19). С. 23–28.
- Рубан В. О. Англломовні запозичення у сучасному французькому медіа-дискурсі: структурно-типологічний та функціонально-прагматичний аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.05 «Романські мови». Київ, 2012. 20 с.
- Рудакова А. В. Быт // Антология концептов: в 5 т. Москва: Генеза, 2007. Т. 1–2. С. 17–33.
- РУС-37 – Російсько-український словник / відп. ред. П. Мусяця. Київ: Видавництво АН УРСР, 1937. 890 с.
- Русанівський В. М. Семантичні процеси розвитку української лексики // Історія української мови: Лексика і фразеологія. Київ: Наукова думка, 1983. С. 660–715.
- Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики. Київ: Наукова думка, 1988. 236 с.
- Святчик Е. В. Прагматический потенциал экспрессивного слова и его реализация в русской газетной коммуникации: дис. на здобуття

- наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 1996. 162 с.
- СГ – Словарь української мови / за ред. Б. Грінченка. Т. 1–4. Київ: Довіра – Рідна мова, 1996.
- СД – Славянские древности: этнолингвистический словарь: в 5 т. / отв. ред. Н. И. Толстой. Москва: Международные отношения, 1995. Т. 1. 584 с.
- Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология: монографія. Київ: Фитосоциоцентр, 2000. 248 с.
- Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2010. 844 с.
- Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712 с.
- Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля – К, 2006. 716 с.
- Селігей П. Світло і тіні наукового стилю. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2016. 627 с.
- Селігей П. О. Сучасне термінотворення: симптоми та синдроми // Мовознавство. 2007. № 3. С. 48–61.
- Семчинський С. В. Загальне мовознавство. Київ: Вища школа, 1988. 328 с.
- Сенько Е. В. Неологизация в современном русском языке конца XX века: Межуровневый аспект: дис. на соискание уч. степени д-ра фил. наук: 10.02.15. Волгоград, 2000. 430 с.
- Сенько Е. В. Новое в лексике современного русского литературного языка (70-е гг. XX в.): автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: 10.02.01 / ЛГУ им. А. А. Жданова. Ленинград, 1980. 21 с.
- Сербенська О. А. Інновації у мові сучасних українських мас-медіа // 125 років Наукового товариства імені Шевченка: зб. наук. пр. і матеріалів, присвячений ювілею товариства. Львів, 2001. С. 158–177.
- Сергеева Л. А. О соотношении объективного и субъективного факторов значения эмоционально-оценочных прилагательных в современном русском языке // Исследования по семантике.

- Лексическая и фразеологическая сочетаемость: межвуз. сб. науч. труд. Уфа, 1982. С. 13–18.
- Синельникова Л. М. Слова-концепты как метаязык поэзии // Наукові записки Луганського національного педагогічного університету ім. Т. Шевченка: зб. наук. пр. Луганськ: Альма-матер, 2005. Вип. 6. С. 12–38.
- Сімонок В. П. Мовна картина світу. Взаємодія мов. Харків: Основа, 1998. 169 с.
- СІС-2000-МШ – Словник іншомовних слів / уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. Київ: Наукова думка, 2000. 680 с.
- СІС-2000-П – Словник іншомовних слів / уклад. Л. О. Пустовіт та ін. Київ: Довіра, 2000. 1018 с.
- Скаб М. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери: монографія. Чернівці: Рута, 2008. 560 с.
- Скаб М. Методика концептуального аналізу: проблеми та вирішення // Науковий вісник ХДУ: зб. наук. пр. Вип. IV. Херсон: Видавництво ХДУ, 2006. С. 356–360.
- Скаб М. Психолінгвістичний експеримент як засіб верифікації результатів концептуального аналізу // Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія (Мовознавство). Вип. XXI–XXII. Івано-Франківськ, 2009. С. 6–9.
- Скляревская Г. Н. Слово о меняющемся мире: русский язык начала XXI столетия: состояние, проблемы, перспективы. Исследования по славянским языкам [Электронный ресурс] // № 6. Сеул, 2001. С. 177–202. URL: <http://www.philology.ru/linguistics2/sklyarevskaya-01.htm>. (дата звернення: 12.12.2017)
- Скуратов И. В. Типологическая характеристика неологизмов в современном разговорном и деловом французском языке: лингвистический и социолингвистический аспекты: монография. Москва: МГУ, 2006. 273 с.
- Слободян М. В. Методика концептуального аналізу у сучасній когнітивній лінгвістиці // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах: зб. наук. пр. Київ, 2009. Вип. 17. С. 105–115.
- Слухай Н. В., Снитко О. С., Вільчинська Т. П. Когнітологія та концептологія в лінгвістичному висвітленні: навч. посіб. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2011. 367 с.

- Слышкин Г. Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. Москва: Academia, 2000. 128 с.
- Снісаренко Я. С. Суспільно-політична лексика у структурно-семантичному аспекті: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство». Одеса, 2012. 21 с.
- ССУМ – Словник синонімів української мови: в 2-х т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. Київ: Наукова думка, 1999. Т. 1. 1030 с.
- Ставицька Л. О. Українська жаргонна лексика як об'єкт вивчення соціолінгвістики // Вивчаємо українську мову та літературу. 2004. № 13. С. 2–7.
- Старко В. Ф. Концепт ГРА в контексті слов'янських і германських культур (на матеріалі української, російської, англійської та німецької мов): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2004. 16 с.
- Старко В. Ф. Концепт ГРА: монографія. Луцьк: Вежа, 2007. 204 с.
- Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. 3-е изд. Москва: Академический проект, 2004. 824 с.
- Стернин И. А. Лексическое значение слова в речи / И. А. Стернин. Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1985. 171 с.
- Стернин И. А., Попова З. Д. Лексическая система языка. Внутренняя организация, категориальный аппарат и приемы описания. Изд. 4. Москва: URSS, 2014. 171 с.
- Стернин И. А. Русский язык конца XX века: Изменения в лексико-фразеологической системе // Филологические записки. Воронеж, 1997. Вып. 9. С. 149–174.
- Стишов О. Новотвори на основі власних назв у мові засобів масової інформації // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (Мовознавство). Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. Вип. 31. С. 51–55.
- Стишов О. А. Оказіоналізми у мові сучасних мас-медіа // Культура слова. Київ, 2001. Вип. 59. С. 72–76.
- Стишов О. А. Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). Київ: Вид. центр КНЛУ, 2003. 388 с.

- Струганець Л. В. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття. Тернопіль: Астон, 2002. 352 с.
- СУЛМ – Сучасна українська літературна мова: підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; за ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Вища школа, 1997. 493 с.
- СУЛМ-ЛФ – Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1973. 438 с.
- СУЛМ-С – Сучасна українська літературна мова: Стилїстика / за заг. ред. акад. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1973. 588 с.
- СУМ – Словник української мови / І. К. Білодід (гол. ред.) та ін. Т. 1–11. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
- Тараненко А. А. Языковая семантика в ее динамических аспектах (основные семантические процессы) / А. А. Тараненко. Київ: Наукова думка, 1989. 256 с.
- Тараненко О. О. Антоніми // Українська мова. Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. Київ: Українська енциклопедія, 2000₁. С. 27–29.
- Тараненко О. О. Запозичені слова // Українська мова. Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. Київ: Українська енциклопедія, 2000₂. С. 179.
- Тараненко О. О. Іншомовні слова // Українська мова. Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. Київ: Українська енциклопедія, 2000₃. С. 213.
- Тараненко О. О. Колоквіалізація, субстандартизація та вульгаризація як характерні явища стилїстики сучасної української мови (з кінця 1980-х рр.) // Мовознавство. 2002. № 4–5. С. 33–39.
- Тараненко О. О. Лексема // Українська мова. Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. Київ: Українська енциклопедія, 2000₄. С. 271.
- Тараненко О. О. Лексикологія // Українська мова. Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. Київ: Українська енциклопедія, 2000₅. С. 281–282.

- Тараненко О. О. Новий словник української мови (концепція і принципи укладання словника). Київ–Кам'янець–Подільський, 1996. 170 с.
- Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. Москва: Наука, 1988. С. 173–190.
- Телия В. Н. Механизмы экспрессивной окраски языковых единиц // Человеческий фактор в языке: Языковые механизмы экспрессивности / отв. ред. В. Н. Телия. Москва: Наука, 1991. С. 33–66.
- Ткаченко О. Б. Запозичені слова // Українська мова. Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. Київ: Українська енциклопедія, 2000₁. С. 179.
- Ткаченко О. Б. Іншомовні слова // Українська мова. Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. Київ: Українська енциклопедія, 2000₂. С. 213–214.
- Турчак О. М. Експресія та експресивність як складові функціональної характеристики okazіоналізмів (на матеріалі преси кінця ХХ ст.) // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки». 2015. № 1 (9). С. 164–169.
- УМЕ – Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.
- Уфимцева А. А. Лексическое значение: Принципы семасиологического описания лексики. Москва: Наука, 1986. 240 с.
- Уфимцева А. А. Опыт изучения лексики как системы. Москва: Наука, 1962. 288 с.
- Уфимцева А. А. Слово в лексико-семантической системе языка. Москва: Наука, 1968. 272 с.
- Федик О. Духовні номінації та їх правопис // Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій: матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Львів, 1998. С. 287–295.
- Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійсності). Київ: Місіонер, 2000. 300 с.

- Федик О. Українська мова як гносеологічний феномен // Мова і культура нації: Тези доповідей регіональної науково-практичної конференції. Львів: ЛДУ, 1990. С. 40–41.
- Федорець С. А. Мовні новоутворення: запозичення чи засмічення? // Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. / за заг. ред. Л. А. Лисиченко. Харків, 2000. Вип. 5. С. 104–106.
- ФСУМ – Фразеологічний словник української мови: в 2-х т. / укл.: В. М. Білоноженко та ін., редкол.: Л. С. Паламарчук (гол.) та ін. Київ: Наукова думка, 1993. Т.1. 528 с.
- Холявко І. В. Суспільно-політична лексика у пресі 90-х років ХХ ст. (семантико-функціональний аналіз): дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2004. 229 с.
- Хруцька Н. В. Динаміка стилістичної маркованості лексики російської мови (на матеріалі російської лексикографії 50-х – 80-х років ХХ сторіччя): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.02 «Російська мова». Київ, 1998. 20 с.
- Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови. Запоріжжя, 2002. 351 с.
- Чемеркін С. Г. Трансформації розмовного стилю в Інтернет-комунікації // Мовознавство. 2007. № 4–5. С. 36–43.
- Чернейко Л. О. Гештальтная структура абстрактного имени // Филологические науки. 1995. №4. С. 73–83.
- Чернышова И. Ю. Образование суффиксальных имен прилагательных от имен собственных и их соотношение с предложными существительными (на материале французской прессы) // Функциональный анализ языковых единиц в романских языках: межвуз. сб. науч. тр. Москва: Изд-во МГУ, 2009. С. 116–127.
- Шведова Н. Ю. Теоретические результаты, полученные в работе над «Русским семантическим слова рем» // Вопросы языкознания. 1999. № 1. С. 3–16.
- Шведова Н. Ю. Типы контекстов, конструирующих многоаспектное описание слов // Русский язык: Текст как целое и компоненты текста. Москва: Наука, 1982. С. 142–154.
- Шевченко Л. Л. Конфесійний стиль // Українська мова: Енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О.

- (співголова), Зяблюк М. П. та ін. 3-тє вид., зі змін. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. С. 284.
- Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови. Мюнхен: Молоде життя, 1951. 402 с.
- Шумарова Н. П. Роль ЗМК у розвитку мовної ситуації // Наукові записки Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Київ: Інститут журналістики, 2010. Т. 11. С. 45–56.
- Щерба Л. В. О трояком аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании // Языковая система и речевая деятельность. Ленинград: Наука, 1974. С. 17–45.
- Щербак О. М. Англomовні запозичення у сучасній російській лексиці. Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Мовознавство. Т. 2. 2007. С. 112–121.
- Щербакова И. Г. Префиксальные образования в современном французском языке (на материале компьютерной лексики) // Вестник МГУ. Серия «Лингвистика». № 3. Москва: Изд-во МГУ, 2010. С. 170–173.
- Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова, культура, влада. Київ, 2000. 288 с.
- BLLD – Blog: L’Odyssée littéraire d’Evy, le 6 janvier 2012. [Електронний ресурс]. URL: <http://l-odyssee-litteraire-d-evy.over-blog.com/article-le-chick-lit-challenge-c-est-fini-96289769.html>. (дата звернення: 11.12.2017)
- BLM – Blog Le Monde, le 02 avril 2010 [Електронний ресурс]. URL: <http://les27.blog.lemonde.fr/2010/04/02/parlez-vous-le-globlish/> (дата звернення: 11.12.2017)
- CSA – Choisir-son-adsl.fr, le 7 novembre 2008.
- Gastil J. Undemocratic discourse: a review of theory and research on political discourse // Discourse & Society. Vol. 3. 1992. № 4. P. 469–500.
- HLC – Hellocoton.com, le 08 octobre 2012 [Електронний ресурс]. URL: <http://www.hellocoton.fr/to/qBFL#http://fashion.maman.over-blog.com/article-apres-moult-essais-c-est-decide-je-reprends-le-sport-un-jour-zumba-step-danse-gym-mon-arti-111003025.html>. (дата звернення: 12.12.2017)

-
- LD – Le Devoir, le 13 janvier 2003 [Электронний ресурс]. URL: <http://www.ledevoir.com/societe/sante/18107/technologie-apple-au-sommet-de-son-art>. (дата звернення: 12.12.2017)
- LE – L'Express, le 08 août 2007 [Электронний ресурс]. URL: http://www.lexpress.fr/region/de-la-laquo-pasquasie-raquo-au-laquo-sarkoland-raquo_478244.html (дата звернення: 11.12.2017)
- LE2 – Les Echos, le 24 avril 2012.
- LF – Le Figaro, le 13 février 2010 [Электронний ресурс]. URL: <http://plus.lefigaro.fr/note/la-langue-francaise-va-t-elle-perdre-sa-position-diplomatique-20100213-140045/commentaires?page=1>. (дата звернення: 11.12.2017)
- LI – L'Indépendant, le 17 mars 2013 [Электронний ресурс]. URL: <http://www.lindependant.fr/2013/03/16/flashmob-de-la-fraternite,1736376.php>. (дата звернення: 11.12.2017)
- LMPLF – Le mot pour la frime, le 10 octobre 2012.
- LP – Le Parisien, le 18 juillet 2000.
- LP2 – Le Parisien, le 06 décembre 2010.
- LP3 – Le Parisien, le 04 février 2013 [Электронний ресурс]. URL: <http://www.leparisien.fr/musique/video-la-fouine-les-clash-ca-peut-mal-se-terminer-04-02-2013-2538435.php>. (дата звернення: 14.12.2017)
- Martinet A. *Éléments de linguistique générale*. Paris: Armand Colin, 2003. 221 p.
- PDP – Portail-des-pme, le 04 mars 2010. [Электронний ресурс]. URL: <http://portail-des-pme.fr/internet-referencement/48-buzz-marketing>. (дата звернення: 14.12.2017)
- Sablayrolles J.-F. *L'innovation lexicale // Actes du colloque de Limoges, février 2001, collection Lexica mots et dictionnaires*. Paris: Champion, 2003. P. 279-295.
- Sablayrolles J.-F. *La néologie en français contemporain: examen du concept et analyse de productions néologiques récentes*. Paris: Honoré Champion, 2000. 588 p.
- SC – Stratégies.com, le 24 février 2011 [Электронний ресурс]. URL: <http://www.strategies.fr/emploi-formation/management/155592W/la-france-a-l-heure-du-globish.html>. (дата звернення: 11.12.2017)

-
- Suiter J. Post-truth Politics [Електронний ресурс] // Political Insight. 2016. Vol. 7. № 3. P. 25–27. URL: <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/2041905816680417>. (дата звернення: 13.11.2017)
- TDBN – Théâtre du Bourg-Neuf, Programme/Saison 2011/12/ [Електронний ресурс]. URL: <http://theatredubourgneuf.free.fr/2012Scelebrite.html>. (дата звернення: 11.12.2017)
- TP – Topito.com, le 02 août 2012 [Електронний ресурс]. URL: <http://www.topito.com/top-anglicismes-francais-has-been>. (дата звернення: 10.12.2017)
- VLREN – Vocabulaire Le Robert et Nathan. Edition Nathan, 2006. 254 p.

ПРО АВТОРІВ

Вільчинська Тетяна Пилипівна – доктор філологічних наук, професор кафедри загального мовознавства та слов'янських мов, декан факультету філології і журналістики Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Калужинська Юлія Володимирівна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри документознавства ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Косович Ольга Василівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри романо-германської філології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Костюк Юлія Михайлівна – аспірант кафедри української мови та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Мельничайко Володимир Ярославович – доктор педагогічних наук, професор, старший науковий співробітник держбюджетної теми 130-Б Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Навальна Марина Іванівна – доктор філологічних наук, професор кафедри документознавства ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Струганець Любов Василівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Струганець Юрій Борисович – кандидат філологічних наук, викладач кафедри української мови та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Наукове видання

**ЛЕКСИКА
НА ПЕРЕТИНІ НАУКОВИХ ПАРАДИГМ**

Монографія за редакцією Любові Струганець

Підписано до друку 27.02.2018.
Формат 60x 84/16. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсетний 70 г/м². Друк електрографічний.
Умов.-друк. арк. 13,32. Обл.-вид. арк 11,47.
Тираж 100 примірників. Замовлення № 02/18/1-597.

Виготівник:

ФОП Осадца Ю. В.

м. Тернопіль, вул. Винниченка, 9/7.

тел. (0352) 40-08-12 (0352) 40-00-63, (097) 988-53-23.

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої
справи до державного
реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ТР № 46 від 07 березня 2013 р.*